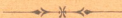

ნ. უ.

გერმანიის

ასალი ისტორიიდან.

(მე-XIX საუკუნე)

თ ფ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდველი „გუტენბერგი“ (გაზ. „კავკასსკი კრაი“), სსსრ-ის ქუჩა,
1906

F 9(43) „18“

გერმანიის ახალი ისტორიკონი

(მე-XIX საუკუნე)

F. 5. 096
3

თ ფ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდავი „გუტენბერგი“ (გაზ. „კავკასსკი კრაი“), სასახლის ქუჩა.

1905

პოლიტიკური პარტიები გერმანიაში ¹⁾

ვინც ამ წერილებში ძებნას დაუწყებს პამფლეტს, დაწერილს ამა თუ იმ პარტიის სადიდებლათ, ამა თუ იმ მიმართულების თაყვანის საცემლათ, შესცდება. ჩვენი აზრით, სანამ ვინმე საერთო მოძრაობის ერთ-ერთ მიმართულებას მიეკედლებოდეს, მანამდის საჭიროა მან მთელი მოძრაობა ყველა მისი მხარეებით გადათვალთქოს, შეისწავლოს, შეითვისოს, რომ შემდეგ შესაფერადებლად შესაფერადებლად მოეწყოს. მიდრეკილება მხოლოდ გრძნობებზე, გულ-ჩვილობაზე, სიმპათია-ანტიპათიაზე აშენებული ვერაფერი თავდება საქმის ცოდნისა და საზოგადო მოღვაწეობისა. ეს კიდევ გამოსადეგია საშინაო-სამეზობლო ურთიერთობაში, მაგრამ საქვეყნო, სახალხო საქმეში ამ იარაღთ გამოსვლა უეჭველი საბუთია ხან-მოკლეობისა და სამარცხვინო დამარცხებისა. ერთად-ერთი ცოდნა, გაგება და სწავლა წარმოადგენს იმ უტყუარ საძირკველს და იმავე დროს იარაღს, რომლითაც უნდა გამაგრდეს და რომლითაც უნდა შეიარაღდეს ესა თუ ის მიმართულება. აი ასეთი მოსაზრებით ვხელმძღვანელობთ, როცა ამ წერილს ვწერთ. ჩვენ გვსურს გერმანიის დღევანდელ პოლიტიკურ ცხოვრებას თარდა ავხადოთ და ქართველი მკითხველისათვის დასანახი გაეხადოთ. რა არის დღევანდელი ცხოვრება? ის არის მხოლოდ ერთი რგოლი იმ გრძელი ჯაჭვისა, რომელსაც ისტორია ეწოდება და რომლის პირველი და უკანასკნელი რგოლი შორეულ წარსულში და უცნობ

¹⁾ ეს წერილი დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1896 წ.

მომავალშია გადაკარგული. თვითეულ მათგანს იმდენი მნიშვნელობა აქვს, რამდენათაც ისინი ერთი მეორეზეა აცმული და ერთათ არიან. მაშასადამე, დღევანდელი ცხოვრების გაგება შესაძლებელია არა თავის-თავათ ცალკე აღებული, არამედ როგორც წარსულის შედეგი და მომავალის მიზეზი. ეს კიდევ ცოტაა: აწმყო არის არა მარტო ხიდი წარსულსა და მომავალს შორის გადებული, არამედ მოედანიც, სადაც ეგ წარსული და მომავალი ერთმანეთს ებრძვიან. ამნაირათ, დღევანდელი ცხოვრება შესდგება სამი ნაწილისაგან: წარსული, აწმყო და მომავალი. პოლიტიკური ენით ასე ითქმის: უკან წასვლა, გაჩერება და წინ წასვლა—ანუ: რეაქცია, კონსერვატიზმი და პროგრესი. ამათი შეჯახება წარმოშობს ისტორიას. ამით კიდევ ბევრი არაფერი ითქმულა. საქმე იმაშია, რომ ამ უღაბურ ტყეში გზა გავიგნოთ, შევიტყოთ, რომელი მიმდინარეობა რომელ მათგანს ეკუთვნის. ადვილათ შესაძლებელია პროგრესიული მოვლენა რეაქციონურათ მივიღოთ. რომ ეს ასე არ დატრიალდეს, საჭიროა ვიცოდეთ: რას ქვია წარსული, რას ქვია აწმყო, რას ქვია მომავალი. აი ეხლა ჩვენ თვალ წინ გადაიშალა ცხოვრება მთელი თავისი მოძრაობით, მთელი თავისი დაუდგრომლობით და ბოზოქრობით. ეგ აღელვებული ზღვაა, აზვირთებული ტალღებია, რამაც მოსვენება, დაწნარება არ იცის. მაშ შევცუროთ შიგ, რომ შემდეგ ისევ ნაპირას გამოვიდეთ, ხელ-ახალი ენერგია მოვიკრიბოთ და უკანვე დავბრუნდეთ. ცურვის სწავლა მარტო ცურვით არის შესაძლებელი. გერმანიის დღევანდელი წყობილების გასაგებათ, ცოტა უკან დავიწიოთ და მერე ნელ-ნელა წინ გამოვყვეთ, გადავბათ წარსული, აწმყო და მომავალი ერთმანეთს. უკეთ რომ ვთქვათ, მათ შორის უკვე საქმით არსებული კავშირი გონებით აღმოვაჩინოთ.

რას შეიცავს პოლიტიკური პარტია? რას ნიშნავს პარტიაში პოლიტიკა და პოლიტიკაში პარტია? ქართველი კაცი პარტიაობას ძალიან ცუდი თვალით უცქერის. მისი აზრით

პარტიობა ეს დაუტრომელი და მოუსვენარი კაცის გამოგონილია, ეს ქვეყანას რევს, მეზობელ-ნათესავთა შორის შურსა თესს და ამით პირად სარგებლობას ეძიებს. შეიძლება ჩვენებური პარტიობა—თუ კი ეს საზოგადოთ არსებობს—მართლაც ასეთი იყოს. მაგრამ ევროპიული პარტიობა-კი სულ სხვა სახისაა. ამას ისეთი ღრმა ფესვები აქვს, ისეთი ბუნებრივი და აუცილებელი მოვლენაა, რომ მისი მოსპობა და შეჩერება თვითონ ცხოვრების მოსპობასა და შეჩერებას მოასწავებს. რომ ეს ასეა—ამას დავინახავთ მისი წარმოშობის საზოგადო მიზეზებისაგან.

მორიციკურ პარტიათა არსებობის საზოგადო მიზეზები.

1789 წ. მღვდელმა სიესმა პარიჟის საერო ყრილობაში თავისი შესანიშნავი სიტყვა ასე დაიწყო: „რა არის მესამე წოდება?—არაფერი. რა უნდა იყოს იგი?—ყველაფერი“, და მით მომავალი ხანის საიდუმლოება ქვეყანას აუწყა. ვის უწოდებს ის მესამე წოდებას? მაშინ მთელი ერი დაყოფილი იყო სამათ: თავად-აზნაურობა, სამღვდელოება და ხალხი. აი ეს ხალხია მესამე წოდება, თუმცა, როგორც შემდეგ ისტორიამ დაგვანახა, ეს მესამე წოდება თავის აგებულებაში მეოთხე წოდებას (პროლეტარიატს) ატარებდა. 64 წლის შემდეგ ოგიუსტენ ტიერი სწერს მესამე წოდების ისტორიას და პირველსავე გვერდზე ასე იწყებს: «მესამე წოდება დღეს საფრანგეთში აღარ არსებობს. როგორც საქმით, ისე სახელით ის 1789 წლის დიდ სოციალურ განახლებაში გაჰქრა. მაგრამ ამ მესამემ და უკანასკნელ წოდებამ ისეთი როლი ითამაშა, რის სიდიდე დიდხანს დაფარული იყო ადამიანთათვის და მხოლოდ დღეს ყველასათვის აშკარაა. მისი ისტორია არის ჩვენი სამოქალაქო განვითარების და წინსვლის ისტორია. მან შესცვალა ძველი არეული ზნე-ჩვეულებანი, კანონები და პირობები, რაიცა დანგრეულ რომმა გვიანდერძა და მათ მაგიერ გაამყვა

დღევანდელი რიგიანობა, ერთობა და თავისუფლება. ამ გმელნი ხნის განმავლობაში ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ნელ-ნელა გაღ-რომავლთა, გაღ-ფრანგთა და ბოლოს ფრანგთა და-ჩაგრული და უმდაბლესი წოდება იწვეს მალა და ხელთ იგდებს პოლიტიკურ და მოქალაქეობრივ უფლებებს. ამ ძლევ-ვა-მოსილ მსვლელობამ თან და თან დაანგრია ყოველ ნაირი ძალ-მომრეობითი და უსამართლო უთანასწორობა: პატრონი და მონა, გამარჯვებული და დამარცხებული, ბატონი და ყმა და მათ ალაგას აიყვანა ერთი ხალხი, ერთი ყველასათვის კანონი, ერთი თავისუფალი და ბატონი ერი“.

ამნაირათ, ამ მესამე წოდების მოძრაობა — დღევანდელი ცივილიზაციის მოძრაობაა. მისი აღორძინება — დღევანდელი ურთიერთობის აღორძინებაა. რანაირათ იმოძრავა მესამე წოდებამ? რაში გამოიხატა ეს პროცესი?

საშუალო საუკუნოებში თვითეული ხალხი დაყოფილია რამოდენიმე ნაწილათ. თვითეულ ნაწილს ფლობს საკუთარი მთავარი. სამთავროს შეადგენს სოფელთა და ხეობათა ჯგუფი, თვითეული ამათვანი ექვემდებარება საკუთარ ბატონს. ამ სახით, საბატონოთა კრება შეადგენს სამთავროს, ხოლო სამთავროთა კრება — სამეფოს. მეფე სახელათ არსებობს, მაგრამ საქმით ის მთავარს არ აღემატება. Roi de France — მეფე საფრანგეთისა — მხოლოდ ტიტულია, უფლება კი იმდენი აქვს, რამდენიც ბურგონდიის, გინდ ბრეტონის მთავარს. ის პირველია თანასწოროთა შორის. როცა მთავრები შეიყრებიან, მეფე თავმჯდომარეობს, ხოლო დამოუკიდებელ სამეფო პოლიტიკას ის არ აწარმოებს. ვისაც მეტი მამული აქვს, მას მეტი პური, ღვინო, ხორცი, ე. ი. მეტი საქმელ-სასმელი აქვს და მაშასადამე მეტი ხალხის შენახვა შეუძლია; გერმანიის ერთმებატონის ოჯახში ყოველ-დღე ოცდაათი ათასი კაცი სადილობდა, სამაგიეროთ ის ისე გაძლიერებული იყო, რომ მეფეს გინდ გადააყენებდა და გინდ დაამტკიცებდა, რისთვისაც ეწოდა Kōnigsmacher — მეფის მკეთებელი. მეფე მხოლოდ ერთი დი-

დი შემამულეა და მეტი არაფერი. ასეთ დანაწილებაში, რასაკვირველია, ნაციონალური იდეა, ნაციონალური თვით-ცნობიერება და თვით ნაციაცარ არსებობს. ყველა კმაყოფილდება თავის ოჯახისა და კუთხის ნაწარმოებით. მას არაფერი არ აიძულებს მიმოსვლის გაცნობ-განვითარებისათვის. შრომის განაწილება თითქმის არ არსებობს. ამიტომ თვითეული იცავს თავისი კუთხის ინტერესებს. აქ ადამიანის გონება ვიწროთ შემოფარგლულია, მთელი მისი აზროვნება მის სოფლის საზღვარს არ გასცილდება. მთელი ქვეყანა—ეს მისი სოფელია, მისი სოფელი—ეს მთელი ქვეყანაა. (რუსები ქვეყანას და სოფელს ერთ და იმავე სახელს უწოდებენ — *მირა*).

ეკონომიური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობა—ამ ხანის საზოგადო ხასიათი. ასეთ პირობებში ომის დროს მებატონეს შეუძლია მთავარს არ მიეხმაროს და მთავარი მეფეს. ამის გამო მეფე იძულებულია სათათბიროთ მთავართა და მებატონეთა კრება მოიწვიოს და დახმარება თხოვოს. აქ ის ან უარს, ან პირობას მიიღებს. ასევე იქცევა მთავარი ხელქვეით მებატონეთა მიმართ. რადგანაც ბატონები ორ ნაირია—საერო და სასულიერო—ამისათვის კრებაზე ორივე წოდების წარმომადგენელი ესწრებიან. ხოლო მე-XIII—XIV საუკუნოებიდან, როცა ქალაქები ცოტაოდნათ გაიზარდენ, კრებაზე მოქალაქეთა ანუ ბურჟუათა (ბურჟუა ნიშნავს მოქალაქეს, სიტყვა *Bourgeois*—პატარა ქალაქი, დაბა) წარმომადგენელიც მოდიან. უკანასკნელთ ეს პირველათ არ მოსწონდათ: ხარჯი მოგვდის და დროც გვეკარგებაო. ასე რომ მეფემ განსაკუთრებითი კანონი გამოსცა: ის ქალაქი, რომელიც თავის წარმომადგენელთ არ გამოგზავნის, ჯარიმას გადაიხდისო. ეს დიდათ საყურადღებო იყო მეფისათვის, რადგანაც ქალაქისაგან გადასახადს ვერ აიღებდა მოქალაქეთა ნება დაუთვებლათ. კრებაზე ¹⁾ თვითეული წარმომადგენელი მხოლოდ

¹⁾ ასეთ კრებას საფრანგეთში ერქვა ორი სახელი: სამთავროს—*Etats provinciaux*, სამეფოს—*etats généraux*, გერმანიაში—*Landtag* და

თავის კუთხის სარგებლობას იცავდა. ბატონს სახეში ჰქონდა თავისი საბატონო, მთავარს—სამთავრო, და მოქალაქეს—ქალაქი. ეს ვიწრო, პროვინციალური პარტიობაა. თუ მათი ინტერესი ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდა, — განაჩენიც ვერ შედგებოდა. ამ შემთხვევაში იწყება ომი და ძლიერი იმარჯვებს. ეს—ლონის სამართალია.

ამნაირათ ხალხის დანაწილება ეკონომიურათ, პოლიტიკურათ, იურიდიულათ და ნაციონალურათ—აი ამ ხანის დახასიათება. ნაციონალური სახელმწიფო არ არსებობს.

ვაჭრობა და აღებ-მიცემობა ნელ-ნელა გაძლიერდა. რადგანაც ხმელეთის გზები უხერხული იყო, ამიტომ ნავოსნობა დაედგა საფუძვლათ სავაჭრო მიმოსვლას. ქალაქები შენდება წყლის პირას. ქალაქის უახლოესი და საიმედო ბაზარია ის სოფლები, რომელნიც მას აკრავენ. ამნაირათ, სოფელსა და ქალაქ შორის ჩნდება შრომის განაწილება და ნაშრომის გაცვლა-გამოცვლა; რაც მეტა ტერიტორია აკრავს ქალაქს, მით მეტი სააღებ-მიცემო ასპარეზი აქვს. აქედან დაიბადა ქალაქთა შორის შური და განხეთქილება. საფრანგეთში გამოდის კანონები, რომლის ძალით ერთ ქალაქს ეკრძაღვის თავისი საქონელი მეორე ქალაქის საზღვრებში გასაყიდათ გაიტანოს. რაკი ბაზარი ვიწროა, მოვაჭრეცა წინდაწინ იცის რას გაყიდის და რას იყიდის. თუ ვაჭართა რიცხვი გამრავლდა, მაშინ მათ შორის მეტოქეობა იმართება და სუსტი იჩაგრება. აი ამას წინააღმდეგ შემუშავდა ამქრული წესები. აქ დაწვრილებით განისაზღვრა რამდენი ხელოსანია, რამდენი შეგირდი ჰყავს თვითეულს, რას უნდა

Reichstag. რუსეთში—Земскій соборъ და მგონი Боярская дума. ჩვენშიაც იყო ასეთი კრებები, ხოლო არ ვიცით, რა სახელი ერქვა, და იყო რაიმე განსაზღვრული წესები ამისთვის თუ არა. მაგ. ირაკლი, მეორე თავის ორგულებს თვითონ-კი არ ასამართლებს, არამედ კრებას იწვევს და დიდებულნი ასამართლებენ. ცხადია, ჩვენს მეფეს, როგორც ეს ვროპის საშუალო საუკუნოს მეფეთაც, ფართო დამოუკიდებელი პოლიტიკის და მსაჯულობის წარმოება არ შეეძლო.

ამზადდეს და სხ. ცხადია ვიწრო ბაზარს ვიწრო წარმოება შეჭფერის. ამ ხანაში ქალაქი ისეთივე განცალკევებისა და განთვითებისათვის მებრძოლი იყო, როგორათაც სოფლის ფეოდალი და მივარდნილი ხეობები. ქალაქმა ირგვლივ კედელი შემოივლო, დააყენა დარაჯები, გაიჩინა საომარი იარაღები და ასე თავის საზღვრებს ფეოდალთა აკლებისაგან იცავდა.

მე XV საუკ. აღმოაჩინეს ამერიკა და ზღვის გზა ინდოეთისაკენ. ამით ერთიანათ შეიცვალა ევროპის მდგომარეობა. ევროპიელები დაეხვიენ ახალ აღმოჩენილ ქვეყნებს; ოქროვერცხლის და სხვა ძვირფასი საქონლის გადმოზიდვა იწყეს. გახშირდა მისვლა-მოსვლა, გაფართოვდა სამოქმედო სარბიელი და აღამიანთა ნაშრომს დიდი ვასავალი მიეცა. სავაჭრო ცენტრი ხმელთა-შუა ზღვისაგან ატლანტიის ოკეანეში გადავიდა. ამან დასცა იტალია, სამხრეთი გერმანია, პოლონეთი და სხ. სამაგიეროთ საეკონომიო ასპარეზზე გაბატონდენ პორტუგალია, ესპანია, საფრანგეთი, ინგლისი და ჰოლანდია. ბაზრის გაგანიერებამ გამოიწვია წარმოების გაგანიერება და განვითარება. ფულის და საქონლის ტრიალი ცხოვრების დედა ძარღვათ შეიქნა. ქალაქები გამოვიდენ კარ-ჩაკეტილ მდგომარეობიდან და ხელი-ხელ გაყრილი გავიდენ სავაჭრო გზაზე. მაგრამ ასეთ არეულ დროსმათ ფუადლები—შაგნიი და უცხო ტომთა მეტოქენი—გარეთ ავიწროებდენ და ვაჭრობის წეს-რიგის დაცვა შეუძლებელი ხდებოდა. ფეოდალები თავიანთი ამალით ძარცვენ მოქალაქეთ და აწიოკებენ ახალ-გაშენებულ უძლურ ქალაქებს. აქედან დაიბადა ორი მიმდინარეობა: მოქალაქეთა ლტოლვილება ძლიერი ცენტრალული მთავრობისაკენ და კეთილშობილთა ლტოლვილება ფულისაკენ. ფულმა დაავალიანა და დასცა ქედ-მოუხრელი მიბატონენი და მთავრობამ გააღონიერა მოქალაქენი. მოწინავე წოდებას თანდათან ეკარგვის ნივთიერი ნიადაგი და მოედანზე გამოდის ბურჟუაზია. ბურჟუაზიის განვითარება—ეს საქონლის ტრიალის და ფულის მეურნეობის განვითარებაა. ეს მოითხოვს ადვილ მიმო-

სვლას და საზოგადო მშვიდობიანობას. საუკუნოების განმავლობაში დაწოკებული ერთი ერთათ იკრიბება და არსდება ერთი ეროვნული სახელმწიფო. მეფე მუდამ ფულს საჭიროებს, ხოლო ფულის წყარო აღებ-მიცემობაა. ამნაირათ, მეფის პირდაპირი ინტერესი შეიქნა აღებ-მიცემობის აღორძინება და გაღონიერება. ის იფარავს ქალაქებს, გზებზე აყენებს დარაჯთ, ერთი სიტყვით, ყოველივე ზომას ღებულობს ფეოდალთა ალაგმვის და ვაჭართა უზრუნველყოფისათვის. მაგრამ შეეძლო-კი მას ფეოდალთა ალაგმვა? ჩვენ ზევით ვთქვით, რომ მეფე არ აღემატება უძლიერეს ფეოდალს, რომ ის პირველია თანასწორთა შორის. მაშ საიდან იკრებს ცხლა ახალ ძალას? აქ მუშაობს იგივე ფულის ტრიალი. რაკი ფულით ყველაფრის შეძენა შეიძლებოდა, — ცხადია ეს ლითონი ყველასათვის სანატრელი გახდა. მეფის ხაზინა ისე მდიდრდება, რომ შესაძლებელი შეიქნა მეომართა დაქირავება და მუდმივი ჯარის ყოლა. ჯარის ერთი ნაწილი შედგება უცხოელებისაგან (მაგ. შვეიცარიელები), ხოლო მეორე ნაწილი ყოველნაირ უსაქმო, უსახლ-კარო, მლოღავ და დღის ლუკმის მაძიებელთაგან. ყმას თავისუფლება არ ჰქონდა ჯარში შესასვლელათ, ბატონი-კი არ კადრულობდა; ჯერ-ჯერობით უფულოთაც იოლათ მიდიოდა. ახლა მეფე აღარ საჭიროებს მებატონეთ ეხვეწოს ამა თუ იმ ომში მომეხმარეო. პირიქით, ურჩ მებატონეს გაწვრთნილი ჯარით იმორჩილებს და თავის სურვილს ასრულებინებს. ამნაირათ, მეფე გამძლავრდა და თავისი სამფლობელო გაათართოვა. მეორე მხრით, ნატურალური მეურნეობა შეინგრა, ბატონი ფულს საჭიროებს და ეს ფული სოფელში არ მოიძებნება. ის დავალიანდა და უკან დაიწია. ის ტოვებს თავის კოშკს და ქალაქში მიდის. ახლა სამსახურს აღარ თაკილობს: ჯარში, სასახლეში, კანცელარიებში, ქვეყნის მართვა-გამგეობაში, ერთი სიტყვით, ყოველ გამოსაჩენ და ჯამაგირიან ადგილებზე ბატონი აზნაურები იჩენენ ბინას. კეთილშობილ წოდებამ დაკარგა ძველი თვისებები: გაუტყეხელი თავმოყვარე-

ობა, გულადობა, სიყოჩაღე და სხ. ის ეხლა ჯამაგირის მადი-
ბელ წოდებათ გადაიქცა. ამით დაიღეწა მისი ყოვლით ძლი-
ერება და მეფის მონა-მოსამსახურე შეიქნა. რადგანაც წოდე-
ბებს აღარავითარი ფაქტიური ძალა არ შერჩა, მეფე მათ
წარმომადგენელთ აღარ იწვევს. წინათ მეფე მათ ეხვეწებოდა,
ახლა ის მბრძანებელია და რომელი ბატონი ეძებს ყვის ნებართვას
რაიმე საქმის გასაკეთებლათ. საფრანგეთის მეფეთ 1614 წლიდან
წოდებათა წარმომადგენელი აღარ მოუწვევიათ. ინგლისში და
გერმანიაში ხანდახან იწვევენ, მაგრამ მნიშვნელობა აღარ აქვთ.
თუ კრება მეფეს ეურჩება,—ეს ჯარის საშუალებით სხდომას
ხურავს და მოწინააღმდეგეთ ატყვევებს. ¹⁾

აი ასე შემზადდა ახალი ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა
ახალი მოცლენა. მეფეთა გაძლიერებამ დაჰბადა მეფეთა თვით-
მპყრობელობა, ხოლო თვითმპყრობელობამ — ახალი მო-
ძღვრება, წოდებული *Droit divin*, ესე იგი, —მეფე უზენა-
ესის მიერ არის წარმოგზავნილიო. ეს დედააზრი პირვე-
ლათ პრაქტიკით განამტკიცა ლუი მე—XIV, ხოლო თე-
ორიით—მის აღმზრდელ ფილოსოფოსმა ბოსუეტმა. აი
რას სწერს ბოსუეტი თავის „*La Politique tirée de l'Écriture
sainte*“ „ნამდვილი მეფე არის ღმერთი. მაგრამ ღმერთი აყენებს
მეფეთ, როგორც თავის მინისტრებს და მათი საშუალებით
ქვეყანას მართავს... მეფის უფლება ღვთისაგან მომდინარეობს,
მეფის პიროვნება წმიდა და მირონცხებულთა (*sacré*)...
მეფის უფლება უსაზღვროა... ის, ვინც მეფეს არ ემორჩილე-
ბა, იგზავნება არა სამსჯავროს წინაშე, არამედ პირდაპირ შეუწ-
დობლათ სიკვდილით ისჯება, როგორც მტერი საზოგადო
მშვიდობიანობისა და ადამიანთა საზოგადოების. „თვითმპყრო-
ბითი მთავრობა არ არის თვითნებითი (*arbitraire*) მთავრობა“,
რადგანაც მეფე ვალდებულია იმეფოს თანახმად არსებული

¹⁾ 1688 წ. ინგლისში რევოლიუცია მოხდა და პარლამენტი და-
არსდა. აქედან ახალი პარლამენტალური წყობილება იწყება და ძველი
წოდებათა კრება უქმდება.

წესებისა; მაგრამ თუ ის თვითნებობას იჩენს— „არავითარი საშეკრება მის წინააღმდეგ არ არსებობს“ და სხ.

ასეაღზარდა ბოსუეტმა მომავალი მეფე. ლუი მე—XIV-მ ასე მიმართა თავისს შვილიშვილს: „თქვენ დარწმუნებული უნდა იყოთ, რომ მეფენი თვითმპყრობელი ბატონებია და, რასაკვირველია, ყოველივე, რაც საერო თუ სასულიერო წოდებას ეკუთვნის, მათ მფლობელობაშია. ამავე ძალით ყოველივე, რაც კი ჩვენს სამეფოშია, ჩვენ გვეკუთვნის... გარემოება, რომელიც მეფეს იძულებულ ჰყოფს ხალხის კანონებს დაექვემდებაროს, არის უკანასკნელი უბედურება, რაიცა ოდესმე ჩვენი წრის კაცს ეწვევა... მეფე წარმოადგენს ძთელ ერს, ერი ერთ მთელს არ შეადგენს: ის ერთიანათ მეფეში მდგომარეობს („La nation reside tout entiere dans le roi“) აი, ასეთი შეხედულობა შემუშავდა საფრანგეთში. ლუიმ ააშენა ევროსალი და იქ დანიშნა თავისი სამუდამო ბინა¹⁾, შემოიღო ეტიკეტები, ახალი ცერემონია, უსაზღვრო ფორმალისტობა და სხ. მისი სასახლე გახდა იდეალათ ევროპის სასახლეებისათვის. ლუი მე—XIV-ს უწოდეს—grand roi—დიდი მეფე. ბოსუეტის აზრები გავრცელდა და მეფენი ევროპისა შეიმოსენ თვითმპყრობელობით. გერმანიის პატარა მთავრები და ერისთავებიც ლუის ბაძადენ. თუ კი აქამდი მეფის უფლება დამყარებული იყო ჩვეულებებზე, ახლა მან მიიღო განსაკუთრებული წერილობითი საფუძველი და გახდა გადაუვალ კანონათ.

ამგვარათ, ეკონომიურ განვითარებამ ააღორძინა მოქალაქეობრივი ცხოვრება და სარბიელზე გამოიყვანა მესამე წოდება. ამან დაარღვია ნატურალური მეურნეობა და მით დაინგრა მახე აშენებული ფეოდალთა ბატონობა. მის ალაგას ჩადგა ფულის მეურნეობა და ზედ აშენდა მეფეთა თვითმპყრობელობა.

1) მანამდი საფრანგეთის მეფეს მუდმივი ბინა არ ჰქონდა: ხან ერთ და ხან მეორე ალაგას ცხოვრებდა.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, ბურჟუა და მეფე დაკავშირდნ თავდასულ ფეოდალთა წინააღმდეგ. მაგრამ, როგორც კი მიზანი მიღწეულ იქნა, მაშინვე იცვლება გამარჯვებული მეფის პოლიტიკა. ფეოდალები ეკონომიურათ დასცა ბურჟუაზიამ, ხოლო პოლიტიკურათ მეფემ. ასე მისუსტებული არსება ცხადია საშიშარი არ არის და მასთან კავშირის დაჭერა გაადვილდა. მეფემ მოინდომა მისი სისხლისა და ხორცის—მოწინავე წოდების—ამაღლება, ნიეთიერი მდგომარეობის გაუმჯობესობა და ხალხის წინაშე პატივცემულათ გამოჩენა. ეს კი შესაძლებელი იყო სამსახურიისა და ჯამაგირით. ბურჟუები ხომ უკან აღარ დაუბრუნებდნ აწერილ მამულებს. მე—XVIII საუკ. საფრანგეთში დააკანონეს მრავალი ახალი თანამდებობა, მხოლოთ იმიტომ, რომ აზნაურებისათვის საქმე და ფული გაეჩინათ. ამას გარდა მრავალი სახელით იყო მოხელეთ და ჯამაგირს იღებდა, ხოლო საქმე-კი არაფერი ჰქონდა. ჯარში და სხვა სამსახურში უპირატესობა აზნაურთ ექირათ. 1781 წ. ბრძანება გამოვიდა აფიცრობა მხოლოდ ძველი გვარის აზნაურთ მიეცესო. პენსიას, საჩუქრებს, ვალის შემსუბუქებას და სხვა ასეთ „მოწყალებას“ ხომ საზღვარი არ ჰქონდა. უფრო უკეთეს პირობებში იყო სამღვდელთობა. 131 ეპისკოპოზს და არხიეპისკოპოზს წელიწადში 14 მილიონი ლივრი (ფრანკი) შემოსდიოდა; მაგიერში წვრილი, სოფლის სამღვდელთობა უკიდურეს სიღარიბეში იმყოფებოდა. ამას მიუმატეთ მეფის, სასახლის, ბიუროკრატიის, ჯარის და სხ. ხარჯი. 1) საიდან მოდიოდა ამოდენა ფული? პირველი და უახლოესი წყარო იყო ბანკირებისა და ფინანსისტებისაგან ვალის აღება. ხოლო ვალის გადახდის წყარო—ხალხისაგან მოკრეფილი გადასახადი. ფინანსისტების ინტერესია მეტი ფული გაასესხოს და რაც შეიძლება მეტი პროცენტი აიღოს. მთავრობის ინტერესია რაც შეიძლება მეტი ფული ისესხოს

1) დაწვრილებით: ტენის; *Les origines de la France contemporaine* და ლუი ბლანის „*L'histoire de la Revolution francaise*“

და მეტი გადასახადი მოკრიფოს. ამნაირათ: აზნაურობა, სამღვდელეობა, სასახლე და ფინანსისტები—ეს იყო ერთი კავშირი ხალხის გასაყვლეთ მოვლენილი. მრეწველი ბურჟუაზია პირველათ ძვირფას საქონელს ამზადებდა არისტოკრატის მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლათ. ამ მიზეზით აღორძინდა ლიონის შესანიშნავი აბრეშუმის ქარხნები. მაგრამ, როცა ტენნიკა განვითარდა, სამუშაო მაშინები გაუკეთესდა, ხალხის სახმარი საქონლის კეთებაც დაიწყეს. აბა რა სასყიდელი ძალა შერჩებოდა იმ ხალხს, რომელიც ასე გაღარიბებული და გაღატაკებული იყო გადასახადების წყალობით? ამ გარემოებაში შეაფერხა მრეწველობა, რამაც კიდევ უფრო დასცა მუშა, ხალხი. სოფლის ხალხი ქალაქებს მიაწყდა ლუკმა პურისათვის; აქ-კი სამუშაო იმდენი არ იყო. ხალხი და ბურჟუაზია, ანუ მესამე წოდება, როგორც მაშინ ეძახოდენ, კარგათ ხედავდა იმ ვეებერთელა სახელმწიფო შენობას, რომელიც მის კისერს დასწოლოდა და ქვეყნის დიდ უმრავლესობას აუტანელ უღელათ გადაქცეოდა. ეს უღელი რომ შეგნებული და ყველასათვის აშკარა ყოფილიყო, საქირო შეიქნა ადამიანთა ერთი ჯგუფი—ნასწავლი ხალხი ანუ ინტელიგენცია.

საიდან გაჩდა ეს ინტელიგენცია? საშუალო საუკნოებში სწავლა-განათლების ბუდე და მეთაური იყო ეკკლესია და სამღვდელეობა. როცა ვაჭრობა-მრეწველობამ ფეხი აიდგა, აუცილებელი შეიქნა მცოდნე პირები ახალი საქმის რიგიანათ წასაყვანათ ამიტომ ქალაქებში იხსნება სასწავლებლები, სადაც ასწავლიან არა მარტო სამღვთო წერილს, არამედ ცხოვრებაში გამოსაყენებელ საგნებს. ამით განათლების საქმე მოშორდა სასულიერო წოდებას და ჩაბარდა საერო პირთ. სწავლა გაქალაქდა. სანამ სამოქალაქო ასპარეზი ვიწროა, მანამ ნასწავლნი სახელმწიფო სამსახურს ეტანებიან. მაშასადამე, ინტელიგენტი, როგორც მოხელე, ძალა-უნებურათ არსებული წყობილების მონა-მორჩილია. მაგრამ, როცა ცხოვრება ფართოვდება, ბურჟუაზია ვითარდება, სამოქმედო ასპარეზი გა-

ნიერდება, ერის შრომა ნაყოფიერდება და სიმდიდრე მატულობს, მაშინ ინტელიგენტიც ადვილათ პოულობს კერძო სამსახურს და სახელმწიფო მოხელეობას შორდება. მისი მდგომარეობა დამოკიდებულია არა ბიუროკრატიისაგან, არამედ პირდაპირ საზოგადოებისაგან. (მაგ. ექიმები, ადვოკატები, ინჟინერები, მწერლები, ტექნიკები, ქიმიკები და სხ). აი, ეს კლასი შეიქნა უკმაყოფილო, და გახდა მესამე წოდების მოთავეთა და გზის მაჩვენებლათ.

ასე ბუნებრივით შემზადდა წინააღმდეგობა ხალხისა და არისტოკრატიულ-მონარქიულა წყობილების შორის. ამ წინააღმდეგობის გამოაშკარავება, ბრძოლის დაწყება მხოლოდ დრო და შემთხვევის საქმეა. სხვა-და-სხვა სახელმწიფოში ეს დრო და შემთხვევა სხვა-და-სხვა იყო. ამ ბრძოლაში ყველაზე უფრო თავი ისახელა საფრანგეთმა. ერმა, რომელმაც დაჰბადა ბოსუეტი და ლუი მე-XIV, დაჰბადა რობესპიერი, დანტონი და რესპუბლიკა. ბოსუეტის აზრები ზემოთ მოვიხსენეთ. ეხლა მოვიხსენოთ რობესპიერის და დანტონის აზრებიც. 1789 წ. მათი ხელმძღვანელობით პარიზის რევოლუციონურ მოთაგრობამ გამოსცა სახელოვანი „La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen“ — დეკლარაცია (აღიარება) ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა. აი რამდენიმე მუხლი:

„ადამიანები იბადებიან და რჩებიან თავისუფალნი და უფლებებით თანასწორნი.“

„უფლებები ნიშნავენ თავისუფლებას და დაჩაგვრის წინააღმდეგობას“.

„მხოლოდ ერი წარმოადგენს თვითმპყრობელ ძალას“.

„კანონი არის საზოგადო სურვილის გამოხატულება. თვითთელი მოქალაქე ვალდებულია პირადათ ან თავისი წარმომადგენელით კანონის შემუშავებაში მონაწილეობა მიიღოს. კანონი ყველასათვის ერთია. არავისი დაქერა, დატყვევება ზე გასა-

მართლება არ შეიძლება, თუ კანონით წინდაწინ გარკვეული და ნება დართული არ არის ¹⁾).

„თვითეულ მოქალაქეს შეუძლია სრულყოფილად თავისუფლად ლაპარაკი, წერა და ბეჭდვა“.

„გადასახადი უნდა განაწილდეს ყველა მოქალაქეს შორის თანახმად შეძლებისა და მდგომარეობისა“ და სხ. ერთი სიტყვით, დიდი რევოლუციის პრინციპია: თვითმპყრობელი და ბატონი მხოლოდ ერთია, მისი წევრნი უფლებით თანასწორია, ყველა თავისუფალი მოქალაქეა. ამავსებ ვერავითარი მთავრობა ვერ დაარღვევს. მოკლეთ ეს გამოხატეს სამსიტყვაში — თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა.

აი, ეს მუხლები შეადგენენ დღეს ქვაკუთხედს დასავლეთ ევროპისას. ქვეყნის მართვა-გამგეობა, პოლიტიკა სასახლეებიდან, კარჩაკეტილ კაბინეტებიდან გადმოსკდა მთელ ეროში და ქვეყანა შორწყა. პოლიტიკა ჩამოერთვა ერთს და გადაეცა ყველას. ის დადის ქუჩებში, ყავა-ხანებში, დარბაზებში, ყრილობებში, მწერლობაში, ყველგან; ის დღეს არავის საკუთრებას, არავის საიდუმლოებას არ შეადგენს. პოლიტიკა ეკუთვნის მთელ ერს, მთელი ერი ეკუთვნის პოლიტიკას. ეროვნული ცხოვრება განუყრელია პოლიტიკური ცხოვრებებიდან, პოლიტიკური ცხოვრება — ეროვნულიდან. ამათი განაწილება თვით ერის სიკდილს მოასწავებს. ამათ შეერთებამ, შეკავშირებამ მოგვცა ის, რასაც დღეს ევროპაში ვხედავთ: ერთი ხალხი, ერთი ერი, ბატონი და თავისთავის პატრონი.

მოკლეთ, აი რანაირი საისტორიო გზა გაიარა ევროპამ: მოქალაქობრივ განვითარებამ პირველად დასცა მრავალთ ბატონობა (ფეოდალთ) და მათ მაგიერ განამტკიცა ერთის ბა-

¹⁾ აქ, რასაკვირველია, კაცის მოკვლაზე და ისეთ დანაშაულობაზე, სადაც პოლიტიკის ჩარევა მაშინვე საჭიროა, ლაპარაკი არ არის. ეს სხვა მუხლშია გარკვეული და ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვიყვანთ. — მოქალაქე ნიშნაქს არა მარტო ქალაქში მცხოვრებს, არამედ სოფელშიაც. რევოლუციამ ეს სახელ-წოდება ყველას ერთიანად არგუნა, რაც დღემდის დარჩა.

ტონობა (მეფის). მეორეთ, მანვე დასცა ამ ერთის ბატონობა და მის მაგიერ განამტკიცა ყველას ბატონობა. თვითმპყრობელი ძალა მეფიდან გადავიდა ერში. ერი გახდა თავის თავის ბატონი და მმართველი. მეფობა ზოგან მოისპო, ზოგან მისი უფლებები ხალხის უფლებებით შეიზღუდა. მეფის სასახლეს გვერდში მიუდგეს მეორე სასახლე, რომელსაც პარლამენტი ეწოდება და სადაც ხალხის წარმომადგენელნი სხედან. ყველგან ასეთი ცვლილება, ერთი ხანიდან მეორე ხანაში გადასვლა აჯანყებით და სისხლის ღვრით მოხდა. ევოლიუცია დასრულდა რევოლიუციით.

5096
3

თუმცა ასეთია დღევანდელი პოლიტიკური ცხოვრების საზოგადო მიზეზები, მაგრამ აქედან სრულიათ არ გამოდის, ვითომც ყველა ერი ერთნაირათ განვითარებულიყოს, თანასწორი გზა გაეკეთებოთ. ყველა ერმა გააკეთა საზოგადოთ ერთი და იგივე, მაგრამ, ამასთანავე, თვითუღმა თანახმათ თავისი საკუთარი გეოგრაფიულის, კლიმატიურის და ისტორიული პირობებისა. ამით ყველამ თავისი პირადობა შეინახა, ნაციონალური თვისებები განავითარა, საკუთარი გზა-კვალი შეიმუშავა. ინგლისი, საფრანგეთი და გერმანია—აი განვითარების სამი სხვა-და-სხვა სახე. პირველი უფრო თანდათან გზით მოძრაობს, მეორე რევოლიუციონურათ, ხოლო მესამე... და სწორეთ ამის თქმა ასე ადვილი არ არის. ეხლა შევუდგებით გერმანიის პოლიტიკური ცხოვრების გარკვევას. განსაკუთრებით ყურადღებას მივაქცევთ პრუსიას, ვინაიდან ის, როგორც ეკონომიურათ, ისე პოლიტიკურათ მთელ გერმანიას მეთაურობს. გერმანია პრუსიაში გაჰქრა—თუ შეიძლება ასე ითქვას.

ფული და მეურნეობა

გერმანია ეკონომიურათ უკან ჩამორჩა ინგლისს და საფრანგეთს. ამის უმთავრესი მიზეზი მისი გეოგრაფიული მდებარეობაა.

როგორც ზევით ვთქვით, ქალაქური ცხოვრება გაჩაღდა წყლის პირებზე. ამერიკის აღმოჩენამდე განსაკუთრებით დიდ როლს თამაშობდა ხმელთა-შუა ზღვა, ხოლო შემდეგ — ატლანტიის ოკეანი. გერმანია პირველთან უფრო ახლოს იყო და ამიტომ მე-XV საუკუნემდე აქ საქონლის და ფულის ტრიალი ვითარდება. ეს შეფერხდა მას შემდეგ, რაც სავაჭრო ცენტრი ატლანტიის ოკეანეში გადავიდა. გერმანია, დაშორებული ამერიკის გზიდან, დაშორდა მთელ ახალ მოძრაობას. ამით გერმანიის პოლიტიკური განვითარებაც შეჩერდა.

იმ დროს, როგორც ვიცით, მთელ ევროპის ბედ-იღბალს რომის პაპი განაგებდა. მას და მის ამაღას ფული ისე დაჰქირდა, როგორც საერო პირთ. ამიტომ ევროპის სამღვდელ-ლოება ხარკს ჰკრეფს მორწმუნეთაგან და უგზავნის „პეტრეს მოადგილეს“. ამან კიდევ უფრო გააღარიბა ხალხი და დასცა მმართველთა ძლიერება. მთელი ევროპა რომის ტახტის საწველ ფურათ გადაიქცა. თუ ეს დღეს უფრო საგრძნობელი შეიქნა, ვინემ წინათ — საშუალო საუკუნოებში — ამის მიზეზია ფულით გადასახადის აღება. წინათ ეკლესიისთვის იხდიდენ: პურს, ხორცს, ყველს და სხვა საჭირო მასალას; ხოლო ამა-ების გადახდას საზღვარი აქვს. ეხლა ამის მაგიერ ფული მოითხოვენ და ფულის გადასახადს-კი საზღვარი არ დაუჩია. რაც მეტი გაქვს, მით უკეთესია. აი, ასეთი ძარკვის წინააღმდეგ

ულონო იყვენ მაშინდელი ფეოდალები. მხოლოდ იქ, სადაც მეფემ ბურჟუაზიის წყალობით ფეოდალები ალაგმა და თავისი ბატონობა განამტკიცა, პაპისაც ეკარგვის თავისი ყოვლათ-ძლიერება. 1438 წ. საფრანგეთის მეფემ კარლ VI-მ კანონი გამოსცა, რომლითაც საფრანგეთის სამღვდლოება რომიდან რამოდენიმეთ დამოუკიდებელი გახდა. მაგ. უმაღლესი სასულთერო პირთა გაწესება მეფის შეუკითხავათ და ნება-დაურთველათ პაპის აღარ შეეძლო; აიკრძალა პაპისათვის ხარკის მოკრეფა და სხ. ერთი სიტყვით, ეკონომიურათ და პოლიტიკურათ განვითარებული ქვეყანა რომის უღლისაგან ადვილათ თავისუფლდება. გერმანიას კი ეს არ შეეძლო. მას, როგორც უკან ჩამორჩენილს, სხვა რამე საშუალებისათვის უნდა მიემართა. აი ასეთ საშუალებათ დარჩა რეფორმაცია. რეფორმაცია რომ მაღალი კულტურის ნაყოფი ყოფილიყო, ის დაბალ კულტურიან ქვეყანაში აღარ გაჩნდებოდა. ცხადია, ეს დაჰბადა იმ გარემოებამ, რომ გერმანიამ წინ წაიწია ცოტაოდნათ, მხოლოდ იმდენათ-კი ვერა, რომ პოლიტიკური ძალა გაეძლიერებია და პაპის ბრძანებისთვის თავისი ბრძანება წინ დაეხვედრებია. ამიტომ ის იძულებული შეიქნა გაელაშქრა არა პაპის ბძანების, არამედ თვითონ პაპის წინააღმდეგ. აღორძინდა რეფორმაცია. მიუხედავათ ამისა გერმანია მაინც უკან დარჩა. ¹⁾

ფეოდალთა შესუსტება და სამხედრო წყობილების განმტკიცება პირველათ პრუსიის მეფემ ფრიდრიხ ვილჰელმ I-მა დაიწყო. მან გაწვრთნა მუდმივი ჯარი და ყოველივე ღონეს ხმარობდა აზნაურთა თავ-გასულობის შესაბორკავათ. სამსახურში უპირატესობას არაკეთილშობილ, უბრალო მოქალაქეთ ანიჭებდა და სხ. ეს პოლიტიკა შეცვლილ იქნა მემკვიდრის ფრიდრიხ დიდის მიერ. მან ისევ მოწინავე წოდებას მიანიჭა უპირატესობა და მოინდომა მისი გაღონიერება. თუ ფრიდრიხ დიდი—განვითარებული და ვოლტერის თაყვანისმცემელი—ასეთ გზას დაადგა, ეს უნდა აიხსნას შემდეგი

¹⁾ ამის შესახებ იხ. კარლ კაუციუს „Thomas Alore“ 1887

გარემოებით. იმ დროს აზნაურობა ნივთიერათ წაბორიკლ და ცხადია მეფემ დახმარება მოისურვა. მეორე მხრით, ის მფარველობს ვაჭრობა-აღებშიცემობას, რომლის გასაძლიერებლათ მერკანტიული სისტემა შეითვისა. 1766 წ. აკრძალა 490 ნაირი საქონლის უცხოეთიდან შემოტანა და 1774 წ. მატყლის უცხოეთში გატანა. რანაირ პირობებში იყო მაშინ გერმანიის მეურნეობა? ამის გასაგებათ საჭიროა ევროპის მაშინდელი ნივთიერი მდგომარეობა წარმოვიდგინოთ.

ყველა ერი, სანამ მრეწველობას დაადგებოდეს, მეუნეობას ეწევა. მრეწველობის განვითარება ერის ერთ ნაწილს ატოვებებს მიწა-მოქმედებას და თავისკენ იზიდავს, ხოლო მეორე ნაწილის შრომას ანაყოფიერებს იმდენათ, რომ მისი მომუშავებული მთელ ერს ყოფნის. ინგლისი გასულ საუკუნის პირველ ნახევარში და საფრანგეთი ამ საუკუნის დასაწყისში სამეურნეო ქვეყნებათ ითვლებოდენ; უცხოეთიდან სამეურნეო ნაწარმოები არ შემოჰქონდათ. 1763 და 1764 წ. ინგლისმა საზღვარ-გარეთ გაიტანა 820,000 კვარტერი ხორბალი. ერთი მაშინდელი მწერალი ამბობს: „რა ეშველებოდა ჩვენს მემამულეებს, საზღვარ-გარეთ ბაზარი რომ არ ჰქონდეთო“. 1767 და 1768 წ. 830,000 კვარტერი ხორბალი უკვე საზღვარ-გარეთიდან შემოიტანა¹⁾. ამის შემდეგ ინგლისი სამუდამოთ სამეურნეო ნაწარმოებთა შემომტან ქვეყნათ დარჩა. ეს ნიშნავს იმას, რომ ინგლისში მრეწველობა გაფართოცდა, დიდ-ძალ ხალხს საქმე გაუჩნდა და მეურნეთა ნაშრომის ბაზარი გადიდდა. რომელ უცხო სახელმწიფოს უნდა ესარგებლა ამ გარემოებით? საფრანგეთს შინაც-კი ჰქონდა ბაზარი და, მაშასადამე, მხოლოდ მოჭარბებული ხორბლის გატანა შეეძლო. ბურთი და მოედანი დარჩა გერმანიას. 1795-96 წელს პრუსიამ ორი მილიონი ტალერის მეტი პური გაიტანა, ვინემ შემოიტანა. აი, ამან ერთიანათ გადააბრუნა

¹⁾ Foote u. newmoch: "Die geschichte und die Bestimmung der Preire", ტომი 1, გვ. 35

გერმანიის მეურნეობა. ბატონ-ყმურ და ფეოდალურ წყობილებიან ქვეყანას უცებ უცხოეთში ფართო ბაზარი გაუჩნდა. მეურნე აწარმოებს არა მარტო თავისი პირდაპირი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლათ, არამედ გასაყიდათ, ბაზარზე გასატანათაც. მეურნეობაც ბაზრის მოთხოვნილებამ ჩაითრია. მეურნე ფულის მოგებამ გაიტაცა. ერთი სიტყვით, ნატურალურ მეურნეობას ფულის მეურნეობა არღვევს. აიწია ნაწარმოების ფასმა და მასთან ერთათ შემოსავალმა. მემამულე, რომელიც წინათ სულს ძლივს იბრუნებდა, წელში გამაგრდა, გაღონიერდა და ცხოვრების სათავესკენ წამოიწია. ასეთ შემთხვევაში მეცადინეობენ მეტი მიწა მოიმუშავონ, მეტი იარაღები შეიძინონ, მეტი თანხა იქონიონ და სხ. ყველა ამავებისათვის საჭიროა ფული, კრედიტი. ამ დროს არსდება სააზნაურო საადგილ-მამულო ბანკები, რასაც უწოდებენ *Landsehaxf.* მისა წყობილება ასეთია: მემამულე-აზნაურები აღგენენ საურთიერთო ბანკს იმ მიზნით, რომ წევრთ იათი სესხი მოუპოვონ. ამის პლანი პირველათ ბერლინის ერთმა ვაჭარმა გამოიფიქრა (1767 წ.) და სამი წლის შემდეგ განახორციელეს სილეზიის მემამულეებმა. ბანკის საქმე ისე კარგათ წავიდა, რომ საერთო ყურადღება დაიმსახურა. მეფე ფრიდრიხ დიდმა ორასი ათასი ტალერი ხაზინიდან ორი პროცენტით ასესხა. შემდეგ ეს გავრცელდა და ყველა პროვინციებში შემოიღეს. ბოლოს რუსეთმა და პოლშამ წაბაძეს და ამ ტიპის ბანკები დააარსეს (ორი ჩვენი გვაქვს). პირველათ ბანკებში იგირავებდენ მხოლოდ წევრთა მამულებს, მაგრამ ეს შემდეგ შეცვალეს და უფრო საზოგადო ხასიათი მისცეს. აი როგორ წარმოებდა სესხის აღება: წევრის მამულს შეაფასებენ და სესხს მხოლოდ მამულის ერთ ან ორ მესამედზე გასცემენ, ასე რომ მემამულეს არასოდეს მთელი მამულის დაგირავება არ შეეძლო. აღებულ ბანკის ბილეთზე აღნიშნული იყო მსესხებლის სახელი და გვარი და პროცენტის შეტანის დრო. რასაკვირველია, ეს იმიტომ შემოიღეს, რომ მემამულის გაკოტრება თავიდან აეცილებიათ. აქ სი-

ტყვა დაუთმოთ თანამედროვე მწერალს. 1798 წ. დაბეჭდილ წიგნში ვკითხულობთ: „პრუსიაში არ არის არც ერთი პროვინცია, სადაც ამ უკანასკნელ 25 წელიწადში მიწის ფასი არ აწეულიყოს. ასევე მოხდა უკანა პომერანიაში. ბევრი ქალაქის და სოფლის მიწის ფასი გაორდა და იჯარასაც მეტს იძლევიან. ზოგ უცოდინარს ჰგონია, ეს მხოლოდ ღრობითია. მალე ისევ დაეცემა ფასი და მრავალი ოჯახი დაიღუპება. ამისათვის საჭიროა ამ კითხვის გადაჭრა: მამულის ბანკებში დამგირავებელთ მოელის რაიმე საფრთხე? ორმა გარეშობებამ წამოაყენა მეურნეობა: 1763—89 წ. მეფის დახმარებამ... და საადგილ-მამულო ბანკებმა. დღეს ფულს ვშოულობთ $4\frac{1}{2}\%$, წინად კი 6% ვაძლევდით. $1\frac{1}{2}\%$ წმინდა მოგება გვრჩება. თამბაქო და ქართოფილი მოგების მომცემი შეიქნა და ეხლა ხშირათ მოჰყავთ. 1794 წ. ქ. შტეტინიდან 9,938 ცენტნერი თამბაქო გაიტანეს. (1 ცენტნერი=120 გირვანქას) აგრეთვე გასავალი მიეცა ხილს, თაფლს, ნაქსოვს და ღორს. 1899 წ. 62,000 ტალერის მოქსოვილი ტილო გაიტანეს. 1793 წ. 30,000 ტალერის თაფლი, 1794 წ. 8,153 ტონი ხილი და სხ. ყველა ამაებს წინეთ არავითარ ყურადღებას არ აქცევდენ. მე ვიცი მაგალითი, რომ მამულს, რომელიც წინეთ იჯარით 450 ტალერათ გაიცა, დღეს 1500 ტალერი მოგება შემოაქვს. მეორე მამული ათის წლის წინეთ 507 ტალერათ აიღეს იჯარაში, მერე 10,500 ტალერათ გაიყიდა... ხოლო იჯარით 1900 ტალ. გაიცა. ბეჯითობით და ხეირიანი მოვლით ასე გაუკეთესდება მამული. კარგი ფასი პურის, პირუტყვის, ერბოს, მატყლის, ტყავის, ერთი სიტყვით, ყველა ნაწარმოების უწყველია დიდი მიზეზია ასეთი გაუმჯობესობისა, მაგრამ მართო აქედან არ წარმოსდგება ეს... ჩემის აზრით, ნამუშევარის ფასი კიდევ აიწევს. საზიანოა ეს კერძო პირის ან სახელმწიფოსათვის? არა მჯერა. ამასთანავე მამულის დაკარგვა შემცირდა, მაგ. 1787 წ. 25 მამული აიწერა და გა-

იყიდა (პომერანიის ერთ ნაწილში), 1795 წ. მხოლოდ 5 მამული¹⁾“.

ამნაირათ მეურნეობა შედგა ახალ გზაზე. მისი მიზანი ბაზარი შეიქნა. როგორც ავტორი ამბობს, ასეთი ცვლილება ბევრს არ ექაშნიკა; წინასწარმეტყველობდენ—დავილუბებითო. საიდან წარმოსდგა ამგვარი შეხედულება? საქმე იმაშია, რომ პრუსიის სხვა და სხვა ნაწილი სხვა და სხვა დროს განვითარდა. მაგ. სილეზიაში პოლშის ვაჭრობის გავლენით მე-XVI—XVII ს. მიწათ-მოქმედებამ კაპიტალისტური ხასიათი მიიღო. მამული ბევრმა ბურჟუამ შეიძინა, შემდეგ ესენი გააკეთილშობილეს. რაკი მიწას ფასი მიეცა, ბატონებმა თავის ყმებს საკუთრება წაართვეს და დღიური ქირით ამუშავებდენ. აქედან დაიბადა სოფლის პროლეტარიატი. დანარჩენი პროვინციები: პომერანია, ბრაუნშვეიგი, მარკეტი და სხ. ისევ ძველებურ ნიადაგზე დარჩენ. როცა პოლშის ვაჭრობა შეფერხდა, სილეზიის მემამულეთაც საქმე ცუდათ წაუვიდათ და მრავალი გაკოტრდა. აი, ამ მაგალითით ხელმძღვანელობდენ ახალი თომა ურწმუნონი. მათი აზრით, მამული უნდა იყოს ოჯახის მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელი პირდაპირი სახსარი და არა კაპიტალი, თანხა, საიდანაც მოგებას გამოველით. ასეთ ორ-ნაირ ნივთიერ პირობებზე პრუსიის მებატონეთა შორის ააღორძინა ორ-ნაირი პოლიტიკური მიდრეკილება: სილეზიაში თავისუფალი კონსერვატორები, დანარჩენ ნაწილში ძველი კონსერვატორები.

ასე თუ ისე, ინგლისი გახდა გერმანიის ბაზრათ. იქით მიჰქონდათ ფაბრიკის ნაყოფი—დამუშავებული საქონელი. ამით ძირიანათ დაირღვა ძველი ურთიერთობა. წინეთ ოჯახის მიერ გაკეთებული ნივთი სრულათ აკმაყოფილებდა მოთხოვნილებას. ესლა იგივე ოჯახი ფაბრიკის მუშტარი შეიქ-

¹⁾ Rudolph Meyer: Nundert jahere Konseroatives Politik

ნა. შრომამ (კალ-მხრივი მიმართულება მიიღო. მეურნე აკეთებს ერთ (ან რამოდენიმე) საქმეს იმ იმედით, რომ ნაშრომს გაყიდის და სხვის მიერ მოკუშავებულ საქონელს იყიდის. მისი შრომა ერთიანათ ბაზრისაგან არის დამოკიდებული. ბაზარმა პურის მაგიერ ბალახი რომ მოითხოვოს, მეურნემაც ბალახი უნდა აკეთოს და პურს თავი დაანებოს. ასეთია ამ ბატონის ძლიერება. 1809 წ. ა. ტაერი სწერს: „მეურნეობის მიზანია არა რაც შეიძლება დიდი წარმოება, არამედ რაც შეიძლება დიდი წმინდა მოგება,—რაც სრულ წინააღმდეგ დამოკიდებულებაში შეიძლება იყვენ. მაშასადამე, გონიერ სამეურნეო მოძღვრებამ უნდა გვიჩვენოს: რანაირათ შეიძლება მიწიდან დიდი წმინდა მოგება (reingewinn) დავინარჩუნოთ!.. შეიძლება ბევრი პური, ღვინო და სხ. გქონდეთ, მაგრამ შეიძლება მაინც ღარიბი იყოთ; შეიძლება იგივე ნაყოფი ცოტა გქონდეთ და მდიდარი იყოთ. ამას ბაზრის მოთხოვნილება სწყვეტს. აიწვევა ფასი და ცოტა ნამუშევართაც ბევრს იგებთ, დაცემვა ფასი და ბევრი ნამუშევართაც ნაკლებს იგებთ. სამეურნეო კითხვა ბაზრის კითხვათ გადაიქცა. აი ეს კეშმარიტება პრუსიის მემამულეთ თავიდანვე შეუგნიათ და მთელი მათი მოქმედება დღემდე აქეთკენ არის მიმართული.

მეკლენბურგში ასი კილოგრამი ხორბალი ღირდა:

1781—	85	წლ.	11	მარკა	და	31	პფენინგი
1786—	90		14	„		18	„
1796—1800			17	„		48	„
1801—1805			23	„		65	„
1806—	10	19	„	1)		„	„
1811—	15	14	„	20		„	„
1816—	20	29	„	15		„	„

ეს უმაღლესი წერტილია. ეს ხანა არის მეურნეობის ოქ-

1) ნაპოლეონის ომებია ფასის დაკლების მიზეზი და არა ბაზრის პირობები.

როს ხანა. რა გავლენა აქვს ბაზარს იქიდანაც ჩანს, რომ ნაპოლეონის ომების დროსაც 14 მარკას ქვევით უ ი არ წავიდა, მაშინ როდესაც მოსვენებული 1781-85 წ. იგივე ხორბალი 11 მარკა ღირდა. აშკარაა ბაზარი თავისი ძლიერებით თოფ-ზარბაზანსაც აღემატება!

რაკი ასე აიწია მიწის ნაყოფის ფასმა, მასთან ერთად მიწის ფასიც უნდა აწეულიყო. ერთი და იგივე ზომის მამული მეკლენბურგში საშუალო რიცხვით 1770-74 წ. იყიდებოდა 20,457 მარკათ, 1785 89 წ. 27,165 მარ., 1800-1804 წ. 26.681 მარ., 1805-1809 წ. 71,253 მარ.—როგორც აქედან ჩანს, მიწის ფასი თითქმის გაოთხებულა. სოფელმა თავისკენ უნგარიშო ფული მიიზიდა. ყველა ეს, რასაკვირველია, მებატონეთა სასარგებლოთ. გლეხობას კიდევ ბატონ-ყმობის ბორკილი არ შეხსნია. ამას მიუმატეთ ისიც, რომ ამ დროს მამულის შეექმნა არავის შეეძლო, თუ არა აზნაურს (გარდა სილეზიისა). ეს ძველი კანონი ძალაში დარჩა ლიბერალურ რეფორმების შემოღებამდე. მაშასადამე, მამულების ყიდვა-გაყიდვა ტრიალებდა აზნაურთა შორის. ვალის აღება, მიწა-ადგილების დაგირავება, ახალი მიწების ყიდვა-გაკეთება, გაშენება და გაუმჯობესება—აი ამ დროს საზოგადო სამეურნეო მიდრეკილება, და ყველა ეს რის იმედით? ინგლისის ბაზრის, ე. ი. ინგლისის მრეწველობის განვითარების. მართლაც მაშინდელი ინგლისელი მექარხნე დარწმუნებული იყო, რომ მისი ქარხნის საქმე საქვეყნო საქმეა, ის თუ დაიღუპა მთელი ქვეყანა მასთან ერთად დაიღუპება და სხ. განსაკუთრებით ასეთ აზრებს მანჩესტერლები ქადაგობდნენ. რა ეშველება ევროპას, რომ ჩვენ ტანთ და ფეხთ საცმელს არ ვუგზავნიდეთ და მის პურს და ხორცს არ ვყიდულობდეთო. ეს გერმანელ მეურნესაც სჯეროდა. შეავიწროვეთ ინგლისის წარმოება და შევიწროვდება მეურნეობის ბაზარი. ამით ინგლისის ქარხანასა და გერმანიის სახნავ-სათეს მიწებ შორის პირდაპირი ხიდი გაიდვა: იქ მრეწველობა, აქ მეურნეობა, იქ მექარხნე, აქ მემამულე.

მათი ინტერესია საქონლის თავისუფალი გაცვლა-გამოცვლა. გერმანელი მემამულენი და ინგლისის მრეწველნი თავისუფალ ვაჭრობის უკიდურეს მომხრეთ გამოვიდენ. ამის წინააღმდეგ ამხედრდენ ინგლისის მემამულენი და 1815 წ. პარლამენტმა დააკანონა: აიკრძალოს ინგლისში უცხო ხორბლის შემოტანა, რომლის კვარტერი 80 შილინგს ქვევით ღირსო და კიდევაც დაიწყო მრეწველთა დიდი მოძრაობა ხორბლის სრულიად უბაჟოთ შემოტანისათვის. ეს მოძრაობა ინგლისის ისტორიაში დიდათ შესანიშნავია იმით, რომ მეურნეობის და მრეწველობის ინტერესთა წინააღმდეგობა სინათლეში გამოიტანა და აშკარა გახადა. ხოლო ამ მოძრაობის გამარჯვებამ (1864 წ. იანვარში) ქვეყანას აუწყა, რომ დღევანდელი ცხოვრება მრეწველობაზე არის აშენებული და მეურნეობას მეორე ხარისხიანი ადგილი უჭერიაო. ასეთი მოძრაობა გერმანიაში დღეს არის, რასაკვირველია, ისე, როგორც გერმანიას შეფერის ე. ი. eu miniature. მაგრამ მაშინ ინგლისის მოძრაობას გერმანია ტაშს უკრავდა, ვინაიდან სამეურნეო ინტერესი უცხო ბაზარს მოითხოვდა. მიუხედავად 1815 წ. კანონისა, გერმანია ინგლისის ბაზარზე მაინც ბატონობს ¹⁾).

1) об. Fookeund Newmarchs loco cit.

ლიბერალიზმი

ნატურალურ მეურნეობის ბატონობა ნიშნავს მიწის ბატონობას. ადამიანი მიწაზე არის მიკრული, რასაც მოიმიუშავებს იმას იქავე ხარჯავს. მთელ თავის სიცოცხლეში შეუძლია თავის სოფელს არ გასცილდეს. არაფერი არ აიძულებს მისვლა-მოსვლას და რაიმე ახალის გაგებას, მხოლოდ საომართ ან საქურდლათ თუ წავა, თორემ სხვა საქმე გარეთ არა აქვს რა. ომი და ქურდობაც ხდება ჩუმათ, გაპარულათ. გზებს და ბოგირებს თუ საღმეა ანგრევენ, რომ მტრებმა არ ისარგებლოს და თავს არ დაეცეს. ასე რომ აქაც მეცადინეობენ გარეშე ქვეყანასთან მიმოსვლა გააძნელონ და, თუ შეიძლება, სრულიათ დაამხონ. ერთი სიტყვით, კაცი თავის მიწასთან მკიდროთ შეკავშირებულია, იმას იქით გასაქანი არა აქვს. მაგრამ, რადგარაც — *nulle terre sans seigneur* — არა არს მიწა უბატონოთ, ეს მიწაზე მიკრული ადამიანებიც ამ ბატონის ყმებია. პიროვნების განუვითარებლობა, მისი ხელ-ფეხის შებორკვა, მტკიცეთ განსაზღვრულ სამოქმედო კალაპოტში ჩაყენება, მოკლეთ, ამქრობა ქალაქში, ბატონყმობა სოფელში — აი ნატურალური მეურნეობის იურიდიული გამოხატულება.

როცა ნატურალური მეურნეობა ფულის მეურნეობაში გადადის, ცხოვრების ძველი საფუძველი ერთიანათ იშლება. აქ ადამიანი მიწაზე კი არა, ფულზე არის მიკრული. მისი მიზანი ფული და ფულია, ყველა დანარჩენი საშუალებაა. ფულის შოვნა კი შესაძლებელია რაიმე ნაწარმოების ბაზარზე

გაყიდვით. მაგრამ ეს ნაწარმოები თავის თავათ ფებს ვერ
აიდგამს და მუშტარს ვერ მონახავს. ვერც ფული მოვა თა-
ვის თავათ, ესენი მოძრაობენ ადამიანთან და ადამიანით. ამ-
ნაირათ, ბაზარზე გამოვიდენ საქონლის და ფულის პატრონნი.
რას ნიშნავს ეს? აი რას: პირველათ, ამ პატივცემულ პირთ
უფლება აქვთ თავისუფალის სიარულის, ბაზარზე გასვლის.
მეორეთ, მათ უფლება აქვთ რაიმე საკუთრება იქონიონ, ე. ი.
მესაკუთრენი იყვენ. ამით ძირიანათ დაინგრა ძველი იური-
დიული წყობილება. წავიდეთ ქვევით. ფულს ხომ ბატონი
არა ჰყავს,—მას ერსანიირი ფასი აქვს ყმისა და ბატონის ჯი-
ბეში. ფული იცნობს მხოლოდ კაცს, საიდანაც და რანაი-
რიც უნდა იყოს ის. ფულის წინაშე ყველა კაცი ერთია,
მას არავინ არ ჰკითხავს: ვისი შვილი ხარ, რომელ სოფელ-
ში სცხოვრობ და სხვ. ფული ამყარებს იურიდიულ თანას-
წორობას. ფულის მოძრაობა მოითხოვს ადამიანთა მოძრაო-
ბას. ამისათვის საჭიროა ყოველივე ხელოვნური ზღუდეების
დარღვევა და თავისუფალი მიმოსვლის დამყარება. ფულის
შემდენისათვის აუცილებელია შრომა, ხელის და ტვინის გან-
ძრევა; მეორე მხრით ფულის შემდენას საზღვარი არა აქვს,
რაც მეტი გაქვს, მით უკეთესია; მაშასადამე, შრომასაც საზ-
ღვარი არა აქვს. მუდამ ჰფიქრობ, მუდამ მოძრაობ, მუდამ
ფაცურობ. ამით ვითარდება თვით-მოქმედება, ენერგია, ერ-
თი სიტყვით, პიროვნების ძალ-ღონე მთელი თავისი საესე-
ბისთ გარეთ გამოდის. ეს ინდივიდუალიზმია. „მე“ ძლევა-მო-
სილათ გამოდის მოედანზე და ომს უცხადებს ძველს ქვეყა-
ნას. „მე“ არის ერთათ-ერთი საწყაო ქვეყნიერობისაო“—ამ-
ბობს ერთი გერმანელი. „მე“ როგორ იქცევა „ჩვენ“-ათ,
ქვევით გავიგებთ; იმ საფეხურზე, რომელზედაც ჩვენ აქ ვიმ-
ყოფებით, ასეთი გადასხვაფერება ჯერ კიდევ არ არსებობს.
როცა ამბობენ ევროპიელი მამაცია, აზიელი ზარმაციაო,
ამით მხოლოდ იმ აზრსახატვენ, რომ პირველი იძულებულია
დღე და ღამე ფულის შოვნაზე იფიქროსო, მეორე კი ასეთი

შრომიდან თავისუფალია სრულიათ თუ არა, სანახევროთ მაინც, ვინაიდან უფულოთაც იოლათ მიდის. ხოლო, როცა უკანასკნელის ყოფა-ცხოვრება პირველსავით შეიცვლება, მაშინ მისი „ზარმაცობა“ ისპობა.

ამგვარათ, ფულის ბატონობა მოასწავებს ეკონომიურ ნიადაგზე თავისუფლებას და თანასწორობას. მოძღვრება თავისუფლების შესახებ პირველათ აღორძინდა ეკონომიურათ წინ-წაწეულ ქვეყნებში — ინგლისსა და საფრანგეთში (მე-XVIII საუკუნ.) ადამ სმიტი და ტიურგო, მანჩესტერლები და ფიზიოკრატები — აი ამ მოძღვრების მამათ-მთავარნი. ესენი ქადაგობდენ: ყოველივე ზღუდე და შევიწროვება, რაც კი აბრკოლებს საქონლის მოძრაობას, ერთი აღაგიდან მეორე აღაგზე სრულიათ თავისუფლათ გადასვლას, უნდა მოისპოს. ამისათვის უნდა გაუქმდეს ყველა კანონი, რომელიც აძნელებს საქონელთა მოხმარებას და დამუშავებას, საზღვარს უდებს მუშათა რიცხვს (ამქრობა) და მოგზაურობას (პასპორტი), ადებს ნიხრს ზოგიერთ საქონელს (პოლიციის ნიხრი პურზე, ხორცზე და სხვ.), ნებას აძლევს მხოლოდ ზოგიერთ პირს ამა თუ იმ დარგის წარმოებისას (პრივილეგიები, მონოპოლია და სხვ.), ხელს უშლის ერთა შორის თავისუფალ ვაჭრობას და მიმოსვლას (დამოყნა, ბაჟები, პასპორტი და სხ.) და სხ. და სხ. მოკლეთ რომ ვთქვათ, უნდა დაილეწოს ძველი პოლიციური და ბიუროკრატიული ხელ-ფეხ შემბოქველი კანონები და ადამიანი განთავისუფლდეს მთავრობის აპეკუნობისაგან. ნება მაეციტ კაცს იმოქმედოს ისე, როგორც მას სურს, ნუ ჩააყენებთ ხელოვნურ კალაპოტში. ნუ ჩაერევთ სახელმწიფო მის მოღვაწეობაში. პოლიციის საქმე მშვიდობიანობის დაცვაა და არა მოქალაქეთა თავისუფლების შეკვრა; დაანებეთ კერძო პირთ მეტი თაოსნობა, ხოლო მთავრობას ნაკლები; გაათართოვეთ კერძო პირთა სამოქმედო სარბიელი; სამაგიეროთ შეავიწროვეთ მთავრობის ასპარეზი. ერთის სიტყვით, რაც შეიძლება მეტი თავისუფლება, მეტი ასპარეზი,

მეტი მოქმედება კერძო პირთათვის, რაც შეიძლება ნაკლები თავისუფლება, ნაკლები ასპარეზი, ნაკლები მოქმედება მთავრობისათვის. ეს მოძღვრება გამოიხატა ოთხ ფრანგულ სიტყვაში „Laissez faire, laissez passer“ — „აცალეთ მოქმედება, აცალეთ მოძრაობა“. ეს უმაღლესი ინდივიდუალიზმია, ეს შესანიშნავი ახსნაა ახალი ისტორიული მოძრაობისა; ეს პიროვნების გაღმერთება, მისი უფლებების დაცვა და განმტკიცება. ეს ადამიანის პირველი გამოსვლაა თავისი გათვლილი პირადობის აღსადგენათ. მხოლოდ აქ შესძახა მან ძველ ქვეყანას: მე ვარ საზოგადოების ქვა-კუთხედი, მე ვარ თავის თავის ბატონი და ნებას არავის მივცემ ჩემზე იბატონოსო. ამ ხმაზე ძირიანათ შეინძრა ქვეყანა, მოისპო ძველი პოლიტიკური და იურიდიული მტარვალობა და გამეფდა თანამედროვე თავისუფლება.

ამ მოძღვრებას ამ საუკუნეში უწოდეს ლიბერალიზმი ე. ი. სწავლა თავისუფლების შესახებ. დღეს ის ამ ლათინური სახელით არის ცნობილი.

ეხლა მიუბრუნდეთ გერმანიას.

ზედა თავში დავინახეთ, რომ გერმანია ერთიანათ ახალ ეკონომიურ გზაზე შედგა. სამეურნეო ნაწარმოებმა თავისკენ მიიზიდა უცხოეთის ფული და მით ნატურალური წარმოება დაეცა. მისი ალაგი დაიჭირა ფულის მეურნეობამ. ამ გარემოებამ გააგანიერა ვაჭრობა, აღებ-მიცემობა, გაიხსნა მრავალი კანტორები, საწყობები, გაიყვანეს გზები და სხ. ხალხის სასყიდელი ძალა ამით უნდა აწეულიყო, რასაკვირველია. მაგრამ საქმეც იმაშია, რომ ხალხის კეთილდღეობა დამოკიდებული არ არის მემამულეთა კეთილდღეობისაგან. ახალი პირობებით მხოლოდ განთავისუფლებულ ხალხს შეუძლია სარგებლობა. ამნაირათ, პირველი კითხვა იყო ბატონ-ყმობის მოსპობა და ერის ახალ გზაზე განვითარება. ამით გაიხსნა ფართო მოედანი საზოგადო მოღვაწეობისათვის. ადამ სმიტის და ტიურგოს ლიბერალური მოძღვრება შეითვისა ფეხ-ადგმულ

ბურჟუაზიამ და მოინდომა ცხოვრებაში გატარება. ამ მიმართულების საუკეთესო წარმომადგენელია პრუსიის კანცლერი თ. ჰანდენბერგი. აი რანაირი საყურადღებო მოხსენება წარუდგინა ზან მეფეს 12 სექტემბერს 1807 წ. „იმ აზრმა, რომ რევოლიუციის თავიდან აცილება შესაძლებელია ძველი წყობილების დაცვით და მისი საფუძველის მაგრათ ხელის ჩაკიდებით, გამოიწვია მხოლოდ რევოლიუციის წინ წაწევა და გამძლავრება. ძლიერება მასი (რევოლიუციის) დედა-აზრების ისე დიდია, ის ისე გავრცელებული და საყოველთაოთ ცნობილია, რომ სახელმწიფო, რომელიც მას არ მიიღებს, ან უნდა დაინგრეს, ან უნდა ძალათ მიაღებონ. რევოლიუცია, ადამიანთა გამაკეთილშობილებელი, არა შეიგნით ან გარეშედან ძალათ მოვლინებული, არამედ მთავრობის გონიერებით გატარებული — აი ჩვენი მიზანი, ჩვენი სახელმძღვანელო პრინციპი. მეფე კი ასეთ აზრს არ თანაუგრძნობდა. თუმცა დარწმუნებული იყო რეფორმების საჭიროებაში, მაგრამ ეს ისე უნდოდა, რომ ძველ წყობილებაში ღრმა ცვლილება არ მომხთარიყო. ამიტომ მაშინდელ რეფორმებს ორნაირი ბეჭედი აზის: ჰარდენბერგის და მეფის, ე. ი. ლიბერალური ზე კონსერვატიული. 1807 წ. გადაწყდა ბატონ-ყმობის გაუქმება, რომელიც ძალაში მხოლოდ 1810 წ. უნდა შესულიყო. ამით ყმა მოშორდა ბატონს, მაგრამ დროებით ვალდებულათ გადაიქცა. 1811 წ. ყმა-მებატონეთ მთავრობისაგან რჩევა მიეცა: — ორი წლის განმავლობაში მორიგებით გაათავე ყოველივე დამოკიდებულებაო, წინაღმდეგ შემთხვევაში, განსაკუთრებითი „კომისიას“ მიენდობა ჩქარა გასათავებლათაო. ყმას შეეძლო თავისი მიწის ერთი მესამედი ბატონისათვის დაეტოვებია და მით სრულიათ განთავისუფლებულიყო. ამ დროს ნაპოლეონის ომები დაიწყო და საქმე შეჩერდა. 1821 წელს კანონით ნება მიეცა განთავისუფლებისა მხოლოდ შეძლებულ გლეხებს, 1845 წ. კი ყველას. ხოლო

მისი უკანასკნელი ნაშთი 1848 წლის რევოლუციამ წალეკა.¹⁾ ჰარდენბერგის უმთავრესი ყურადღება მიქცეული იყო, რომ პიროვნებისთვის მეტი თავისუფლება მიეცა და ხალხი თვით-მოქმედების გზაზე დაედრა. 1810 წ. 2 ნოემბერს და 1811 წ. 7 სექტემბერს გამოცემული კანონი (ხელობის შესახებ) ერთიანათ სმიტი-ტიუგოს და ნაპოლეონის დებულების შეხედულობაზე დგას. გაუქმდა ამქრობის შედგენის ვალდებულება. ამქართ ნება დაერთო დაშლის და ქონების განაწილების. ხელოსანს ნება მიეცა, რამდენი შეგირდიც სურს, იმდენი აიყვანოს, გინდ ფაბრიკა გახსნას და სახელოსნო დახუროს და სხ. ამქრული ძველი კალაპოტი შეინგრა და თვითეულს თავისუფლება მიენიჭა:— როგორც გსურს, ისე იცხოვრეო. პოლიციური ნიხრი მოისპო. სასტუმრო-რესტორანების პატრონთ მხოლოდ დევალათ სასმელ-საქმელების ფასი დაებეჭდათ და ოთახებში ჩამოეკიდებიათ. ასეთივე ლიბერალიზმზე არის დაფუძნებული 1845 წ. გამოცემული კანონი. აი ზოგი მუხლები: მთავრობისაგან ნება ეძლევა ყველას, ვისაც-კი რაიმე საწარმოვო საქმის დაწყება სურს; გაუქმდა ყოველნაირი ბაჟი წარმოებაზე, გარდა სახელმწიფო გადასახადისა, გაუქმდა ძველი კანონი, რომლის ძალით ერთსა და იმავე პირს ერთსა და იმავე დროს არ შეეძლო სხვა-და-სხვანაირი საქმის წარმოება. ბაზრობა თავისუფალი შეიქნა, ვისაც როგორ სურს, ისე იყიდის და გაყიდის. ნიხრები საქმელ-სასმელზე მოისპო. პოლიციის მიერ პურზე ნიხრის დადება მხოლოდ მინისტრის ნება-დართვით შეიძლებოდა. აფთიაქის და ექიმე-

¹⁾ გერმანიის სხვა სამეფოებში ბატონყმობა მოისპო: ბადენში—1784 წ. ბავარიისაში—1808 წ., ვიურტემბერგში—1817 წ. ნასსაუში—1812 წ. მესენი დაბუტადი—1820—და სხ. რეინის განაპირა პროვინციებში, სადაც კი ფრანგთა ჯარი და მმართველობა გაბატონდა, ყველაფერი ფრანგულ წესებზე გარდაიქმნა. იქ ჯარი შეიქმნა რეფორმატორი. ჰარდენბერგი უკვე 1822 წ. გადაიკვალა.

ბის ნიხრი ისევ ძალაში დარჩა. ერთი სიტყვით, მთავრობა შედგა ლიბერალურ გზაზე ¹⁾).

ლიბერალიზმი ორნაირია: ეკონომიური და პოლიტიკური. ყველა მთავრობა ითვისებს პირველს, უარ-ჰყოფს მეორეს. ეკონომიური განვითარება, ეროვნული შრომის განაყოფიერება, ერის გაერთიანება, — ეს სასურველია მთავრობისათვის, ვინაიდან, როგორც ჰარდენბერგი ამბობს, სახელმწიფო, რომელიც ამას არ მიიღებს, უნდა დაინგრეს. სახელმწიფოს დანგრევა ხომ მთავრობის დანგრევაც არის. ამისათვის ის იღწვის ვაჭრობა — აღებ-მიცემობის გასაძლიერებლათ, მისვლა-მოსვლის გასაადვილებლათ და სხ. გერმანიაში ყველაზე უფრო ადრე ეს ქეშმარიტება პრუსიამ შეიგნო. მისი მეთაურობით გერმანიის სამეფონი შეერთდნ და დააარსეს ეგრეთ წოდებული Zollverein — სადამოჟნო კავშირი. ამით თავიანთ შორის ბაჟის ზღუდეები დაღეწეს და ნივთთა მსვლელობა თავისუფალ კალაპოტში ჩააყენეს. მეორმოცე წლებში დაიხსნა რკინის გზებიც და ქვეყანაც სრულ განახლების გზას დაადგა. აღორძინდა განსაკუთრებით მთა-მადნების წარმოება (ქვანახშირი, რკინა, ფოლადი და სხ.), შაქრის კეთება, არაყის ხდა, აგრეთვე დაიხსნა ფაბრიკები საქსონიაში, რეინის პროვინციაში, პრუსიაში და სხვა ნაწილებში. პრუსიაში ფეხი აიდგა საქსოვ ქარხნებმა, რომლებშიაც მუშაობდნ 192,000 მუშა. (ამაში ჩათვლილია სოფლის მქსოველებიც). პრუსიაში ირიცხებოდა

¹⁾ ხელობის თავისუფლება აღიარებულ იქმნა: ვიურტემბერგში 1828—36, ბავარიაში — 1834—51, ჰანოვერში — 1847—48 და სხ. მაგრამ მთელი თავისი საფეხებით მესამოცე წლებში განხორციელდა. მანამდე კონსერვატორების ჩივილით და გავლენით ლიბერალურ მიმართულებას ფრთა მოკვეცა. ხელობას ორნაირი მნიშვნელობა აქვს: ვიწრო და ფართო. ჩვენ გზმარობთ აქ ყველგან ფართო მნიშვნელობით, ე. ი. ყოველნაირი საქმე, რომლის მიზანი ფიზიკური ან სულიერი მოთხოვნების დაკმაყოფილებაა.

78 ათასი ფაბრიკა და 550 ათასი მუშა. პირიქით, ხელოსანთა რიცხვია—457,365, რომელთაც 384,783 შეგირდები თუ მოჯამაგირეები ჰყავდათ. როგორც ჩანს, ხელოსანთა რიცხვი თავიანთ შეგირდებით ქარხნის მუშებს ქარბობს. ეს ასეც უნდა იყოს იქ, სადაც კაპიტალისტური წარმოება თავის სრულ ძალაში არ შესულა. ამ შემთხვევაში ხელოსანთა შრომას კიდევ გასავალი აქვს, ის კიდევ დაძლეული არ არის დიდი კაპიტალისა და ფაბრიკისაგან. მაგრამ ყოველი წინ გადადგმული ნაბიჯი მოასწავებს ხელოსნობის მიერ უკან გადადგმულ ნაბიჯს. რამდენათაც ვითარდება ერის თვით-მოქმედება, მრეწველობა, ნაყოფიერდება შრომა და გროვდება კაპიტალი, იმდენათ უკან მიდის ხელოსნობა, კლებულობს ხელოსანთა რიცხვი და ძალა-უნებურათ პროლეტარიატდება. ხელოსნობის სრული გაქრობა ისეთი გრძელი და ნელი პროცესია, რომ საექვოა კაპიტალიზმი ამას მოესწროს. ამ საგანს კიდევ დაეუბრუნდებით. ამნაირათ, განვითარება ვაჭრობის, მრეწველობის, საქონლის და ფულის ტრიალისა ნიშნავს განვითარებას ადამიანთა მოქმედების, მოძრაობის და საზოგადო წინმსვლელობისას. ეს შეუძლებელია ისე, რომ იმავე დროს პიროვნება არ განთავისუფლდეს ძველი ხელ-ფეხ შემბოქველ პირობებისაგან და არ შეიქნეს თავისუფალ მოქმედათ. ამიტომ სავაჭრო პოლიტიკა აუცილებლათ ლიბერალური პოლიტიკაა. აქედან, ადამიანის კაცობრიული უფლების აღდგენა, ყოველივე აპეკუნობისა და ძიძაობისაგან განთავისუფლება, მისი სრულ-წლოვანათ, აღიარება—მოკლეთ, თავისუფალი ადამიანი თავისუფალ სარბიელზე, —აი ამ მიდრეკილების დროსა, აი რა არის ლიბერალიზმი.

კონსერვატიზმი

ვაქრობის განვითარება ნიშნავს ლიბერალიზმის განვითარებას. რას ნიშნავს მეურნეობის განვითარება? როგორც ზევით განვიხილეთ, გერმანიის მეურნეობა წინ წასწია გარეშე ბაზარმა, ის დამოკიდებული შეიქნა ინგლისის მოთხოვნილებისაგან. შიგნით, გერმანიაში, მას არავითარი საფუძველი არ ქონდა. მეურნეობა მტკიცე გზაზე მაშინ დვას, როცა შინაური მოთხოვნილება აქვს დასაკმაყოფილებელი, როცა სამშობლოშივე ფართო ბაზარი მოეპოვება. ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერის შრომა ნაწილდება. ერთი ნაწილი მისდევს მეურნეობას და რჩება სოფლათ, მეორე — აღებ-მიცემობას, მრეწველობას, ხელოსნობას, სხვა და სხვა თავისუფალ ხელობას და იკრიბება ქალაქათ. სანამ გერმანიაში ასეთი პირობები არ გაჩნდებოდა, მანამ მათი მეურნეობაც სუსტ ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო. უცხო მოთხოვნილებამ ისე წაათამაშა მემამულენი, რომ გადაჩეხეს უზარმაზარი ტყეები, გაადიდეს სახნავ-სათესი და საძოვარი ველები და ამით წარმოება უმაღლეს ხარისხადე ასწიეს. მეორე მხრით, საფრანგეთის დიდ რევოლუციამ უმამულო გლეხობა მამულიანათ გახადა. მუქთა-ხორა სამღვდლოეობას და აზნაურთ ჩამოერთვა მიწა-ადგილები და გადაეცა მშრომელ გლეხ-კაცობას. ამან განავითარა მეურნეობა და გასაყიდი ნაწარმოებით ერთიანათ ააესეს ბაზარი.

ამნაირათ, გერმანიამ და საფრანგეთმა გასაყიდათ გამოიტანეს იმდენი საქონელი, რომ მისი მეოთხედი მოთხოვნი-

ლებაც არ ყოფილა. ამით დაიბადა მეოცე წლებში პირველი დიდი სამეურნეო კრიზისი. მართალია, წინათ უარესი კრიზისიც ყოფილა, მაგრამ ეს წარმოსდგებოდა ნაწარმოების ნაკლებობით, ე. ი. მოუსავლობით, რის მიზეზიც არის გვალვა, სეტყვა, წყალდიდობა, ომი და სხვა. ხოლო ეს ახალი კრიზისი დაბადა სრულიათ წინა აღმდგემა მიზეზმა — დიდმა მოსავალმა. წინათ ქვეყანა გაქირვებაში ვარდებოდა იმიტომ, რომ ბედელში პური არ იყო; დღეს გაქირვება იმიტომ, რომ ბედელში ნამეტანი ბევრი პურია! განა ეს ქვეყნიერების ძირიანათ გადატრიალება არ არის? აი ასეთ სასწაულებს ახდენს კაპიტალიზმი. აქ ისევ ციფრები ვალაპარაკოთ:

„1818 წ. — შემოდგომის ნათესის მოსავალი ძლიერ კარგი იყო, ზაფხულის საშუალო.

„1819 წ. — შემოდგომის ნათესის მოსავალი ყველა მხარეში ძლიერ კარგი იყო, მხოლოდ ზაფხულში ზოგ ალავას გვალვა იყო.

„1820 წ. — ყველგან ძლიერ კარგი.

„1821 წ. — საშუალო.

„1822 წ. — უხვი მოსავალი.

„1823 წ. — ყველგან წარმოუდგენელი სიუხვე“.

აი რამოდენი „სიმდიდრე“ დატრიალებულა გერმანიაში. ძველებური შეხედულებით ეს მართლაც სიმდიდრეა, ეხლა კი ეს იმოდენათ ირიცხება სიმდიდრეთ, რამოდენათაც ფული შემოაქვს. მაშ, გავსინჯოთ ეს სიმდიდრე. ზევით ჩვენ მოვიყვანეთ მეკლენბურგის ხორბლის ფასი, რაც 1816—20 წლებში 29 მარკას აღემატებოდა (ასი კილოგრამი). ახლა განვაგრძოთ იგივე ციფრები ქვევით:

1821—25 წლ.	9 მარკა	47 პფენ	(მოსავალი კი უხვია)
1826—30	„ 13	„ 79	„
1831—35	„ 13	„ 42	„
1836—40	„ 16	„ 23	„

ბერლინის ბაზარზე ასი კილოგრამი ხორბალი ღირს:

1791—800	წლ. 14	„	71	„
1801—10	23	„	74	„
1810—20	19	„	76	„ (ომები)
1821—30	13	მარკა	33	პფენ. (უხვი მოსავალი)
1823	10	„	40	„
1824	9	„	98	„
1825	10	„	62	„
1826	12	„	26	„
1827	14	„	79	„

ერთი კილოგრამი ხორცი ღირდა:

1791—800	წლ.	51	პფენინგი.
1800—810	„	68	„
1810—820	„	69	„
1823	„	56	„
1824	„	54	„
1825	„	50	„
1826	„	44	„
1827	„	44 ¹⁾	„

ასე დაიწია ფასში ყველა დანარჩენ სამეურნეო ნაწარმობებმა, არა მარტო ბერლინში, არამედ გოტას, იენასა და სხვა ქალაქებში (ib). რას მოასწავებს ეს კრიზისი? აი რას: ვალის გადაუხდელობას, მამულის დაკარგვას, გაღარიბებას და დაცემას. და ყველა ეს იმიტომ, რომ კაცმა მგტი იზრომა და ბევრი ნამუშევარი მოიყვანა!

რადგანაც შემოსავალი ვალის ნახევარსაც ვერ ფარავდა, ამიტომ აწერილი მამულები ისევ ბანკებს დარჩათ, რის გამოც ბანკები საშინელ ცუდ მდგომარეობაში ჩავარდნ. კრედიტი რომ სრულიათ არ დაკარგოდათ, მთავრობამ ფუ-

¹⁾ Ucke: Die Aprarkrisis waehrend der 20—er lahe d. Lar Nunderts' 1883 Halle.

ლით დახმარება აღმოუჩინა. მაგალ., აღმოსავლეთ პრუსიის საადგილ-მამულო ბანკებს ერთი მილიონი ტალერი ასესხა, დასავლეთ პრუსიას 328,000 ტალერი. პომერანიაში 1825—28 წ. მუდამ იყო ას მამულზე მეტი აწერილი; აღმოსავლეთ პრუსიაში 1826 წ. 154 მამული აიწერა, 1829 წ. კი 96 მამული. ეს თითქმის ბანკში შეტანილი მამულების მეოთხედი ნაწილია. ამათგან გაიყიდა (აღმ. პრუს.) 1826 წ.—85, 1829 წ.—98, ე. ი. დაგირავებულ მამულთა ერთი მეექვსედი. „მამულის ფასის დაწევა დაიწყო 1816—18 წლებიდან: პომერანიაში, სადაც წინათ იყიდებოდა 50 პროცენტით ზევით, ვინემ დაფასებული იყო, 1824 წ. ისე დაეცა, რომ დაფასებულის ორ მესამედსაც ვერ ღებულობდენ, კიონისბერგის პროვინციაში 34 მამული, რომელიც 1,001,624 ტალერათ იყო დაფასებული, 681,091 ტალერათ გაიყიდა. 100 ტალერზე 32 ტალერით ნაკლები. მორუნგის პროვინციაში 22 მამული 530,075 ტალ. შეფასებული, 307,320 ტალ. გაიყიდა. ას ტალერზე 39 ტალერი ნაკლები... მამულები, რომელნიც 1817 წ. პრუსიაში 150—180 ათას ტალერში იყიდეს, 1825 წ. 30—40 ათას ტალერში გაყიდეს. პოლშტეინში და ჰანოვერში ამავე დროს განმავლობაში მიწის ფასმა 50 პროცენტით დაიწია!!.“ (id) გლახებლაც გაუჭირდათ გადასახადების შეტანა და ბევრ ალაგას მამული დაეკარგათ. ერთ პროვინციაში 1822 წ. 1600 გლახთა მამულში ათასი საჯაროთ გაიყიდა. თუმცა ესეც უნდა ითქვას, რომ ამნაირი კრიზისი უფრო მემამულეთ აქვეითებს, ვინემ წვირლ მესაკუთრეთ. ამის მიზეზია ის, რომ შეძლებულთა შორის უფრო აღრე ვრცელდება ფულის მეურნეობა, ვინემ შეუძლოთა შორის, პირველნი უფრო აღრე ეჩვევიან ფულის ხმარებას, ვინემ მეორენი. ამიტომ ბაზრის მოთხოვნილებასთან პირველთა ცხოვრება უფრო მკიდროთ შეკავშირებულია, ვინემ მეორეთა. ამათ მხოლოდ ერთი საქმე აწუხებთ—სახელმწიფო გადასახადი. თუ ეს კი როგორმე მოიშორეს, სხვაფერ არა

უქიროთ-რა. ამათი კრიზისი მოუსავლობაა, რასაც ქვევით დავინახავთ.

ვიმეორებ: ეს კრიზისი გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ შიგნით ბაზარი არ იყო და უცხო ბაზარი ვიწრო შეიქნა. ნაციონალური ეკონომიური განუვითარებლობა, — აი კრიზისის უმთავრესი მიზეზი. მეურნეობა ააღორძინა უცხოეთის მოთხოვნილებამ, ე. ი. უცხო კაპიტალისტურ წარმოებამ. შინ კი კაპიტალიზმი იმდენათ გაღონიერებული არ დაჩა, რომ უცხოეთის მიერ უარყოფილი მეურნეობა თვითონ შეეფარებია და ფართო ბაზარი მიეცა. ეს მხარე განსაკუთრებით საყურადღებოა იმიტომ, რომ სწორეთ ასეთ მდგომარეობაშია დღეს რუსეთი და საქართველო. ეს კი ყველას ავიწყდება. ხშირათ შეხვდებით რუსულ მწერლობაში ასეთ აზრს: კრიზისი არამც თუ ჩვენში — გერმანიაშიც არის დღესო. ეს, რასაკვირველია, ჩინებული ბოდიშის მოხდაა, მაგრამ საქმეს სრულებით არ ხსნის. გერმანიის დღევანდელი კრიზისი დაბადა კაპიტალიზმის განვითარებამ, ხოლო ჩვენი და რუსეთის — კაპიტალიზმის განუვითარებლობამ. თავის თავათ ცხადია, რომ გერმანია დღეს სამრეწველო ქვეყანაა, მაშასადამე, აქაური კრიზისიც სხვა სახის უნდა იყოს, ვინემ უკან ჩამორჩენილ ქვეყანაში. გერმანიის მეურნეობა დღეს უცხო ბაზარს კი არ ეძებენ, არამედ თხოულობენ: — შინაური ბაზარიც ვკეყოფა, ოღონდ უცხოეთის პურს ნუ შემოაუშვებთო. რუსეთის და ჩვენებური მემამულენი წინააღმდეგ ამისა თხოულობენ: შიგნით არა გვაქვს ბაზარი და გარეთ გვიმოვიყო. განსხვავება ძირითადია.

ამგვართ, გერმანიის მეურნეობა ზოცე წლებში დიდ გასაქირში ჩავარდა. ამის თქმა საკმარისი არ არის. საჭიროა ვიცოდეთ როგორ ახსნეს ეს მაშინდელი მოღვაწეებმა და რანაირ გზას დაადგენ. ამის გასაგებათ მივმართოთ მაშინდელ სამეურნეო ლიტერატურას.

1827 წ. ავენარიუსი ერთ თავის წიგნში სწერს: „საყოფა“

კუნის დასაწყისში მეურნეობას ოქროს ხანა დაუდგა, მაგრამ „1819 და 1820 წ. სრულიათ მოულოდნელათ აღმოსავლეთ ზღვაზე ხორბლის გადატანა და ვაჭრობა შესწყდა. ის მემამულენი, რომელნიც უვალო იყვენ—გადარჩენ, რადგან პროცენტები არ ჰქონდათ გადასახადი. სამაგიეროთ ისინი, რომელთა მიწა-ადგილები ბანკებში იყო შეტანილი, დიდ გაჭირებაში ჩავარდნ და ვერც გაძლეს. გარდა ბანკის ვალისა, სხვა ვალიც რომ არ ქონებოდათ, შეიძლება კიდევ გადარჩენილიყვენ; ჩვეულებრივ კი ბანკის ვალს კერძო ვალებიც თან ახლავს... მართალია მეფის მოწყალებით ბევრი დაღუპვას გადაარჩა, მაგრამ ყველას ხომ ვერ დაეხმარებოდა. ამიტომ მრავალი ოჯახი დაიქცა, თავიანთ მამულ-დედუღს სამუდამოთ გამოეთხოვენ“. 1837 წ. ბიულაუ სწერს: „კურმარკტის პროვინციაში 1827 წ. აზნაურთა მამული შეფასებული იყო 27 მილიონ ტალერათ, ამაში 21 მილიონი ტალერის დაგირავებული იყო. წინააღმდეგ ამისა, გლეხთა მამული ღირდა 31 მილიონ ტალ. დაგირავებული იყო მხოლოდ 6 1/2 მილიონი ტალერის მამული 1)“. ფონკნობლახი თავის საყურადღებო წიგნში 2) ეხება კრიზისის მიზეზებს და არკვევს ამნაირათ: კრიზისის მიზეზებია პირველათ ბანკები, რომლებმაც, თუმცა სარგებლობა მოიტანეს, მაგრამ ამასთანავე ორი ამოდენი ზარალიც, გააადვილეს დავალიანება და სხ. მეორეთ, მთავრობის ზოგ რეფორმამ ერთიან თ დასცა მეურნე. ასეთი გამათახსირებელი რეფორმებია: 1, — გადგა-გადმოსვლის თავისუფლება სოფლის ხალხისთვის, რომელიც წინამდინ მიწაზე იყო მიკრული და ერთ ალაგას იჯდა; 2, გლეხთა გადაქცევა თავისუფალ მესაკუთრეთ, ბატონებს ალარავითარ სამსახურს არ ღვიენ; 3, — გაუქმება მებატონის სასარ-

1) R. Meyer, 1841.

2) „Über das Entstehen der noth, welche alle Landwirthe bedrückt“ 1830.

გებლოთ სასმელის და საზრდოს გადახდისა (რაც რუსეთში, ვენგრიაში და სხვაგან კიდევ არსებობს და რასაც ავტორი შენატრის); 4, — დაბაჟვა სოფელში გამოხდილი ლუდის, არაყისა და სხ. ამას მოსდევს ხელოსნობის და ამქრობის თავისუფლება. აი ამებმა დააქვეითა კეთილშობილთა მდგომარეობაო. ბოლოს ურჩევს მთავრობას, რომ მან მოაწყოს იაფი კრედიტი და იზრუნოს ხორბლის ფასი ძლიერ დაბლა არ დაეცეს.

საზოგადოთ მაშინდელი საეკონომიო-სამეურნეო მწერლობა ორათ გაიყო: ერთი ნაწილი მოთქვამდა და გოდებდა მემამულეთა ბედ-იღბლის შესახებ, მეორე ნაწილი კი ხსნიდა ამ მოვლენას და წამალს უჩვენებდა. აი, ეს უკანასკნელია ჩვენთვის საინტერესო. აქ ორი მიდრეკილება ჩანს: ერთი თხოულობს ისევ ძველებურ იურიდიულ წყობილებას, მეორე შენატრის ძველებურ ეკონომიურ ურთიერთობას, როცა უფულოთაც ცხოვრება შეიძლებოდა.

„სამუდამოთ გასაკვირლათ დარჩება ისტორიაში — ამბობს ფონ-ბიულოვი (1821 წ.) — ის გარემოება, რომ ყველა სახელმწიფოზე უფრო პრუსია ეწინააღმდეგებოდა საფრანგეთის ცვლილებას და, მიუხედავად ამისა, იმავე პრუსიამ ამ ცვლილების ხასიათი შეითვისა და, რაც იქ ქვევიდან მაღლა გაატარეს, აქ მაღლიდან ქვევით გატარდა. თუმცა მამულის დანაწილება მავნებელია საზოგადო კეთილდღეობის და მშვიდობიანობისათვის, მაგრამ ყველა ეს კიდევ არაფერია იმ ზიანთან, რომელიც დავალიანებას მოაქვს. ხოლო ვალის აღებას აადვილებს საკუთრების დანაწილება და დიდი ვალი აბრკოლებს მეურნეობის განვითარებას... საჭიროა კანონით შეიზღუდოს მიწის დაგირავება. მიწა, როგორც უძრავი ქონება, არ უნდა დაგირავდეს, არემედ მხოლოდ იმის შესამუშავებლათ ჩადებული კაპიტლი. ამ მიზნისათვის ნასესხი ფულის მოხპარება მთავრობის ზედამხედველობის ქვეშ უნდა იყოს. პირად ვალთან კი მთავრობას საქმე არ აქვს. პირველ სახის ვალის გამოყენება უნდა მიენდოს საზოგადოებებს და არა კერძო პირთ...

დავალიანების უმთავრესი მიზეზი სამკვიდროს თანასწორობით გაყოფაა. სადაც ეს ასე ხდება, მამულის პატრონთა გაღარიბება აუცილებელია. მეურნემ რომ თავისი ნაჰკერი მიწა შეიჩინოს, განსაკუთრებითი ბედნიერი შემთხვევაა საჭირო. ვალის აღება გააადვილა საადგილ-მამულო და საიპოტეკო ბანკებმა...“ განთქმული სახელმწიფო მოღვაწე ფონშტეინი 1819 წ. სწერს: „გლახობა სახლ-კარის და აზნაურთა მამულების დაცვისაგან დამოკიდებულია სოფლის მცხოვრებთა დაცვა და მათი ზნეობის, გარჯის და შრომის მოყვარეობის შენახვა. მიწის უსაზღვრო დაკიკნებისაგან გლახ-კაცობა ირღვევა და გადადის დღიურ ქირის მუშათა და მოჯამაგირეთა რაზმში, ხოლო აზნაურობა დამოუკიდებელ მამულიან წოდებისაგან მოსამსახურე და სასახლის წოდებათ სხვაფერდება“. 1822 წ. ის არჩევს ერთ კანონ-პროექტს და ამბობს: ამ წესდების დედა-აზრით კეთილშობილ წოდებას ეკარგვის თავისი წოდებრივი უფლება, თავისი შთამომავლობით მიღებული მდგომარეობა და დგება იმავე საფუძველზე, რომელზედაც დგანან არა კეთილშობილი დიდი მემამულენი. ამით აზნაურობა, როგორც მემამულე და ჩვეულებრივი უპირატესობა-წარჩინების მექონე, იშლება, მისი გვარის და ოჯახის სახელი, რაც წარსულს მომავალთან აკავშირებს, საუკუნოთ იკარგება, ყველა ამავების მაგიერ წინ გამოდის ნივთიერი სიმდიდრე: სახნავ-სათესი მიწები, ხორბლით სავსე ტომრები და სხვა, რაც დაცემული ადამიანისთვის უმაღლეს საუნჯეს შეადგენს“. 1822 წ. სწერს: ხელობის თავისუფლებით ჩვენ ვარღვევთ მშრომელ გლახ-კაცობას, ეზო სახლ-კარის გაყოფის ნებადართვით ზნეობრივით გამრჯელი და თავის თავის პატივისმცემელი გლახობა გადავაქციეთ გასაწყლებულ მოჯამაგირეთა ბრბოთ, რომელიც მოვახშეთა და ურიების ბრკყალებში ჩავარდა. ჩვენი ეკონომიური, პოლიტიკური, ტეხნიკური საყოველთაოთ ცნობილი სისტემა, თავისი ტეხნიკურ-იერარქიულ მართველობით, თავის თავს ქამს, როგორც სატურნი

თავის შვილებს“. 1831 წ. ფონშტეინი ქვეყანას აფრთხილებს იმ საფრთხესაგან, „რომელიც მომდინარეობს დაბალ ხალხის გამრავლების და მისი მოთხოვნების გაძლიერებისაგან, ეს კლასი შედგება ქალაქებში უსახლკარო და საკუთრებას მოკლებულთაგან, სოფლებში ბალახის მთიბაეთ, ჩაღის მჭრელთ, მოჯამაგირეთ, ახალ-გლეხთ (Neuborüer) და მოსამსახურეთაგან. ეს ხალხი გაჟღენთილია შურთა, პირადი ინტერესებით და ძუნწობით. რამდენათ ეს საშიშარია საკუთრების და პიროვნებისათვის, გვიჩვენებს დღევანდელი საფრანგეთის ყოფამდგომარეობა... ქონების და წყობილების ხანგრძლივობის არსებითი პირობა მიწა-ადგილის გონიერი გაყოფაა. ქვეყნის დამღუპველია, როგორც ბევრ მამულთა მცირე რიცხვის ხელში მოგროვება, რის მაგალითია ინგლისი, ისპანია და რომის პაპის საბრძანებელი, ისე მიწა-ადგილის დაკიკნება და ატომათ გადაქცევა, რის მაგალითი საფრანგეთი, რენის პროვინცია და ძველი ვიურტენბერგია. ორივედან წარმოდგება საშიშარი ბრბო, რომელსაც პროლეტარიატი ეწოდება“.

ზოგ მწერალთ ახალი ვითარების ძირში შეუხედავთ და ქეშმარიტ ახსნასაც იძლევიან. მუშათათვის თავდადებული ლიუდოვიგო გალლი 1825 წ. სწერს: „ფულის გაბატონებამ წინანდელი სამი წოდება: მასაზრდოებელი, მასწავლებელი და მეომარი სრულიათ ახალ წოდებებათ დაჰყო, სახელდობრ: ფულის პატრონი, რომელსაც რაიმე მტკიცე შემოსავალი აქვს, ან პროცენტები, იჯარა (რენტა), შენობის ქირა, ჯამაგირი თუ პენსია და უფულო, მშრომელი ხალხი, რომელიც მიწითა და თავის ხელით თავს ირჩენს. ამ ორ წოდების შორის ინტერესთა ძირითადი წინააღმდეგობაა და ერთმანეთს ისე უცქერიან, როგორც მტრები. პირველის მდგომარეობა იმდენათ უფრო უკეთესდება, რამდენათაც მეორის უკან-უკან მიდის და იჩაგრება“.

„ამ საშიშარ ცვლილებას დაღუპვისაკენ მივყევართ. მისი აუცილებელი შედეგია: ყველა ქონების ფულიანთა ხელში

მოგროვება და საზოგადოების დანარჩენი ნაწილის ამ მიზნისათვის გამოყენება და ყურ-მოჭრილ ყმათ გადაქცევა. ამით ყოველივე მაღალი ლტოლვილება იკარგება და კულტურა ირღვევა“. ავტორი მთავრობას ურჩევს პურს მტკიცე განსაზღვრული ფასი მისცეს, რაც არც მყიდველს და არც გამყიდველს არ აზარალებს.

ფონჰაკსთაუზენი ამბობს (1829): მიწა შეიქნა ისე თავისუფალი მოძრავი, როგორც ტანისამოსი, იარაღი და სხვა სამკაული. „ძველი საძირკველი ამით აინგრა და ახალი კანონმდებლები უბრალოთ იტანჯებიან წეს-რავის ისევ აღდგენისა და ამ არევ-დარევისაგან რაიმე რეგიანი წყობილების შექმნისათვის“.

„პირველათ ინგლისში დაიბადა ის აზრი, რომ მიწათ-მოქმედება ხელობაა, ინდუსტრიის ერთი შტოა, რომ სამუშაო მიწა საქონელია, რის ბაზარზე გატანა შესაძლებელი და სასურველია“¹⁾... ასეთივე ჩივილი ისმის მეორმოცე წლებშიაც. ფონბულვი 1842 წ. სწერს: „როგორც დღეს ჩანს, მამულის უმრავლესობა თანდათან მესამე წოდების ხელში გადავა... მე ვამბობ იმის შესახებ, რაც ყოველდღე ხდება: მამასახლისი, მეწისქვილე, მეწაღე და სხ. აზნაურთა მამულის პატრონათ ხდებიან“, 1843 წ. „აზნაურთა მამული გასაყიდ საქონლათ გადაიქცა, ის ერთის ხელიდან მეორის ხელში უფრო ხშირათ გადადის ვინემ დუქანი, ან ქარხანა... მამულის უკიდურესი დავალიანება სამკვიდროს თანასწორათ დაყოფამ აუცილებლათ გახადა და ჰიპოტეკურ დაწესებულებებმა საშინლათ გაადვილა. მამულის თავისუფალი ყიდვა-გაყიდვა სულ ახალი საქმეა“²⁾ და ამიტომ ყველა მის შედეგებს ჯერჯერობით აშკარათ ვერ ვხედავთ, მაგრამ ცოტა ხნის შედმევ თვალსაჩინო იქნებიან“:

¹⁾ R. Meyer. loco citato.

²⁾ ზევით მოვიხსენიეთ, რომ აზნაურთა მამულს არა-აზნაური ვერ იყიდდა. ეს ძველი ვაწინი ჰარდენბერგის რეფორმებმა. გააუქმა.

კოხეგარტენის „Betrachtungen neber die veran-
 sserung und Theilbarkeit des Landbesitzes“-ში (1842) ვკით-
 ხულობთ: ფულის მეურნეობის და მოქმედების სრული თავი-
 სუფლების შედეგია ადვილათ დავალიანება და ამის მიზეზი
 კიდევ ჩარჩთა ხელში ჩავარდნა... ფულის მეურნეობა უძრავ
 ქონებას ამოძრავებს, ვინაიდან ვაჰარ-სპეკულიანტთ ფულის
 სასწორზე გააქვთ არა მარტო დედა-მიწის ნაყოფი, არამედ
 თვითონ დედა-მიწაც“... ავტორს ჩინებულათ შეუგნია ფუ-
 ლის მოძრაობის გავლენა და მთელ თავის თხზულებაში
 ფულის მეურნეობის მავნებლობას ამტკიცებს.

ფონლავერგენი სწერს (1841): „საზოგადოების კეთილ-
 დღეობის საფუძველი, საშუალო შეძლების მეურნეთა უმრავლეს-
 სობა, უღმობელმა კონკურენციამ დასცა. მთავრობის აგრარიულ
 (სამიწათ-მოქმედო) კანონებმა უმაღლესი მიზანი—სოფლის
 საზოგადოების შენახვა—ვერ შეასრულა. ახლა ყველასათვის
 ცხადია, რომ ეს კანონები საკმარისი არ არის და არც შესაფერ-
 რი გავლენა დაუჩნა“. შემდეგ იძლევა ასეთ პროექტს: სო-
 ფლის საზოგადოებისაგან უნდა შედგეს კორპორაცია, რომ-
 ლის მიზანი მცხოვრებთა ინტერესების დაცვაა. „ეს ინტერესი
 უთუოთ ნივთიერი უნდა იყოს, რომ დაჰხადოს საშუალო სა-
 ფეხურზე მდგომთა შორის კავშირი და ერთობა გამაგრდეს
 და სამუდამოთ დარჩეს. ასეთ არსებით საძირკვლათ გამოდგება
 საკრედიტო დაწესებულება“. თვითეული მსესხებლის თავდები
 და ზედამხედველი მთელი კორპორაციაა, აღებული ვალი სა-
 მელიორაციაო საქმეს ხმარდება. „საზოგადოებას უფლება უნდა
 მიეცეს თავის წევრთა ნივთიერ და ზნეობრივ მდგომარეობაზე
 ზედამხედველობა იქონიოს. ის არ უნდა იყოს ვალდებული
 ისეთი წევრი მიიღოს, რომლის შრომის მოყვარეობა და პა-
 ტიოსნება საეჭვოა... ამისათვის სახლ-კარის და ეზოს გაყიდვა
 უნდა შეიზღუდოს ისე, რომ ყიდვის პირობა, სანამ ის ძალაში
 შევიდოდეს, საზოგადოებისგან უნდა დამტკიცდეს და ცნო-
 ბილ იქნას. ამ შემთხვევაში საზოგადოება წინდაწინ შეიტ-

ყოფს, თუ რა ქონების და ზნეობის პატრონია მყიდველი, რომელსაც მისი წევრობა მოუსურვებია“. 1754 წ. ასეთი წყობილება იყოფო.

სტალი თავის „უფლების ფილოსოფიაში“ (1829) არჩევს წოდებათა წარმოშობას და თანამედროვე ცხოვრების შესახებ ასეთ ფილოსოფიურ რეცეპტს იძლევა: „უფლებრივი წყობილების მიზანი უნდა იყოს, როგორც კერძო ძალით (Bivattmarcht) აღჭურვილი წოდების დაცვა და განმტკიცება, ამასთანავე მისი მიჩნევა ქვეყნის ინტერესის პირველ წარმომადგენელათ“. ხოლო ეს შესაძლებელია მაშინ, როცა მისი არსებობის საძირკველი, მიწა-ადგილი, განუყოფლიათ და გაუყიდავათ აღიარებულ იქნება... რა სარგებლობა მოუტანა სოფლის კაცს ჰიპოტეკურ დაწესებულებამ? არაფერი. იმის მაგიერ, რომ თავის ნაშრომის ერთი ნაწილი ბატონს მისცეს, დღეს პროცენტის ფორმით ფულის პატრონს აძლევს. დაკარგვით კი ბევრი დაკარგა. ბატონი, როგორც მემამულე, დანტერვსებულია მამულთა გაუმჯობესებაში. მისთვის, როგორც სოფლელისათვის, სოფლის კეთილ-დღეობა და სოფლის სარგებლობამისი კეთილ-დღეობა და სარგებლობაც არის, ამიტომ სოფლის ინტერესის დამცველია. ფულის პატრონი — სპეკულიანტი — სრულებით არ ფაქრობს თავისი მოვალის კეთილდღეობაზე, მისი ინტერესი სრულებით არ არის მიწის გაუმჯობესება, მას სურს მხოლოდ სოფელი დაატყუოს, გაძარცოს და მისი ქონება ხელში ჩაიგდოს. და აი სწორეთ ამნაირათ მიწა-ადგილი მცირე რიცხვთა და ისიც არა კეთილ-შობილთა ხელში იკრიბება. მამული მოძრავ საქონლათ გადაიქცა. არნდტი (Arndt, 1840) სწერს: „ის ქვეყანა, სადაც მცირე რიცხვთა ხელში თითქმის მთელი სოფლის მცხოვრებნი მხოლოდ მოიჯარადრე და მოქირავება, აგრეთვე იქ, სადაც მიწა უსახლგროთ დაიქნულია — აი ასეთი ქვეყანა სახელოვნათ და პათივცემულათ დიდხანს ვერ დარჩება“. (ავტორი გადაკრავს ინგლისს და საფრანგეთს).

„რომ ფაბრიკებში, დიდ და სატახტო ქალაქებში თავმოყლი იყოს დასაწყობებული, დამშეული, მშვიდობიანობის დამარღვეველი და გაუნათლებელი ბრბო — თავის თავათ ცხადია. ეს ღვარძლი და მეტი ხორცი აუცილებელი 'შედგია სწავლა-განათლების გავრცელებისა და კაცობრიობის გაფაქიხების (verfeinerung). მაგრამ თუ სოფლებიც ისეთივე თავისუფლებით იმოძრავენ, როგორც ახლა, მაშინ იქაც იმასვე ვნახავთ, რასაც ქალაქში ვხედავთ. მიწის დაყოფა, ერთ და ორ მორგენამდი დაპატარავება, რაც ვერც საკმაო საშრომს იძლევა და ბადებს სოფლის საწყალ, დამშეულ და დაუდგარ უზნეო ბრბოს“...

ჩვენი დრო წარმოადგენს სატურნს, რომელიც თავისავე შვილებს სჭამს და თავისივე სისხლით დამთვრალი მუცელზე ხელს იცემს და ხალხს შესძახის: *Seht hier die Folgen der Freiheit! Seht hier das von Wahn nud Knechsenatierloeste Menschengeschlecht!*“ (ჩამოხედეთ აქ, შეხედეთ თავისუფლების შედეგს! შეხედეთ ამ ფანტაზიის და ყმობისაგან დახსნილ ადამიანებს!).

ჩვენ არ გვსურს მკითხველს თავი მოვაბეზროთ ნამეტანი ბევრი ამონაწერებით. კმარა ისიც, რაც უკვე ამოვწერეთ. აქ ჩვენ შევკრიბეთ უმთავრესი დედა-აზრები იმ მოღვაწეთა, რომელნიც ცნობილია კონსერვატიულ მოძღვრების მამა-მთავრათ. როგორც დავინახეთ, ყველა ეს მწერლები ერთსა და იმავე ნიადაგზე დგანან, ერთისა და იმავე თვალთა-ხედვის ისარით არიან აღჭურვილნი. რა ნიადაგია ეს?

ფულის მეურნეობამ მამული ამოძრავა და საქონლათ გაჰხადა. იმას იმდენი ღირებულება მიეცა, რამოდენათაც ფულის წყაროს შეადგენს. მამული ფულათ იქცევა, ფული მამულათ, მამული ფულს უდრის, ფული მამულს. ერთი სიტყვით, მამული=ფული. რაკი ეს ასე მოხდა, ცხადია მოძრავი არსება უძრავათ ვერ დარჩებოდა, ე. ი. მამული მუდამ ერთისა და იმავე პირის ხელში ვერ გაჩერდებოდა. ის ილტვის

იქით, საითკენაც გამოსარჩენი საქმეა. მამულის წარმომადგენელი ნელნი მემამულენია, ხოლო მემამულენი აზნაურებია. ფულის წარმომადგენელი ფულის პატრონებია, ხოლო ფულის პატრონები ბურჟუები. აზნაურობა საშუალო საუკუნოების შვილია, ის გაჩნდა მაშინ, როცა ფულის მეურნეობა არ იყო. ბურჟუაზია ახალი საუკუნოების შვილია, ის თავისი არსებით განხორციელებული ფულია. აზნაურთა ბატონობა—ეს მამულის, მიწა ადგილის ბატონობაა. მიწა-ადგილის ბატონობა კი სოფლის ბატონობაა. ბურჟუაზიის ბატონობა ფულის ბატონობაა, ფულის ბატონობა კი ქალაქის ბატონობაა. ის ორი სხვადასხვა მიმდინარეობა, სხვადასხვა პრინციპია. ერთი ეკუთვნის წარსულს, მეორე აწმყოს. ესენი ერთ და იმავე დროს და ერთ და იმავე ალაგას არსებობენ. მათ სიღრმეში ჩანერგული განხეთქილება დამალულაა, თუ ორივეს საქმე კარგათ მიდის. როგორც კი ერთი მათგანი წაიბოძიებს, უჩინარი განხეთქილება აშკარათ იფეთქებს და მათ შორის ბრძოლა იწყება. ეს ბრძოლა სხვადასხვა ერში სხვადასხვა სახისაა. გერმანიაში ბრძოლა ასტება მეოცე წლების სამეურნეო კრიზისში. ყველა ზემოთ მოყვანილი მწერლები ამ გარემოებას ახალ მიმდინარეობას აბრალებენ. ეს მიმდინარეობა, როგორც ზედა თავში განვმარტეთ, ეკონომიური მიმდინარეობაა. აღორძინდა საქონლის წარმოება და დაეცა ძველი ბატონ-ყმური წყობილება. ადამიანს მეტი თავისუფლება მიეცა. ამით აზნაურთა ბატონობას ბოლო მოეღო. აქედან მათი ლტოლვილება შერყეული საძირკვლის გამაგრების და თავიანთი უპირატესობის შერჩენისაკენ. ნაკლები თავისუფლება, ვიწრო სარბიელი, მოქმედების მტკიცე კალაპოტში ჩაყენება—აი მემამულეთა დროშა. აზნაურობის გაღონიერება, მისი უფლება-უპირატესობის გაძლიერება, მისი საკუთრების დაცვა, ნივთიერი მდგომარეობის გაუმჯობესება—აი მემამულეთა პოლიტიკა. ხოლო ყველა ამავნის გასატარებლათ მოწოდებულია მთავრობა. მთავრობა—ისეთი ყოველად

ძლიერია, რომ ცხოვრებას, როგორც უნდა, ისე შეაბრუნებს. მაშ რატომ ცხოვრება იმ წოდების სასარგებლოთ არ შეაბრუნოს, რომელსაც საუკუნოების განმავლობაში პირველობა ეჭირა და რომელიც თვითონ მთავრობის დედა-ბოძს შეადგენს? საჭიროა მხოლოდ თხოვნა, ჩაგონება, გზა-კვალის ჩვენება, რომ ყოველივე აზნაურთა სასარგებლოთ მოღწეოს. აქედან მთავრობის გაძლიერება, მისი გავლენის გაფართოვება, მისი ასპარეზის გაგანიერება—აი მეურნეთა მიმართულება.

აქნაირათ, ნაკლები თავისუფლება, ნაკლები თაოსნობა, ნაკლები მოძრაობა კერძო პირს, მეტი თავისუფლება, მეტი თაოსნობა, მეტი მოძრაობა მთავრობას—აი რას ნიშნავს კონსერვატიზმი. ეს ინდივიდუალიზმის ძირში მოჭრას, პარადოქსის მიწასთან გასწორებაა, ეს ლიბერალიზმის პირდაპირი მოწინააღმდეგეა.

როგორც ვხედავთ, მეოცე და მეორმოცე წლებში გერმანიაში დაიბადა ორი ერთი მეორეს მოპირდაპირე მოძრაობა: ლიბერალური და კონსერვატიული. პირველის დროშაზე ერთის მხრით სწერია თავისუფლება და მეორეს მხრით—წინ! მეორის დროშაზე: ერთის მხრით—ხელ-ფეხის შებოჭვა, მეორის მხრით—უკან; პირველი ააღორძინა ქალაქურ ცხოვრებამ, მეორე კი სოფელმა. პირველის ბუდეა ქალაქი, მეორის—სოფელი. სავაქრო-სამრეწველო პოლიტიკა ლიბერალური პოლიტიკაა, სამეურნეო-სემიწათ-მოქმედო პოლიტიკა კონსერვატიული პოლიტიკაა. კაპიტალი და მამული, ვაჭარი და მეურნე, ქალაქი და სოფელი—ეს არის ორი ღრმა მიმდინარეობა, ორი ისტორიული ძალა, ორი ერთი-მეორის მოწინააღმდეგე მოვლენა, ჯერ-ჯერობით ამათი ბრძოლა ეკონომიურ ნიადაგზე ხდება. ესენი ყოველ საათში, ყოველ დღე, ყოველ კვირაში მუდამ და შეუჩერებლივ ერთმანეთს ეჯახებიან. აქ ის იმარჯვებს, რომლის მხარეზე ისტორია დგას, ე. ი. რომლის მოქმედება დრო და ჟამს შეჰფერის. ახალი ნივთიერი ურთიერთობა თანდათან მძლავრდება და ბოლოს

იმ წერტილამდის აღწევს, რომ ძველ პოლიტიკურ კალაპოტში ველარ ეტევა და დგება ხანა პოლიტიკური ცვლილებისა. აი აქ ლიბერალიზმი და კონსერვატიზმი ეკონომიური ნიადაგიდან პოლიტიკურზედაც გადადიან და იბადება მათ შორის პოლიტიკური ბრძოლა. მათ პირველ პოლიტიკურ კონფლიქტს ეწოდება რევოლიუცია. ამ დღიდან ცხოვრების გულში დამალული მღელვარება ამოდის მაღლა, ცხოვრების ზედა პირზე, და ლებულობს პოლიტიკურ ფორმას. პოლიტიკური პარტიების ნამდვილი ისტორია აქედან იწყება.

სანამ ასეთი ცვლილება მოხდებოდეს, მანამდი უნდა აღორძინდეს რამდენიმე ისტორიული პირობები, ესენი შემთხვევით მოვლენას არ წარმოადგენენ, არამედ აუცილებელ შედეგს ახალი მოძრაობისას. ეს დრო არის ასე ვთქვათ გადასასვლელი დრო, ძველი ეკონომიური საფუძველი ახალით იცვლება, ერთი ქვეყანა მეორე ქვეყანაში გადადის. ეს პროცესი იწვევს მწარე ტკივილებს. ხალხი ძველ ცხოვრებას თავს ანებებს, ხოლო ახალს უცებ ვერ ითვისებს. ის შუაზეა გაჩერებული, სანამდი ახალ მდგომარეობას მიეჩვევოდეს, მის თავს და ბოლოს შეიგნებდეს. მანამდინ დროს თხოულობს და ამ დროს განმავლობაში ცხოვრება საჭიროა. თუ მეოცე წლებში კეთილშობილი წოდება ჩავარდა გასაქირში, საიდანაც მერე ველარ ამოვიდა, მეორმოცე წლებში გლახობას და ქალაქის მუშა-ხალხს დაადგა გასაქირი. ამ დროს გერმანიას ეწვია რამდენიმე მოუსავლობა და ხალხი დიდ კრიზისში ჩაავდო. ცნობილი მსწავლელი პროფ. კონრადი ამ გარამეობას ასე ხსნის: მოუსავლობა იყო მთელ ევროპაში, მაგრამ განსაკუთრებით ზარალი მოიტინა ისეთ ქვეყნებში, სადაც მამული ნამეტანი დაკიკნული და მრეწველობა განუვითარებელი დარჩა. ამიტომ მცირე მესაკუთრეთ საშუალება არ ჰქონდა რაიმე გარეშე სამუშაო ემოვათ და ფულის წყარო გაეჩინათ, ასეთი ქვეყანა იყო ირლანდია და სამხრეთ-აღმოსავლეთი გერმანია. ვიურტენბერგის, ბადენის, ჰესენის და სხვა პროვინციების კრიზი-

სის მიზეზი უნდა ვეძიოთ იმაში, რომ მიწათ-ფლობელობა უზომოთ დაწვრილმანდა, მესაკუთრეს საკმაო სამუშაოს და ცუდ წელიწადში საკმაო ცხოვრების სახსარს არ აძლევდა. კართოფლის მოუსავლობას 1847 წ. მიემატა პურის მოუსავლობა, რამაც მთელი სოფელი გააღარიბა. გაკოტრებულ გლეხთა მიწები მთავრობამ შეისყიდა (რადგანაც კერძო მყიდველნი არ იყვნენ) და ბევრი უმამულოთ დარჩენილნი მთავრობის დახმარებით უცხოეთში გადასახლდნენ. ¹⁾ ხალხში გაჩნდა შიმშილობა, ეგრეთ წოდებული კართოფლის ავითმყოფობა, სიმშილობის ტიფი და სხვა ათასნაირი სენი. სოფლელნი გამოეშურენ ქალაქებში, მაგრამ აქაური მუშების მდგომარეობაც არა უკეთესი იყო, ვაქრობა-მრეწველობა შეფერხდა და მუშის დღის ქირაც დავარდა, მრავალი მუშები სრულიათ უსაქმოდ დარჩა, მაგ. საქსოვი ქარხნის მუშა ორთა შუა რიცხვით წელიწადში 60 ტალერს იღებდა, აქედან 15 ტალ. სპვა და სხვა გადასახადებში მიდიოდა, დანარჩენი 45 ტალერით ოჯახის შენახვა შეუძლებელი იყო, მით უფრო, რომ ყველაფერი გაძვირდა, და თუ მაინც და მაინც ცოცხლობდნენ, სული კიდევ ედგათ, სამაგიეროდ შიმშილი და ავითმყოფობა გამოუღვეველი სტუმარი იყო. ამათ სოფლელნიც მიემატნენ და დღის ქირა ერთიანათ დასცეს. 1844 წ. გახშირდა მუშათა არეულობა, მაშინების დამტვრევა, ფაბრიკების დაზღვრვა და სხ. 1847 წ. ბერლინში ქუჩებში არეულობა მოხდა, რაც წარმოდგებოდა მხოლოდ იქიდან, რომ ხალხმა არ იცოდა, რით გამოკვებულიყო. საინტერესოა „ომი კარტოფლისთვის“ („Kartoffelkrieg“), რაიცა მდგომარეობდა იმაში, რომ კარტოფლის საწყობებს დაეხვევოდნენ და გაძარცვიდნენ. ამას ბოლოს სხვა დუქნებიც მიაყოლეს მაგ. საპურე, საწვრილმანო და სხ.

1) Handwörterbuch der Staatswissenschaften ტომი I. სიტყვა Agarrarksis“. ციფრები, რომელთა წყაროები არ გვაჩვენებია, ამ წიგნებიდან არის ამოღებული.

ერთის სიტყვით, შიმშილობა სოფლათ, შიმშილობა ქალაქათ, ყველგან გაქირვება, ყველგან ჩივილი და გოდება. ყველაფერი შეინძრა, შეირყა, ქვეყანა რალაც გამოურკვეველ მდგომარეობამ მოიცო. აი ამ გაქირვებულ ხალხს კონსერვატორები უქადაგებდნენ ყველაფერი თავისუფლების ბრალიაო, ლიბერალები ეუბნებოდნენ ყველაფერი იმის ბრალია, რომ საკმაო თავისუფლება არ გვაქვსო. ხალხს, რასაკვირელია, წარსულში არაფერი ჰქონდა საძებარი, გარდა შოლტებისა და ბატონის ბორკილებისა, მომავალზე კი იმედი მაინც მიეცა, ეგების უკეთესი დღე დაგვიდგესო, ხოლო აწმყო ერთიანათ აუტანელი შეიქნა. მომზადდა ნიადაგი რევოლიუციისა.

კონფლიქტი კონსერვატიზმის და ლიბერალიზმის შორის (რევილიუცია).

ზევით ვთქვით—ლიბერალიზმი ორნაირია: ეკონომიური და პოლიტიკური, თავისუფლება ეკონომიურ ასპარეზზე შეუძლებელია, სანამ ბატონ-ყმური წესწყობილება არსებობს. თუ კი აღამიანს ნება არ აქვს, რომ თავის სურვილზე იშრომოს და იცხოვროს, აღარც იმის ნება აქვს, რომ თავის სურვილზე იფიქროს და იმსჯელოს. ეს ორივე მხარე ერთმანეთთან შეკავშირებულია. მაგრამ როცა შრომა თავისუფლდება, ეს კავშირი ირღვევა და აზრის განთავისუფლება საჭირ-ბოროტო კითხვათ ხდება. გერმანიის მთავრობამ ხალხს ხელი და ფეხი შეუხსნა, მაგრამ ამასთანავე თავი შეუკრა, გონებას ბორკილი შემოადგა—იმუშავე და იმრავლე, ფიქრი კი რა შენი საქმეაო. 1805 წ. დაარსდა გერმანიის სამეფოთა „კავშირი“, რომლის უმთავრესი დანიშნულება იყო ხალხის მორჩილობაში ჩაბორკვა და ყოველივე პოლიტიკური მოძრაობის სათავეშივე გაქრობა. ამის საშუალება იყო: ერთის მხრით პოლიცია და ჟანდარმები, მეორის მხრით ცენზორი. ამით შეიქნა ის წყობილება, რომელზედაც ვოლტერი ამბობს:

Sans agrement du roi vous ne pouver penser,
Si vous voulez L'ésprit allez á la police,

მეფის დაუკითხავათ ფიქრი არ შეგიძლიათ. ქკუის სწავლა
თუ გსურთ, პოლიციაში მიბრძანდით.

ამის აწერას აქ არ შევეუდგებით, ქართველისთვის ისედაც
ადვილი წარმოსადგენია. პირველი დიდი დემონსტრაცია
მთავრობის წინააღმდეგ მოახდინეს 1817 წ. სტუდენტებმა ქ.
აიზენახის ახლოს. წარმოსთქვეს პოლიციურ წყობილების წი-
ნააღმდეგ მკაცრი სატყუები და დასწვეს რამდენიმე კონსერ-
ვატიული წიგნები. 1819 წ. მანჭაიშის სტუდენტმა, სანდმა,
მოჰკლა ცნობილი კონსერვატიული მწერალი კოცებუ.
მთავრობა ამ გარემოებამ ძალაჲნ დააშინა. უთუოთ დიდი
საიდუმლო შეთქმულობა არსებობსო. სანდი დახვრიტეს და
ლიბერალებმა წმინდათა შორის შერიცხეს. დიდხანს მის თმის
და ტანისამოსის ნამცეცს ნიწილივით უბეში ატარებდენ. ერ-
თი ისტორიკოსი აღნიშნავს: მესამოცე წლებში ბევრ ძველ
ლიბერალთ ვიცნობდი, რომელნიც სანდის თმის ნაგლეჯს
დიდი მოწიწებით ინახავდნენო. ასე ნელ-ნელა ინტელიგენცია
ამოძრავდა და ომი გამოუცხადა მთავრობას. მუშა-ხალხი გა-
დადიოდა შვეიცარიაში და საფრანგეთში, სადაც თავისუ-
ფალ აზროვნებას ეჩვეოდა და შინ დაბრუნებული ახალ მოძ-
რაობის მომხრე ხდებოდა. ამის გამო 1835 წ. გერმანიის
მთავრობამ ხელოსან ხალხს შვეიცარიაში გასვლა აუკრძალა
და შვეიცარიის მთავრობას დაავალა გერმანიის საეჭვო ქვე-
შევრდომნი თავის საზღვრებში არ დაეყენებია. ამის ძალით
1836 წ. ბევრი სტუდენტები, ვაქრები და მუშები გამოაძე-
ვეს შვეიცარიიდან.

მარქსი იხსენიებს, რომ რევოლიუციონური იდეები ძალიან
გავრცელებული იყო ვაქართა შორის, ემიგრანტებს უცხო-
ეთში მოვაქრე გერმანელნი დიდ დახმარებას უწევდნენო და სხ.

პირველი ლიბერალური პროგრამა საჯაროთ შემუშავდა
ოფენბურგის სახალხო ყრილობაზე 12 სექტემბერს 1847 წ.

აი უმთავრესი მუხლები: „ბეჭდის, სინიდისის და სწავლა-განათლების თავისუფლება; ხალხის შეიარაღება. სამართლიანი გადასახადი. საყოველთაო სწავლა, ნაფიცთა მსაჯულება. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა ხალხის სასარგებლოთ; შრომისა და კაპიტალის შორის უსწორ-მასწორობის გასწორება, ყოველივე უპირატესი უფლებების გაუქმება, მხედრობის დაფიცება ამნაირ წყობილების ერდგულობაზე და კერძო პირთა თავისუფლების დაცვაზედ პოლიციის თვითნებობის წინააღმდეგ“. ამას დაერქვა ხალხის მოთხოვნილება.

რაც უფრო ძლიერდებოდა რევოლიუციონური მღელვარება, მით უფრო გასასტიკდა და გარეაქციონერდა მთავრობა. პრუსიის მეფემ ფრიდრიხ ვილჰელმ მე-IV მოიწვია წოდებათა წარმომადგენელი და 11 აპრილს 1847 წ. კრებას ამ სიტყვებით მიჰმართა: „საჭიროთ მიმაჩნია საჯაროთ გამოგვიცხადოთ შემდეგი: ქვეყნის ვერავითარი ძალა მე ვერ მაიძულებს, რომ ბუნებრივი, შინაგანი ქეშმარიტებით განმტკიცებული დამოკიდებულება მეფისა და ხალხს შორის, პირობითი და კონსტიტუციონალურ დამოკიდებულებათ გადავაქციო. ვერასოდეს მე ვერ წარმოვიდგენ იმას, რომ მალა ღვთის და დაბლა დედა-მიწის შორის რაღაც დაწერილი ქალაქი გაეჩხიროს და, როგორც მეორე უზენაესი, ბრძანოს: აი, ამ მუხლებით და პარაგრაფებით ქვეყანა უნდა იმართოს და ძველი წმინდა ჩვეულება გაუქმდესო“. აი ასე შორს გადაიხროლა ეს „დაწერილი ქალაქი“. 1848 წ. თებერვალში ის ასეთ წერილს სწერს საფრანგეთის მეფეს ლუი ფილიპეს: „ხელმწიფეო, თქვენ ხართ ევროპის ტახტთა ფარი, თქვენ ხართ განგების მიერ დაყენებული დარაჯი, რომ საუკუნოების შრომა განსაცდელისაგან იხსნათ და კაცობრობა ძველს შერყეულს საფუძველზე ისევ გაამაგროთ“. სწორეთ ერთის კვირის შემდეგ ევროპას ელვასავით მოედვა:

პარიჟში რევოლიუცია ასტყდა!

რესპუბლიკა დაარსდა!

ამ მოულოდნელმა ამბავმა პირველათ სამხრეთი გერმანია, ამოძრავა: ბადენი, ვიურტენბერგი, ბავარია რევოლუციამ ჩაითრია. ყველგან ხალხი თხოულობდა კონსერვატიულ სამინისტროს დათხოვას და ლიბერალურის შედგენას. მარტში უკვე ჯანყება მთელ გერმანიას (ავსტრიითურთ) მოედო. ბარიკადები, სამოქალაქო ომი, სისხლის ღვრა და ბოლოს ხალხის გამარჯვება—აი მარტის ამბები.

18 მარტს ბერლინის ხალხი სასახლეს შემოადგა და ცნობილი ოფენბურგის „ხალხის მოთხოვნილება“ მეფეს წარუდგინა. მეფე აივანზე გამოვიდა, უნდოდა ლაპარაკი, მაგრამ ხალხის ჟრიაშის გამო ვეღარ მოახერხა. მის მაგიერ იქ მდგომ ბურგომისტრმა გადმოიძახა:

„მეფეს სურს ბექდვის თავისუფლება,

„მეფეს სურს ხალხის წარმომადგენელთა მოწვევა,

„მეფეს სურს ლიბერალური წყობილება,

„მეფეს სურს მთელი გერმანიის ხალხის ერთობა“.

სიხარულს დასასრული აღარ მიეცა. მხოლოდ მუშები ვერ დაკმაყოფილდნენ. სამართლის მინისტრი, მსწავლული სავინი, რომელიც იმ დროს ხალხში იყო, ერთ მუშას არწმუნებდა: მეფემ იმაზე მეტი მოგვცა, რაც ჩვენ გვინდოდაო. მუშამ ასე უპასუხა: „ბებერო, შენ ამას ვერ მიხვდები, მეფეს სრულებით არაფერი არ მოუცია“. ამ პასუხში მეტი სიმართლე აღმოჩნდა, ვიდრე მინისტრის სამართალში. ცოტა ხანს შემდეგ ყოველ მხრიდან ხალხს მხედრობა შემოერყტყა და მოინდომა გაფანტვა: ხალხი წინააღმდეგ: თავისუფლება მოგვეცა, სადაც გვსურს, იქ შევიკრიბებით და რაც გვსურს იმას ვილაპარაკებთო. ამის პასუხი ჯარის ხმალი და თოფის კონდახები იყო. ამ დროს ორი თოფიც გამოისროლეს. ხალხმა იგრიალა, გვიღალატეს, მოგვატყუეს, თოფი ხელშიო და დაეცნენ არსენალს და სხვა იარაღების საწყობებს, გამოიტანეს იარაღები, ქუჩებში აავეს ვეებერთელა ჯეფირები და საფრები. ხალხი და ჯარი შეიტაკა. ომი გაგრძელდა ორს დღეს.

19 მარტს, სალამოს, ჯარი გაყვანილი იქნა ბერლინიდან. შემდეგ დაითხოვა ძველი სამინისტრო და მიიწვია ახალი. 22 მარტს გამოსცა პროკლამაცია, რომლითაც ხალხს აუწყა შემდეგი: ვიწვევ ხალხის მიერ ამორჩეულ წარმომადგენელთ და წარუდგენ გადასაწყვეტათ: 1) პირადი თავისუფლების უზრუნველ-ყოფა; 2) ყრილობათა და საზოგადოებათა შედგენის თავისუფლება; 3) ხალხის შეიარაღება ხალხის მიერ არჩეულ წინამძღოლთა სარდლობით; 4) მინისტრთა პასუხის-მგებლობა, 5) ნაფიცთა მსაჯულება ყველა პოლიტიკურ დამნაშავეთათვის, 6) მოსამართლეთა დამოუკიდებლობა და სხ. მოისპო ცენზურა, აილაგმა პოლიცია. გაზეთები, წიგნები, კრებები, მიტინგები გამრავლდა და მოედო მთელ ქვეყანას. დაიწყო საარჩევნო აგიტაცია, აღორძინდა თავისუფალი აზროვნება, თავისუფალი ყრილობა, თავისუფალი ბეჭდვა,—ერთი სიტყვით, ჯურღმულში დამწყვდეული ადამიანთა ძალ-ღონე, ენერგია და ნიჭიერება გადმოსკდა გარეთ, ამოვიდა სინათლეში და მოიცო მთელი ცხოვრება. მოედანზე გამოვიდა პოლიტიკური პარტიები და ახალი მოძრაობის მეთაურათ შეიქმნა. ხალხი ჩადგა პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ამნაირათ, ის, რაც გუშინ კანონს გარეშე იდგა, დღეს კანონიერათ იქმნა ცნობილი. ის, ვინც გუშინ საექვო ყოფა-ქცევის კაცათ იყო მიჩნეული, დღეს მინისტრათ შეიქმნა; ის, ვინც გუშინ ციხეში იჯდა, დღეს კანონმდებლათ გახდა. აზროვნება, რომლისათვის გუშინ ატუსაღებდენ, დღეს მთავრობის სახელმძღვანელოთ შეიქმნა. გუშინ ქვეყანას პოლიცია და ჟანდარმები განაგებდენ, დღეს ქვეყანა განაგებს პოლიცია-ჟანდარმებს. გუშინ ხალხის კისერზე ბიუროკრატია ბატონობდა, დღეს ხალხი ბატონობს ბიუროკრატიაზე, გუშინ მმართველთა უფლება ხალხის უფლების დარღვევა იყო, დღეს ხალხის უფლება მმართველთა უფლების დარღვევაა. გუშინ ხალხი არაფერი იყო, დღეს ის ყველაფერია, გუშინ წესრიგი მალლიდან ქვევით მიდიოდა, დღეს ის ქვევიდან მაღლა მიდის. გუშინ ადა-

მიანი მხოლოდ მორჩილი ქვეშევრდომი იყო, დღეს ის თავისუფალი მოქალაქეა, გუშინ მას უკანასკნელი მოხელეც კი უბრძანებდა, დღეს ის შეიქნა მბრძანებელი. ერთი სიტყვით, პირუტყვი ამეტყველდა უვიცი გაგონიერდა, ყრუ სმენათ გადაიქცა, ბრმამ თვალი აიხილა. დღეს ის ყველაფერს იკვლევს, ზომავს, სჯის, სურს ყველაფერი თავის ხელში გაატაროს, დაწყებული უმაღლესი სახელმწიფო საქმით და გათავებული თავის სამზარეულოთი. დღეს მან პირველათ შეიგნო, რომ მინისტრის პორტფელის და მის სამზარეულო დავთარს შორის მჭიდრო კავშირია, რომ რამდენათ პირველში მეტია აღნიშნული გასავალი, იმდენათ მეორეში ნაკლებია, რამდენათ სახელმწიფო მეტ ფულს ხარჯავს, იმდენათ ხალხმა მეტი უნდა გადაიხადოს. ამიტომ დღეს ის თვით მართვა-გამგეობის ზედამხედველათ ხდება, რომ მით თავის ქისის ზედამხედველიც თვითონ შეიქნეს. ეს მეორეთ დაბადებაა, ეს სრულიად განახლებაა, ეს ქვეყნის გადატრიალებაა...

მაშ შევიდეთ ამ ახალ ქვეყანაში, მივათვალიერ-მოვათვალიეროთ აქაურობა, ვნახოთ ვინ როგორ არის, ვინ რას ამბობს, ვინ როგორ მოქმედობს, ვინ როგორ სჯის.

პარტიათა გამორკვევა და პარტიათა ზრმოლა.

ამ გვართ 1848 წ. მარტში კონსერვატიზმი და ლიბერალიზმი შეეჯახნენ ერთმანეთს, საიდანაც გამარჯვებული გამოვიდა უკანასკნელი. ამ შეჯახებას, ამ რევოლიუციას ორი ფორმა მიეცა: ნაციონალური და პოლიტიკურ-სოციალური. ხალხმა მოინდომა ოც-და-თექვსმეტათ დანაწილებული გერმანია შეერთებინა, თავი მოეყარა და ერთი ნაციონალური ცხოვრება დაეწყო. მაგრამ ეს ცხოვრება ახალ პოლიტიკურ წყობილებაზე უნდა აგებულიყო. ნაციონალური ერთობა დემოკრატიული ერთობით—აი რევოლიუციონერთა დროშა. ამ ორი კითხვის დაცილება, ერთის მიტოვება და მეორის განხორციელება ყოვლად შეუძლებელია. ორივე რევოლიუციამ წამოაყენა, ორივე ხალხის სურვილიდან მომდინარეობს, ორივეს ერთი და იგივე სარბიელი აქვს; ან ორივემ უნდა გაიმარჯვოს, ან ორივე უნდა დამაცხდეს. მათი გატარება რევოლიუციის გატარებაა, მათი უარის-ყოფა რევოლიუციის უარის-ყოფაა. ამით კონსერვატორები იძულებული შეიქნენ შებრძოლებოდნენ არა მარტო პოლიტიკურ თავისუფლებას, არამედ ნაციონალურ ერთობასაც, მათ უნდა უარ ეყოთ როგორც ლიბერალიზმი, ისე ნაციონალიზმი. ასეთია ისტორიული ლოლიკა, ამის შეგნება მოღვაწეთა უპირველესი მოვალეობაა. ამ სახით, კითხვა ასეთია: გერმანიის ერთობის აღდგენა და პოლიტიკური თავისუფლების დამყარება. ორივეს აღმასრულებელი ხალხია, მაგრამ, რადგანაც მთელი ხალხის ერთად შეკრება შეუძლებელია, ამიტომ არჩეულ იქნენ მისი წარმომადგენლები, რომელთა სხდომა გაიხსნა ქალაქ ფრანკფურტში (მაინზე)— იმავე წლის 18 მაისს. ეს არის ფრან-

კფურტის პარლამენტი, რომელში მოთავსებულია მთელი გერმანიის ხალხი. გერმანიის ერთი პარლამენტი გერმანიის ერთობის საფუძველია, — ხოლო გერმანიის პარლამენტი ხალხის სურვილის და უფროსობის გამომხატველია. ერთი სიტყვით, გერმანიის პარლამენტი — ეს გერმანიის რევოლიუციაა. მეორე მხრით ამ რევოლიუციის და მაშასადამე, ამ პარლამენტის მტერი კონსერვატორები და მთავრობებია. ხოლო ესენი ერთათ შეკრებილი კი არ არიან, ერთ ცენტრალურ ძალას კი არ წარმოადგენენ, არამედ ოც-და-თექვსმეტათ არის დაყოფილი, ოც-და-თექვსმეტი ცენტრალური ძალაა. მართალია გერმანია გაერთდა ფრანკფურტის პარლამენტით, მაგრამ ეს ერთობა არის მოჩვენებითი ერთობა, ვინაიდან მას არავითარი ძალა ხელთ არ უპყრია. ძალა უპყრია მთავრობებს, ხოლო მათი რიცხვია 36. გერმანია გაერთიანებული რევოლიუციონური პარლამენტით, დანაწილებული კონსერვატიული მთავრობებით — აი აქ არის მთელი ნასკვი. მთავრობამ კარგად იცის სად არის მისი მტერი, სად არის მოკრებილი რევოლიუციის ძალა, სად უნდა იქნეს იერიში მიტანილი. პარლამენტმა კი სრულებით არ იცის კონსერვატორთა ცენტრი, ვინაიდან ეს არ არსებობს. ცხადია, პარლამენტი ყალბ მდგომარეობაშია. მისი ნიადაგია დანაწილებული სამშობლო, თავისი მთავრობებით და განსაკუთრებით წყობილებებით. პირველი გერმანია ფიქტიურია, ოცნებაა, მეორე — ნამდვილი, აშკარაა. პირველის ძალა სიტყვა და ქალღმერთობა, მეორესი — პოლიცია, ჟანდარმები, მხედრობა და მოხელეობა. ამით გაიხაზა ორი სხვა და სხვა გზა: პირველისათვის ლაპარაკი და განაჩენები, მეორისთვის მოქმედობა და უთქმელობა. პირველი გულ ახდილათ უნდა მსჯელობდეს, ახალი წყობილება უნდა შეიმუშაოს. მეორე სრულიათ უნდა გაჩუმდეს, ენა უნდა ჩაიგდოს და თავისი განზრახვის გასაყვანათ მარჯვე დროს უცადლოს. პირველის განაჩენი მაშინ შევა ძალაში, როცა მეორე იცნობს, მაგრამ ეს არასოდეს არ იცნობს თუ ხალხმა ძალა არ დაატანა ე. ი. ხელ-ახალი რე-

ვოლიუტია არ მოხდა. რევოლიუტია უნდა მოხდეს თვით-
ულ სამეფოში ცალ-ცალკე, ადგილობრივ ხალხმა ადგილო-
ბრივი მთავრობა უნდა დაამარცხოს. მაშასადამე, ფრანკფურ-
ტის პარლამენტს აქ აქვს ძალა და მით მთელი კითხვა ისევ
დანაწილებულ გერმანიაში გადმოვიდა. ეს ნაწილები მეტ-ნა-
კლებ სივრცეს, ღონეს და მცხოვრებლებს წარმოადგენენ.
ამათში პირველი ალაგი უჭირავს პრუსიას ¹⁾. თუ აქ გაი-
მარჯვა რევოლიუციამ, მაშინ ყველგან გაიმარჯვებს, თუ აქ
დამარცხდა, მთელ გერმანიაში დამარცხდება. რევოლიუციის
ჩარხს პრუსია ატრიალებს. ფრანკფურტის პარლამენტის დე-
და-ბოძი პრუსიის ხალხია, ხოლო პრუსიის ხალხის დედა-ძარ-
ღვი ბერლინში სცემს. ბერლინია ბუდე კონსერვატიული
მთავრობის და რევოლიუციონური ხალხის. პირველ შეტაკე-
ბაში დამარცხდა მთავრობა და მოიწვია პრუსიის ხალხის
წარმომადგენელნი ლიბერალური წყობილების შესამუ-
შავებულათ. აი ამის სვე-ბედთან მჭიდროთ შეკავშირებულია
ფრანკფურტის პარლამენტის და მასთან მთელი გერმანიის
სვე-ბედიც. მაშ მოვცილდეთ ფრანკფურტს და მივუბრუნდეთ
ბერლინს.

ლიბერალიზმის გამარჯვება იმაში გამოიხატა, რომ ძველი
აზნაურთა სამინისტრო დათხოვნილ იქნა და ორ შეძლებულ
ვაჟართა (კამპჰაუსენი და ჰანსენმანი) მეთაურობით ახალი შე-
დგა. მამული ძლეულ იქნა ფულის მიერ. კაპიტალი დაეპა-
ტრონა მარტვა-გამგეობას. ამით გაიხსნა ხანა პოლიტიკური
ბრძოლისა და პარტიათა გამორკვევისა.

რას ნიშნავს ლიბერალიზმი? როგორც ზევით დავინა-
ხეთ, ეს არის მოძღვრება თავისუფლების შესახებ. ის შემუშ-

1) აგრეთვე ავსტრიას. მაშინ ავსტრია გერმანიის ერთ ნაწილათ
ითვლებოდა. ჩვენ მას აქ უყურადღებოთ ვტოვებთ, იმიტომ რომ შემ-
დეგ ის გერმანიიდან გამოირიცხა და მით გერმანიის საქმეთა მსვლელო-
ბასთან პირდაპირი კავშირი გაწყვიტა.

შავდა ფეოდალურ-მონარქიულ წყობილების ქერქში. იმანვე მოიყვანა ხალხი მოძრაობაში, მაგრამ ამ მოძრაობამ სხვა-და-სხვა ერში სხვა-და-სხვა პოლიტიკური ფორმა მიიღო: საფრანგეთში—რესპუბლიკა, ინგლისში—კონსტიტუციონური მონარქია და სხვა. ცხადია, ლიბერალიზმი არ წარმოადგენს ერთ განსაზღვრულ პოლიტიკურ მიდრეკილებას, რომელიც ერთ განსაზღვრულ პრაქტიკულ განხორციელებას ღებულობს. ის მხოლოდ ახალი მოძრაობის დედა-ძარღვს ეხება, მხოლოდ მის საერთო მიმდინარეობას იკვლევს და აქედან გამოჰყავს, რომ ადამიანი თავის მოქმედებაში თავისუფალი უნდა იყოსო. ხოლო ამ თავისუფლებამ რანაირი სისხლ-ხორცი უნდა შეისხას, ცხოვრებაში რანაირი გამოხატულება უნდა მიიღოს—ეს დამოკიდებულია თვითოეული ხალხის განსაკუთრებითი ისტორიული პირობებისაგან. კითხვაზე: საჭიროა თავისუფლება? კონსერვატორები უგებენ—არა, ლიბერალები—კიო. ამ დავაში ერევა ხალხი და აჯანყებით ამტკიცებს—საჭიროაო. რაკი ეს ძირითადი კითხვა რევოლიუციამ გადაჭრა, მაშინვე იბადება მეორე კითხვა: რანაირი თავისუფლებაა საჭირო? ამას სხვა-და-სხვა პირი, სხვა-და-სხვა ჯგუფი სხვა-და-სხვანაირათ სჭრის და მით იწყება პარტიობა. თუ პირველ კითხვაზე ყველა ლიბერალები, ე. ი. თავისუფლების მსურველნი თანახმანი იყვენ, მეორეზე უთანხმონი არიან და იყოფებიან რამდენსამე დასათ. ლიბერალიზმი, როგორც ფილოსოფიური მოძღვრება, შეადგენს მათ საერთო ნიადაგს. ლიბერალიზმი, როგორც პოლიტიკური ფორმა, შეადგენს მათ სხვა-და-სხვა ნიადაგს. ამ დღიდან მთელი კითხვა ტრიალებს ამის გარშემო: რევოლიუციის მიერ გამოთქმული პრინციპი რანაირათ გაატარონ ცხოვრებაში? ომით მოგებული თავისუფლება რანაირათ დამაგრდეს მშვიდობიანობაში?

ამ კითხვის შესახებ პრუსიის კონსერვატორები ორათ გაიყო. ერთი — „პატარა, მარა ძლიერი პარტია“, როგორც მისი მეთაური გერლახი უწოდებდა, პირდაპირ უარს ყოფდა თა-

ვისუფლებების დედა-აზრს და თხოულობდა უკან დაბრუნებას, თვითმყრობელობის აღდგენას. ამ პარტიამ გავლენა ვერ მოიპოვა ვერც სასახლეში და ვერც საზოგადოებაში. რევოლიუციამ ისე დაანძრია ცხოვრება, რომ მისი ძველ კალაპოტში ჩაყენება შეუძლებელი შეიქნა. აი, ეს იცნო კონსერვატორთა უმრავლესობამ, რომელიც შეადგენდა მეორე პარტიას და რომელიც მხარს უჭერდა პირველთ რევოლიუციონერთა წინააღმდეგ. ის ახლა თავისუფლების პრინციპს აღარ ჰყოფდა უარს, მხოლოდ მოინდომა მისი კონსერვატორული განხორციელება, ე. ი., რაც შეიძლება ნაკლები თავისუფლება ხალხს და მის წარმომადგენელთ და მეტი თავისუფლება მთავრობას და მის აგენტებს. ეს პარტია ახალ პირობებს შეურიგდა მხოლოდ იმ აზრით, რომ თვითოს შექნილიყო მისი ხელ-მძღვანელი და ყველაფერი თანახმად მისი სურვილისა მოეწყო. მისი ორგანო გახდა ახალი დაარსებული „ჯვარიანი გაზეთი“, რომელიც დღესაც ამავე როლს ასრულებს.

თავისუფლებისათვის მებრძოლნი, თავის მხრივ ორად გაიყო: ლიბერალები და დემოკრატები. პირველნი შეიცავდნენ მალალ და საშუალო ბურჟუაზიას, პროფესორებს და სწავლულებს, მეორენი წვრილ ბურჟუაზიას, მუშა-ხალხს, თავისუფალ-მოაზრეთ და ინტელიგენციას. ლიბერალთ სურდათ ისეთი წყობილება, სადაც შეძლებულნი გაბატონდებიან, ხოლო დემოკრატთ ისეთი, სადაც ხალხს მიენიჭება ბატონობა. ამნაირათ შედგა სამი დიდი პარტია, წარმომადგენელნი ცხოვრების სამი მიმდინარეობისა: კონსერვატორები — მამულის, ლიბერალები — სხვილი კაპიტალის და დემოკრატები — წვრილი საკუთრების: კაპიტალია იგი, მიწა-ადგილი თუ შრომა. ახლა ესენი უფრო დაწვრილებით გავარჩიოთ.

კონსერვატორთა მეთაურია სწავლული იურისტი იულიუს სტალი, რომლის ერთი აზრი ზევით მოვიყვანეთ. ამიტომ ჩვენ ის გავგვაგებიებს, თუ რას ნიშნავს მისი პარტია. მის სტატია-

ში „კონსერვატორთა დროშა“¹⁾ ჩვენ ვკითხულობთ: „ჩვენი უმაღლესი სახელმძღვანელო დედა-აზრია შემდეგი: ყოველგან კანონის და არა ხალხის სურვილის ნიადაგზე დადგომა, ერთგულათ სამსახური მეფის ბატონობისა და დამოუკიდებლობისათვის, წინააღმდეგობა რევოლიუციის ზნეობრივად და უფლებბრივად ცნობის, ბრძოლა წინააღმდეგ ხალხის უფროსობისა და ფრანკფურტის, თუ ბერლინის პარლამენტთა კონსტიტუციონალური მიდრეკილებისა... უეჭველია, ნამდვილი, ძველებური მეფობა გაუქმდა, მისი აღდგენა დღეს არ შეიძლება, მაგრამ უეჭველია ისიც, რომ კანონის და მეფის ალაგას ხალხის უფლება არ ჩამდგარა, მხოლოდ კონსტიტუციონალური წყობილება ჩადგა ძველი წყობილების ალაგას“.

ამიტომ პოლიტიკური ერთობის საფუძველი უნდა იყოს მხოლოდ ნამდვილი მონარქიულ კონსტატუციონალური მეფობის უფროსობა. მაგრამ ამ უფროსობის განხორციელება უნდა მოხდეს ახალი, კონსტიტუციონალური წყობილებით, რაიცა მდგომარეობს შემდეგში. მეფის უფლების ხელ შეუხებლობა, რომელიც მომდინარეობს მოწყალებისაგან ღვთისა და არა მოწყალებისაგან ხალხისა, ყოველივე სანკცია და ძალა მისგან გამოდის, ასე რომ მეფის ნებადაურთველათ სახელმწიფოში არაფერი გადაწყდება. ამასთანავე საჭიროა ხალხის თანაბატონობა-Mitherschaft წარმომადგენელთა შემწეობით ყველა საზოგადო კითხვაში. მმართველობის არა გაყოფა ხალხსა და მეფეს შორის, არამედ მისი შეერთება, ერთი საერთო მმართველობის შექნა მეფის და ხალხის ხელმძღვანელობით. ამ ერთობის საძირკველია: მეფის მმართველობის სიძლიერე და დამოუკიდებლობა კონსტიტუციონალურ საზღვრებში“.

რანაირათ შეიძლება კონსტიტუციურ საზღვრებში მეფის დამოუკიდებლობის შერჩენა? ნუ თუ ხალხის ზედა მხედველო-

¹⁾ მოთავსებულია მის ნაწერთა კრებულში: „Die Revolution und die konstitutionele Monarchie“.

ბის ცნობა მეფის უფლების შეზღუდვა არ არის? სტალი ამბობს, ცხადია ეს ასეაო, მარა ხალხის უფლების დაკანონება ისე უნდა მოხდეს, რომ მეფის უფლება არ შევიწროვდესო. ამ მიზნის მისაღწევად ასეთი წყობილებაა საჭირო: პარლამენტი უნდა იყოს ორი, უმაღლესი და უმდაბლესი, პირველის წევრნი ინიშნებიან თვითონ მეფისაგან და შეიცავენ განსაკუთრებით მემამულე კეთილ-შობილთ და უმაღლეს მოხელეთ, ხოლო მეორის წევრთ ირჩევენ ხალხი. ხალხის არჩევანი შევიწროებულია. კენჭი აქვთ მხოლოდ შეძლებულთ და რაიმე შესაფერი საკუთრების პატრონთ. ერთი სიტყვით, ეს ერთიანთ ქონებისაგან არის დამოკიდებული. ხალხის პარლამენტის განაჩენი ვერ დაკანონდება „ბატონთა (პირველის) პარლამენტის“ ნება დაურთველათ და მეფის დაუმტკიცებლათ. მეფეს Veto-ს უფლება აქვს. მინისტრებს ნიშნავს მეფე, მათი გადადგომა სრულებით პარლამენტისაგან არ არის დამოკიდებული, სამინისტრო პასუხის-მგებელია მეფის წინაშე და მისი დათხოვაც მეფის საქმეა.

ამ სახით ხალხის შევიწროებულ კენჭის ყრისაგან წარმოდგება დეპუტატთა პარლამენტი. ამ შევიწროებულ პარლამენტის განაჩენი შევიწროებულია ბატონთა პარლამენტისაგან, ხოლო ორივე ერთათ მეფის მთავრობისაგან. მაშასადამე რა არის კონსტიტუციონალური მეფე?—კითხულობს სტალი და თავის აზრს ასე მოკლეთ ხატავს: „ის არის არა მარტო აღმასრულებელი ძალა, არამედ ბატონიც, აქვს არა მარტო ბატონობის უფლება, რომლის ამოძრავება პარლამენტისაგან არის დამოკიდებული, არამედ თვით ეს ამოძრავება და უფლების მოხმარება არსებითათ მისგან არის დამოკიდებული. ის არის შეზღუდული მეფე და არა მხოლოდ სახელით მეფე... ის არის ისეთი მეფე რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იტყვის: Das ist mein Belieben—მე ასე მომეჩქიფებაო, მაგრამ ამასთანავე არავითარ შემთხვევაში ხალხს და პარლამენტს არ დაემორჩილება, როცა ეს ამ-

ბობს, მე ასე მომექეიფებოა. ის არის ისეთი მეფე, რომელსაც უნდა ჰქონდეს ძალა წინააღმდეგ ხალხის წარმომადგენელთა და საზოგადო აზრისა“... აი, ასეთია კონსერვატორთა კონსტიტუცია, ასეთია მათი პოლიტიკური პროგრამა. აქ ვითომ ძველ და ახალ წყობილებას შორის ხილია გადებული, კავშირია აღდგენილი, ტრადიციაა შენახული. ლოდიკურათ მთელი ეს მსჯელობა საშინელ უკუღმართობას წარმოადგენს, ყველა წინადადება ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, ერთმანეთს არღვევს და მით მთელი სისტემა უსისტემობაში გადადის. მაგრამ ისტორიულათ ეს უსისტემობა აუცილებელი მოვლენაა. მხოლოდ ასეთი ლოდიკური ნახტომით შესაძლებელი იყო პარტიის არსებობა და შოლვაწეობა, მხოლოდ ამ უსისტემობით შეიძლებოდა კონსერვატიული სისტემის აღდგენა. წინ წასვლა—ეს ლიბერალიზმია, უკან დაწევა—ხელ-ახალი რევოლიუციაა და ასე ბატონნი აზნაურები იძულებულნი შეიქნენ შუაზე დამდგარიყვენ, პირი წასულისაკენ ექნათ, ზურგი მომავლისაკენ და ამნაირათ ხან იქით, ხან აქეთ, ხან პირ-წაღმა, ხან პირ-უკუღმა ევლოთ. მათი პირ-წაღმაა—წასული, პრ. უკუღმაა—მომავალი, ხოლო აწმყო ჯერ არავისი არ არის. აქ ბრძოლაა და, ვინც საბოლოოთ გაიმარჯვებს, აწმყოც მისია.

კონსერვატორთა მოპირდაპირე პარტიას შეადგენენ დემოკრატები. მოვისმინოთ დემოკრატთა მეთაურის იოჰან იაკობის სიტყვა 12 სექტემბერს ხალხის წინაშე წარმოთქმული: „ბატონებო, მე პირველათ აქ თქვენ წინაშე განვაცხადე, რომ ჩემის აზრით ერთათ-ერთი რესპუბლიკა არის ის წყობილება, რომელიც გონიერებას ეთანხმება და მომავალ დანიშნულებას—სოციალურ კითხვას—გადაჭრის. მაგრამ ამასთანავე ისიც ვთქვი, რომ ხალხისთვის ასეთი წყობილების ძალათ თავზე მოხვევა შეუძლებელია. მარტის რევოლიუციაში ჩვენმა ხალხმა დაამტკიცა, რომ მას კონსტიტუციონალური მონარქია სურს. ხმა ერისა—ხმა ღვთისაა. უნდა ვეცადოთ თავისუფლება და ხალხის უფლებები კონსტიტუციურ წყობილებაში უზრუნველ ვყოთ.

რომ კონსტიტუციონალური მოჩვენებითი თავისუფლება ნამდვილ თავისუფლებათ არ მივიღოთ, აუცილებელია შემდეგი: ხალხის სურვილი სრულიად ცნობილ და მადებულ იქნას, მეფეს და მინისტრთ მხოლოდ რჩევის და მსჯელობის ხმა აქვთ, გადამწყვეტი კი ერთათ-ერთი ხალხის ნებაა, რაიცა იხატება მისი წარმომადგენლებით. ერთი კაცის ნება, თუნდა ეს გვირგვინოსანიც იყოს, ხალხისთვის სავალდებულო არ უნდა იყოს. ერთს მხოლოდ გონებრივი უპირატესობით შეუძლია გავლენა იქონიოს და არა ბრძანებით და ძალ-მომკრეობით. მხოლოდ ხალხის საერთო სურვილი წყვეტს ყველა საზოგადო კითხვებს. აი ეს არის ხალხის უფროსობის დედა-ბოძი. კონსტიტუციონალური მონარქია, რომელიც ხალხისს უფროსობაზე არ არის აგებული, მართა სახელით განირჩევა თვით-მპყრობელობისაგან. ეს აუცილებლათ იწვევს ბრძოლას მეფესა და ხალხს შორის და თავდება დესპოტიზმით ან რევოლიუციით¹⁾. მეორე სიტყვაში ამბობს: „ჩვენი მიზანია ისეთი წყობილება, რომელიც ხალხის წარმომადგენელთ ანიჭებს სრულ უფლებას კანონმდებლობისას და გადასახადების ნებართვისას. მათ მიერ ნებადაურთველ და დაუმკიცებელ წესებს არავითარი ძალა არ უნდა ჰქონდეს. ერთი სიტყვით, ორი საჭირ-ბოროტო კითხვაა: თავისუფალ ადამიანთა ნება, თუ მეფის მოწყალება“.²⁾

მეორე დემოკრატი გეორგ იუნგი ამბობს: „ჩვენ გვინდა სახელმწიფოში ერთი მმართველობა; ეს არის ხალხის სურვილი, რაიცა იხატება კანონმდებელი და ზედამხედველი პარლამენტიით. ტახტს აქვს მხოლოდ აღმასრულებელი უფლება“...

ამნაირათ, დემოკრატები თხოულობენ სრულ წინააღმდეგს იმისას, რასაც კონსერვატორები ქადაგებენ. უკანასკნელთათვის კონსტიტუცია ნიშნავს ისეთ წყობილებას, სადაც ყოველივე ძალა მეფის ხელშია, ხალხის

1) „Rede des Abgeordneten Iohan Iakoby“ 1848

2) Ueber die preussische Vervassungsfrage“. 1849 მისივე.

წარმომადგენელთ მართო სჯა-ბაასის ნება აქვთ. პირველ-
თათვის კონსტიტუცია ნიშნავს ისეთ წყობილებას, სადაც
ყოველივე ძალა ხალხის წარმომადგენელთ აქვთ, მეფემ მათი
გადაწყვეტილება სისრულეში უნდა მოიყვანოს, სხვა მას არა-
ფერი ეკითხვის. ეს ორი სხვადასხვა მიმდინარეობაა: ერთი
კონსტიტუციის სახელით ბორკილს ადებს იმას, ვინც მუდამ
დაბორკილი იყო—ხალხს, მეორე ამ ბორკილს ხალხს
ხსნის და ადებს იმას, ვინც მუდამ თავისუფალი იყო—მეფეს.
ერთი მეფეს უფლებით ხალხის უფლებას ავიწროებს, მეორე
ხალხის უფლებით მეფის უფლებას. პირველია კონსერვატიუ-
ლი კონსტიტუცია, მეორე დემოკრატიული. აი, ამათ შუა-
შია ლიბერალთა პარტია.

ლიბერალთ სურთ ბურჟუეზებს ბატონობა და მეტი არა-
ფერია. ამისათვის ერთ ხელს დემოკრატი უშვებენ, მეორეს
კონსერვატორთ. პირველათ უფრო მემარცხნეობდენ, ბოლოს,
ხალხის მოძრაობისაგან შეშინებულნი, ნელ-ნელა მარჯვნივ გა-
დაიხარენ. მათთვის კონსტიტუცია არის მინისტრთა პასუხის
მგებლობა. მინისტრების გადაყენებ-გადმოყენება პარლამენ-
ტის უმრავლესობისაგან არის დამოკიდებული და არა მეფე-
საგან. ამით განირჩევიან კონსერვატორებისაგან და ემზგავ-
სებიან დემოკრატი. ხოლო პარლამენტი უნდა იყოს ორი:
პირველი და მეორე, ზედა და ქვედა. არჩევანის უფლება აქვთ
შედლებულთ, შესაფერი საკუთრების მქონებელთ. მეფეს უფ-
ლება აქვს veto-ს, პარლამენტის დაშლის, დათხოვის, სხდო-
მების გადადების, ახალ არჩევების დანიშვნის და სხვ. ერთი
სიტყვით, ყველაფერში კონსერვატორთ ემზრობიან, გარდა
სამინისტროს დანიშნულებისა. ამ სახით ლიბერალური პარ-
ტია მიილტვის ისეთი კონსტიტუციისაკენ, სადაც პარლამენ-
ტის უმრავლესობას შეადგენს შედლებულნი (ე. ი. თვითონვე
ბურჟუეზები) და ამათ წინაშე სამინისტრო თავის მოქმედებაში
პასუხის მგებელია ¹⁾

¹⁾ გერმანიის ბურჟუაზიას არ ასვენებდა ინგლისის ბურჟუაზიის

აი ეს სამი უმთავრესი პოლიტიკური მიმართულება დაედვა საფუძველათ ახალ ცხოვრებას. სამივეს სურს კონსტიტუციური მონარქია, მარა თვითეულს ეს თავისებურათ ესმის, თანახმათ იმისა, თუ ის ერის რომელ ნაწილს ეკუთვნის. აზნაურობა იცავს თავის წოდებრივ ინტერესს, ბურჟუაზია თავის მხრივ კაპიტალისტთა ინტერესს, ხოლო ხალხი უმრავლესობის დედა-აზრზე დგას: ყოველივერი ხალხის სასარგებლოთ უნდა მოეწყოსო. ამის შეგნებული მატარებელი ქალაქების მუშა-ხალხია.

პირველი მიმდინარეობის წარმომადგენლებმა—კონსერვატორებმა—ასე მოკლეთ გამოხატეს თავიანთი შეხედულება: „*Autoritaet, nicht Majoritaet*—“ავტორიტეტი (უფროსობა) და არა უმრავლესობა“, ამის გასაყვანათ არ ერიდებოდენ რევოლიუციასაც, მაგრამ რევოლიუციას უკან წაჰყვანს, რეაქციონურს. დემოკრატებმა ეს შეაბრუნეს და წინააღმდეგი პრინციპი წამოაყენეს „*Majoritaet, nicht Autoritaet*“ — „უმრავლესობა და არა ავტორიტეტი“. არც ესენი ერიდებოდენ რევოლიუციას, მაგრამ ისეთს, რომელიც ცხოვრებას წინ მიაქანებს და ღრმა ცვლილებას ახდენს. ამათ შუაში გაკვეთებული ლიბერალები იძახოდენ: *Ordnung, Ruhe Friede*—წესიერება, მოსვენება, მშვიდობიანობა. ამ პარტიას ყოველივე რევოლიუციონური მოძრაობა შესძულდა, უძრავათ გადაიქცა და თხოულობდა მთელი ქვეყანა იმასავით უძრავი ყოფილიყო. მის რევოლიუციონურ ლტოლვილებას ბოლო მოეღო მაშინვე, როგორც კი სამინისტრო ვაჰკრებმა შეადგინეს. რასაკვირველია, ვაჰკრებს ვაჰკრები უნდა დაეცვა და, რადგანაც არეულ დროს ვაჰკრობა შეფერხებულია, ცხადია, მათი რევოლიუციონური მიდრეკილება კონსერვატორულათ უნდა გადაქცეულიყო, წესიერების დამცველათ გამოსულიყო და გამდიდრება, ამიტომ ინგლისის კონსტიტუცია იდეალათ დასახეს. ამის გამო დაჟინებით თხოულობდენ ბურჟუაზიულ პარლამენტს და სამინისტროს.

მით თავისი განვითარების პირობები შეექნა.

ასეთია ის სამი ძალა, რომელმაც მოიცვა არა მარტო პრუსიის, არამედ მთელი გერმანიის პოლიტიკური ცხოვრება. სამივე ერთმანეთს ებრძვის ბატონობისათვის, სამივე ერთი მეორის მტერია, სამივე მოწოდებულია სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის მოსაწყობათ. რაზედ არის დამოკიდებული ეს მოწყობა? ცხადია, ამ სამი ძალის განწყობილებაზე. მათი შეერთება-დაშლა, გადარევე-გადმორევა, ერთი მეორეში გადასვლა-გადმოსვლა, გადადუღებ-გადმოდუღება — აი, რამ უნდა ჩამოასხას ერთი სახელმწიფო პოლიტიკა, ერთი მართვა-გამგეობა, ერთი კონსტიტუციონალური წყობილება. სახელმწიფო ბორბლებს სამივე ჩაფრენია და მიეწიკება ერთი უკან, მეორე წინ, მესამე ერთ ალაგას ამაგრებს და არც ერთს არ ანებებს გასაგორებლათ. რა მხრით უნდა ამოძრავდეს ეს ბორბალი? აშკარაა იმ მხრით საითკენაც მეტი ძალაა. საითკენ არის მეტი ძალა? ამის გასაგებათ შევიდეთ იქ, სადაც ეს ძალები თავმოყრილია და ერთმანეთს ებრძვიან. ეს არის ის დარბაზი, სადაც ხალხის წარმომადგენელი (დეპუტატები) სხედან და რომელსაც საერო კრება ანუ პარლამენტი ეწოდება.

8 აპრილს გამოცემული საარჩევნო კანონით ხალხმა აირჩია დეპუტატები და 22 მაისს მათი კრება ბერლინში გაიხსნა. არჩეულ იქნა: 16 კეთილ-შობილი, 98 სასამართლოს მოხელე, 48 პოლიციის მოხელე, 28 ქალაქის მოსამსახურე, 52 სასულიერო პირი, 27 მასწავლებელი, 31 ვაჭარი, 28 ხელოსანი, 68 გლეხი, 11 ექიმი, 3 მწერალი, 4 აფიცერი, 1 შეგირდი ხელოსანი და ერთი დღიური მუშა. კონსერვატორები ისხდნენ მარჯვნივ, დემოკრატები მარცხნივ, შუაზე ლიბერალები. მთავრობის მიერ წარმოდგენილ კანონ-პროექტმა უმრავლესობა არ დააკმაყოფილა. აი რამდენიმე მუხლები: შედგენა ორი პალატის. პირველ 160 წევრს ირჩევენ ხალხის მიერ არჩეულნი და არა პირდაპირ ხალხი, დანარჩენთ თვითონ მეფე ნიშნავს. მეორე პალატას ერთიანათ ხალხი ირჩევს,

მაგრამ არა პირდაპირ, არამედ არჩეულთა საშუალებით. აქ ორნაირი არჩევანი ხდება. პირველათ ხალხი ირჩევს ვეკილთ, შემდეგ ეს არჩეულნი ირჩევენ პარლამენტის დეპუტატებს. ამას ჰქვია არა-პირდაპირი არჩევა. ამ პროექტის წინააღმდეგ პროტესტი განაცხადეს ქალაქის მუშებმა და დემოკრატიულ კლუბებმა. ბერლინში ხმა გავრცელდა: ამ პროექტით რეაქცია იწყებაო, და ხალხი ამოძრავდა. 14 ივნისს დაეცენ არსენალს, იარაღები გამოიტანეს და შეიარაღდნენ. მეორე დღეს (15) საერო კრებამ ხმის უმეტესობით უარჰყო მთავრობის კანონპროექტი და გადასწყვიტა ახალი პროექტის თვითონ კრების მიერ შემუშავება. ამის გამო ვაჭრების ლიბერალური სამინისტრო გადადგა და შედგა ახალი კაბინეტი, რომელშიც ზოგი მემარცხენიც მოჰყვენ, მაგ. როდბერტუსი (შემდეგ ცნობილი ეკონომისტი). სამინისტრომ თავის პროგრამაში შეიტანა ავრთვე გადასახადების წეს-რიგში მოყვანა, სასამართლოს გაუმჯობესობა და სხვ. კრება არ დაკმაყოფილდა მარტო ამით და მოინდომა თავისკენ მხედრობის მიმხრობა, რომ კონსერვატორთ ხელიდან ძალა გამოცლოდათ. ხმის უმეტესობით დააკანონა: ის აფიცრები, რომელნიც ახალ წყობილებას არ თანაუგრძნობენ, დათხოვნილ იქნან სამსახურიდანო. ეს ძლიერ საყურადღებოა, ვინაიდან ჯარის უფროსები ერთიანათ კეთილ-შობილნი იყვნენ. სამინისტრომ ეს გადაწყვეტილება არ მიიღო, სისრულეში არ მოიყვანა და, როცა კრებამ ხელ-მეორეთ დაამტკიცა თავისი განაჩენი, კაბინეტი გადადგა. 21 სექტემბერს შედგა ახალი კაბინეტი განსაკუთრებით სამხედრო პირებისაგან. საერო კრებამ განაგრძო თავისი სხდომა და, სხვათა შორის, დააკანონა“, გაუქმება მცფის ტიტულის „მოწყალებითა ღვთისათა“, გაუქმება აზნაურობის, ორდენების, უპირატესობის და სხვა. სამინისტრო არ იყო ამავების თანახმა და იძულებული შეიქნა გადამდგარიყო. ამის საპასუხოთ მნოემბერს მეფემ მოიწვია კონსერვატორთა სამინისტრო, რომლის თავმჯდომარეობა გენერალ გრაფ ბრანდენბურგს ჩააბარა.

როგორც ჩანს, კრებაზე მემარცხენე იმარჯვებენ. დემოკრატები უმრავლესობას არ შეადგენენ და, თუ მაინც მათი აზრი გადიოდა, ამის მიზეზია ბერლინის მუშა-ხალხი, რომელიც ყოველ ღლე მიტინგებს და დემონსტრაციებს მართავდა. დეპუტატთა საკრებულო სახლი მუდამ ხალხით იყო შემორტყმული და დეპუტატები ვერ ბედავდნენ სხვანაირათ მოქმედებას თუ არ დემოკრატიულათ. ნამდვილი კანონ-მდებელი აი ეს ხალხია. ხალხი არა თუ აკეთებს რევოლიუციას, არამედ გაკეთებულსაც იცავს, წარმომადგენელთ დარაჯათ უდგას და იქ, სადაც ისინი სუსტობენ, თვითონ დგება მათ ალაგას და ძალ-დატანებით თავისი გაჰყავს. დეპუტატები ყოველთვის უფრო კონსერვატორებია, ვინემ ხალხი. ყველა რევოლიუციის ისტორია ამას მოწმობს. რანაირათ დაარსდა საფრანგეთში პირველი, მეორე და მესამე რესპუბლიკა? აი ასე: რევოლიუციის შემდეგ დეპუტატები ერთად იკრიბებიან და ბქობენ იმაზე, თუ რომელი ჯობს, მონარქია თუ რესპუბლიკა. მონარქელები ყოველთვის უმრავლესობაა, მაგრამ ამ დღის დროს პარლამენტში იგრიალებს ხალხი და დაიძახებს: გაუმარჯოს რესპუბლიკასო. ამით სარგებლობს რესპუბლიკანელი დეპუტატები და დგება დროებითი მთავრობა. დღევანდელი რესპუბლიკა მხოლოდ პარიჟის ხალხმა დააარსა. პროვინციებმა შემდეგ იცნო. აი ასეთი რადიკალურია ქალაქის ხალხი.

რაკი სატახლო ქალაქს ასეთი გავლენა აქვს პარტიებზე, ცხადია, კონსერვატორთ უნდა მოეწადინებიათ საერო კრება ბერლინიდან სადღაც პატარა ქალაქში გადაეტანათ. და აი სწორეთ 9 ნოემბერს კრებას გამოეცხადა მთავრობის განკარგულება: ბერლინში ისპობა სხდომა და 27 ამ თვეს ქ. ბრანდენბურგში იხსნებო. კონსერვატორებმა სიხარულით მაშინვე დარბაზი დატოვეს, დანარჩენნი არ დამორჩილდნენ და პროტესტი განაცხადეს. კრებამ მოითხოვა სამინისტროს გადაყენება, და ამასთანავე დაადგინა: სანამ ბრანდენბურგის სა-

მინისტრო არ გადადგება, მანამ არც ერთმა პრუსიელმა გადასახადი არ გადაიხადოსო. მთელ პრუსიაში ხმა გაისმა, — „უარს გადასახადზეო“. მარქს-ს „ახალი რეინის გაზეთი“ (გამოდირდა კელნში) 15 ნოემბერს სწერდა: „დღეიდან სახელმწიფო გადასახადი გაუქმდა! დღეიდან გადამხდელი—სახელმწიფოს მოლალატეა, გადაუხდელობა მოქალაქის პირველი მოვალეობაა!“. და შემდეგ ერთი თვის განმავლობაში ყველა ნომერი ასეთი დიდ-ასოებიანი განცხადებით გამოდის — „უარი გადასახადზეო“.

ამნაირათ, მეფეს და საერო კრებას შორის კონფლიქტი (შეჯახება) დაიბადა. კრების დარბაზი ჯარმა დაიჭირა და დეპუტატთ სხდომის ნება არ მისცა. ქალაქის ხალხი მოძრაობაში მოვიდა, რის გამო ბერლინი სამხედრო წესებში ჩააყენეს, იარაღის ტარება აკრძალეს და ოპოზიციამოედლო ქვეყანას და დაიწყო აგიტაცია მთავრობის თვის-ნებობის წინააღმდეგ. 5 დეკემბერს გამოვიდა მეფის ბრძანება საერო კრების დაშლის და ხელ-ახალი არჩევნების შესახებ. ამასთანავე გამოაცხადეს ახალი საარჩევნო კანონი.

ამ კონფლიქტს ასე ახასიათებს მარქსის გაზეთი: „მეფე და საერო კრება ბატონებია. როგორც კი ამ ორ ბატონს არ შეეძლოთ თუ არ სურდათ, შეერთებულიყვენ, მაშინვე ხდებიან ორ მოპირდაპირე ბატონებათ. მეფეს უფლება აქვს კრებას ბრძოლა გამოუცხადოს. კრებას თავის მხრივ უფლება აქვს მეფეს გამოუცხადოს ბრძოლა; მეტი უფლება აქვს იმას, ვისაც მეტი ძალა აქვს. ხოლო ძალა იშინჯება ბრძოლაში, ბრძოლა კი გამარჯვებაში. ორივე ბატონს თავიანთი კანონიერება მხოლოდ გამარჯვებით შეუძლიათ დამტკიცონ, უკანონობა კი—დამარცხებით. მეორე აღაგას ვკითხულობთ: „პრუსიის ტახტი თავის უფლებაშია, როცა ის საერო კრების წინააღმდეგ მოქმედებს, როგორც თვით-მპყრობელი; საერო კრება ვერ არის თავის უფლებაში, როცა ის ამ ტახტის წინააღმდეგ არ მოქმედებს, როგორც თვით-მპყრობელი. პირველათ მას მინისტრები უნდა გამოეცხადებია სახელმწიფოს მო-

ღალატით, ხალხის ხელმწიფობის გამცემათ. მას უნდა გადაეყენებია ყველა მოხელე, რომელიც კი მის ბრძანებას არ ემორჩილებოდა“...

აქედან ცხადია, უფლების კითხვა—ეს ძალის კითხვაა, ხოლო ძალისა—რევოლიუციაა. რომელი მხარეც ამ ძალას იხმარს, ის გაიმარჯვებს და მით უფლებასაც მოიპოვებს. მეფეს სურს თავის უფლების განმტკიცება, ხალხს კიდე თავისი. ამ დავას ძალა წყვეტს, მეტი გზა არ არის. მარტის აჯანყებამ გაიმარჯვება ხალხს არგუნა. კიდევე აჯანყებაა საჭირო, რომ ამ გაიმარჯვებამ ხორცი შეისხას, პოლიტიკური ფორმა მიიღოს მაგრამ ეს აჯანყება ახლა ხალხში კი არა, პარლამენტში წარმოებს, ქუჩის ბრძოლა პარლამენტალურ ბრძოლათ იქცა და ხალხსაც გონია, ამით ჩვენსას გავიტანთო. ამ ილიუზიის დარღვევა—ერთად-ერთი ისტორიული კითხვაა. პარლამენტი კი პირ-იქათ ხალხის ასეთ შეხედულებას ამაგრებს და მხარს უჭერს. ის გაიძახის -- „კანონიერი ნიადაგი“, „კანონიერი ნიადაგი“ და, როცა მთავრობა ამ ნიადაგს აცდებდა, კანონის წინააღმდეგ მოქმედებს, ოპოზიცია მაინც თავისას არ იშლის, კანონიერების აღდგენას თხოულობს. რომელი კანონიერება არის ეს? ის, რომელიც რევოლიუციამ მოავლინა და პარლამენტალურ წეს-რიგში გამოახატა. მაგრამ რევოლიუცია ხომ კანონის დარღვევაა, მაშასადამე ძველი კანონის დანგრევით ახალი კანონი შეიქნა. მეორე მხრით, თუ კი ახალი წყობილების მომხრეთ უფლება აქვთ აჯანყების და რევოლიუციის რატომ ასეთივე უფლება არ აქვთ ძველ წყობილების მომხრეთ? მარტში პირველნი აჯანყდნენ, ახლა კი ამ გზას მეორენი დაადგენ, პირველი თუ რევოლიუციაა, მეორე რეაქციაა. რეაქცია რომ არ გამავრდეს, აუცილებელია რევოლიუცია. ძალას ძალა უნდა შეეტაკოს. აი, ამ ძალის წამოყენება ხალხმა ვეღარ შეძლო. მარტის შემდეგ ის დანაწილდა ორათ: ბურჟუაზია და მუშები, ხოლო უკანასკნელთა მოძრაობამ პირველი დააშინა და ყოველივე რევოლიუცია შეა-

ძულა. ამან უარ-ჰყო არა თუ მომავალი, არამედ მარტის აჯანყებაც, სადაც თვითონვე იბრძოდა. ერთი სიტყვით, მან უარ-ჰყო თავის პოლიტიკური წასული და მით თავისი პოლიტიკური მომავალიც.

ახლა ვნახოთ, როგორ ჩინებულათ ისარგებლეს ამით კონსერვატორებმა.

მთავრობა, რასაკვირველია, როგორც კი ოპოზიციას სისუსტე შეატყო, ენერგიულ ზომებს დაადგა. თებერვალში (1849 წ.) მომხდარ არჩევნებმა გამარჯვება ზომიერთ არგუნა, მაგრამ მთავრობა არც იმან დააკმაყოფილა. კრება გაიხსნა ბრანდენბურგში. ამ დროს ფრანკფურტის პარლამენტის ორი განაჩენი გამოცხადდა. ერთი შეეხება გერმანიის გაერთიანებას და პრუსიის მეფის ამ გაერთიანებული სამშობლოს იმპერატორათ არჩევას; ხოლო მეორე შეეხება შინაგან პოლიტიკურ წყობილებას და ეწოდება „გერმანიის ხალხის ძირითადი უფლებები“, ეს ერთიანათ დემოკრატიული ხასიათისაა. პრუსიის საერო კრებამ დაადგინა: მიღებულ იქნას ორივე განაჩენი და მთავრობას დაავალა მისი საჯაროთ გამოცხადება. მეფემ კი უარ-ჰყო, როგორც „ძირითადი უფლებები“, ისე იმპერატორობის ტიტულიც და გაერთიანების სისტემა. 27 აპრილს ურჩი კრება ხელ-ახლა დათხოვნით იქნა ¹⁾.

აქედან იწყება აშკარა რეაქცია. მთავრობამ ორი ძირითადი ცვლილება მოახდინა. პირველათ ერთიანათ შეცვალა საარჩევნო კანონი, შემოიღო ეგრეთ წოდებული სამ-კლასიანი საარჩევნო სისტემა, რაიცა მდგომარეობს შემდეგში: თვითეული საარჩევნო კუთხე იყოფა სამათ, თანახმათ პირ-და-პირი სახელმწიფო გადასახადისა, თვითეულ ნაწილს შეად-

¹⁾ „ჯვარიანი გაზეთი“ წერდა: „რასაკვირველია, მეფე ხალხის მიერ გამოგზავნილ საჩუქარს (ვითომ იმპერატორობას) არ მიიღებდა“. ახნაურებმა ნათლათ დაამტკიცეს, რომ ისინი წოდების ინტერესს უფრო მალა აყენებენ, ვინემ სამშობლოსას.

გენენ ისინი, რომელთა გადასახადი ამ კუთხის საერთო ჯამის ერთ მესამედს შეიცავს, მაგ. ერთ კუთხეს ცხრა ათასი მარკა გადასახადი ხვდება, თვითეულ სარჩევნო ნაწილს სამ-სამი ათასი მარკა უნდა შეხვდეს. ამით პირველ ნაწილში გადაირიცხება ის, ვინც მეტს იხდის, ხშირათ ამ ნაწილს ორი სამი კაცი შეადგენს. რომელიმე ქარხნის პატრონი იმდენს იხდის, რამდენსაც ასი და ორასი მცირე მესაკუთრე, მაშასადამე, ამ ერთს იმდენი კენჭი აქვს, რამდენიც დანარჩენ ას—ორასს. თვითეული ნაწილი ირჩევს ამომრჩეველთა თანასწორ რიცხვს, ეს არჩეულნი შემდეგ ერთდებიან და ირჩევენ ერთ დეპუტატს. ასე რომ ეს დეპუტატი არასოდეს არ შეიძლება მესამე კლასს, ანუ ნაწილს ეკუთვნოდეს. ამ კანონით დანაწილებული პრუსიის მეკენჭეთა რაოდენობა 1849 წ. წარმოადგენდა: პირველ კლასის 153 ათასს, მეორის 409 ათასს და მესამის 2 მილიონ 700 ათასს. ცხადია, მთელი პოლიტიკური ძალა უმცირესობას გადაეცა. ორ მილიონ ნახევარს იმდენი ხმა აქვს, რამდენიც ას ორმოც-და-ათი ათასს! ამოდენა ხალხი ერთ მუჭა ხალხს დაუმორჩილეს! უკანასკნელს შეიცავდა მემამულენი და შეძლებული ბურჟუები. აი, ასეთი დამახინჯებული არჩევანისაგან წარმოდგება საერო კრება, მაგრამ ეგეც საშიშრათ ჩათვალეს. ამიტომ მთავრობამ მეორე, უმაღლესი, პალატა შექნა, რომელსაც უწოდებენ ხან სენატს, ხან პირველ პალატას და ხან ბატონებთა საკრებულოს. როგორც იყო უკანასკნელი სახელი 'შერჩა. ამისი წევრები ინიშნებიან მეფის მიერ, განსაკუთრებით მემამულენი და უმაღლესი მოხელენი. აი, ამას დაუქვემდებარეს ხალხის დამახინჯებული პარლამენტი. ამით სიტყვა-სიტყვით განხორციელდა სტალის პროექტი. ამას გარდა შეაფიწროეს ბეჭდის, ყრილობის და სიტყვის თავისუფლება. აკრძალეს მუშათა საზოგადოებები, დემოკრატთა კლუბები და სხვა.

ავვისტოში მომხდარ არჩევნებმა მოგვცა ასეთი პარტიები: უმრავლესობა—კონსერვატორები, უმცირესობა—

ლიბერალები, დემოკრატები არც ერთი. ამნაირათ, ფეოდალთა პარტიამ გაიმარჯვა და ჩადგა მთავრობის სათავეში. ამით მთელი გერმანიის ბედ-იღბალიც გადაწყდა. პრუსიამ გაგზავნა თავისი ჯარები საქსონიაში, ბადენში და მხვა წვრილ სახელმწიფოებში აჯანყებულთა დასათრგუნავათ და წესიერების აღსადგენათ. ფრანკფურტის პარლამენტი ჯარმა დაშალა და განდევნა. ერთი სიტყვით, პრუსიის რეაქცია შეიქნა მთელი გერმანიის რეაქციით; აზნაურთა ბატონობა — ეს ძალ-მომრეობის ბატონობაა. მოწინაღმდეგეთა დევნა, დაჭერა, დასჯა, მეკენჭეთა ძალ-დატანება და სხვა ასეთი ხელ-ფეხ შემეკრელი ზომების მიღება — აი, ამ ძალ-მომრეობის დახასიათება.

ამგვარათ, თუმცა რევოლიუციამ გამარჯვება მიანიჭა თავისუფლების პრინციპს, მაგრამ მისი ცხოვრებაში გატარება კონსერვატიული შეიქნა: თავისუფლება ვიწრო გალიაში ჩამწყვდიეს და დარაჯათ კეთილ-შობილნი მიუჩინეს. მთავრობამ საერო კრება დაიმორჩილა იმით, რომ იქიდან ერი გააძევა. ნაციონალური კრება უნაციოთ! ხალხის პარლამენტი უხალხოთ! პოლიტიკური პარტიობა უპარტიოთ! ბეჭდვის თავისუფლება ცენზორით! ყრილობის თავისუფლება ჟანდარმებით! ხალხის უფროსობა პოლიციის უფროსობით! აი, კონსერვატორთა პოლიტიკა!

პრუსიის ბიუროკრატია იძულებული შეიქნა კონსტიტუციონალური წყობილება შემოეღო, ხოლო ეს ისე, რომ ერთათ-ერთი მისი შინაარსი — ხალხის უფროსობა — გამოეშორებია და მის ალაგას თავისი უფროსობა ჩაესვა. ეგ შინაარსი და ეგ ფორმა ერთმანეთში ვერ თავსდებიან, ერთმანეთს ძირიანათ ეწინააღმდეგებიან და იმავე დროს იძულებულნი არიან ერთათ იყვნენ, ერთათ იცხოვრონ. ეს ერთნაირი სასწორია, რომლის ერთ მხარეს ბიუროკრატია ჩამოკიდებია, ხოლო მეორე მხარეს — ხალხი: ხან იქით გადაიწევა და ხან აქეთ. ამ სასწორის თამაში, მისი გადარხევ-გადმორხევა გვაჩვენებს სახეს

მთელი გერმანიის წყობილებისას. და ეს გრძელდება დღევანდ-
ლამდე! პირველის უექველი დამცველი მემარჯვენე პარტიებია,
მეორის კი შემარცხნენი. ხოლო შუა პარტიები, ლიბერალები,
ხან იქით არიან, ხან აქეთ. ამათ ისტორიამ მელა-ძუობის
როლი მიანიჭა. გერმანიის პოლიტიკის ჩარხი აქ ტრიალებს, მი-
სი მართულები აქ არიან თავ-მოყრილნი, მისი დედა-ძარღვი
აქ არის.

ახლა შევუდგეთ ისევ ამ ორ-პიროვან პოლიტიკის შეს-
წავლას, ვნახოთ ეს ორ-თავიანი არსება როგორ მოძრაობს,
რა აცოცხლებს, რით იკვებება და შეიძლება აქედან ისიცგა-
მოვიყვანოთ, თუ მას რა ბოლო მოეღოს.

„ახალი ხანა“.

კონსერვატორთა ბატონობა და მათი უმოწყალო ძალ-
 მომრეობითი პოლიტიკა გაგძელდა ათ წელიწადს. ეს დრო
 არის დრო პოლიტიკური რეაქციისა, მაგრამ ამასთანავე დრო
 ეკონომიური განვითარებისა და დიდი ინდუსტრიის (მრეწვე-
 ლობის) აღორძინებისა. ბურჟუაზიის ქონებრივმა ძალ-ღონემ
 უმაღლესათ აიწია და სახელმწიფოში საპატიო ადგილი დაი-
 ქირა. აღებ-მიცემობის და ვაჭრობის წარმატებამ ერი მოძრა-
 ობაში მოიყვანა, ხოლო მემამულენი დაავალიანა და ქონე-
 ბრივით უკან დასწია. ამ გარამოვებამ ახალი კითხვა წამოაყე-
 ნა: მთავრობამ მემამულეთა თუ ამ ბურჟუაზიის პოლიტიკა გაი-
 ხადოს თავის პოლიტიკათ? მეორე მხრით, რეაქციონულ სამინი-
 სტრომ დასცა ხალხის ყოველივე გონებრივი და პოლიტიკური
 წარმატება, რამაც დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია არა მარტო
 პრუსიაში, არამედ მოწინააღმდეგე სახელმწიფოშიაც. ამნა-
 ირათ, მომზადდა ნიადაგი კონსერვატორთა ბატონობის
 დაღეწვისა და უფრო რიგიანი მდგომარეობის ჩამო-
 გდებისათვის. 1858 წ. მოხდა სახელმწიფოში ცვლი-
 ლება; მეფე გაგჟდა და ცოტა ხნის შემდეგ გადაი-
 ცვალა. მისმა მემკვიდრე ვილჰელმმა, როგორც კი ტახ-
 ტზე ავიდა, კონსერვატიული სამინისტრო დაითხოვა და შეა-
 დგინა ლიბერალთა ზომიერი სამინისტრო. აი ამ ხანას დაერქვა
 „Neue Aera“ — ახალი ხანა. — კონსერვატორები გადადგენ
 ოპოზიციაში და თავიანთ დროშას დააწერეს: „ენერგიულათ
 დავიცვათ ძველი სამინისტროს მიერ შემოდებული წყობილება,
 ნუ გავწყვეტთ კავშირს წარსულთან“ — აირა სათაურით გამოდი-
 ოდა მათი პროკლამაციები. ლიბერალებმა თავის მხრივ რამდენიმე
 მოთხოვნილება წამოაყენეს, რომელთა შორის საყურადღებოა:

არჩევნების თავისუფლება, მინისტრთა პასუხის მგებლობა, პროვინციის, მაზრის და სოფლის საზოგადოების თვით-მართველობანი, ვაჭრობის და ხელობის თავისუფლება და სხვა. დემოკრატები, როგორც განსაკუთრებითი პარტია, აღარ გამოსულან. მათი მეთაური, შულცე-დელიჩი, ამას ასე ხსნის: დემოკრატთა გამოსვლით რეფორმების მომხრეთა შორის განხეთქილება ჩამოვარდება და შეიძლება ისევ კონსერვატორთ ჩაუვარდეს ხელში სამინისტროვო. ამიტომ ისინი შეუერთდენ ლიბერალთ და ამ პარტიას ეწოდება შეერთებული ლიბერალები. ახალ არჩევანზე კონსერვატორები დამარცხდენ. არჩეულ იქნა 263 ლიბერალური სამინისტროს მომხრე, 57 წინააღმდეგი, ამას გარდა 18 პოლონელი¹⁾ და 14 „გარეული“ ე. ი. ისეთნი, რომელნიც არც ერთ პარტიას არ ეკუთვნიან.

ამ სახით ლიბერალები დაეპატრონენ მართვა-გამგეობას. მათი პროგრამის განხორციელება შესაძლებელი შეიქნა. მარა შეასრულეს კი თავიანთი მოვალეობა? არც ერთი მუხლი მათი პროგრამისა არ განხორციელებულა, არც ერთი რეაქციონური რეფორმა არ გაუქმებულა. ლიბერალური სამინისტრო მხოლოდ სავაჭრო საქმეებს აწყობდა, პოლიტიკა კი ძველებურ კვალში მიყავდა. ამან დაბადა დეპუტატთა შორის განხეთქილება და ხალხში უკმაყოფილება. მოწინავე ლიბერალები და დემოკრატები შეიკრიბენ (9 ივნისს 1861 წ.) პროფესორი ვირხოვის თავმჯდომარეობით და ახალი პოლიტიკური პროგრამა შეიმუშავეს. აი ზოგი მუხლები: გერმანიის გაერთიანება პრუსიის წინამძღოლობით და ერთი გერმანიის პარლამენტის დაარსება, მინისტრთა პასუხის მგებლობა, წოდებრივთ განსხვა-

¹⁾ პოლონელები პრუსიის პოლონის წარმომადგენელნი. ისინი განსაკუთრებით პოლონელთა ინტერესს იცავენ და ძალ-მომრეობის პოლიტიკას ებრძვიან. მაი პარლამენტალურ მოქმედება ხან მთავრობის სასარგებლო ხან მთავრობის წინააღმდეგი ეს დამოკიდებულია იმისგან, თუ მთავრობა როგორ ეპყრობა პოლონელთ.

ვების მოსპობა, სარწმუნოებათა თანასწორობა, სავალდებულო სამოქალაქო ქორწინება, პროვინციების თვით-მართველობა, სახელმწიფოსაგან ეკლესიის განშორება, სამხედრო გასავლის შემცირება, და სხ. მაგრამ ამანების გმნხორციელება, როგორც უკანასკნელმა სამმა წელმა დაგვანახვა, შეუძლებელია მანამდი, სანამ ბატონთა საკრებულო ძირიანათ არ შეიცვლება, ამისათვის პირველი რეფორმა მის წინააღმდეგ უნდა იყოს მიმართული. ამ პროგრამას უწოდეს პროგრესიული პროგრამა, ხოლო თავის პარტიას გერმანიის პროგრესიული პარტია. როგორც ხედავთ, ეს პროგრესისტობა იგივე ლიბერალიზაციაა, ამ პროგრესისტ ბატონებთა საკრებულოს გაუქმება კი არა, შეცვლა სურთ, ხოლო ხალხის დამახინჯებული პარლამენტი ისევ დამახინჯებულათ რჩება. საარჩევნო უფლების თანასწორობა, სამ კლასიანი სისტემის მოსპობა ერთიანათ მივიწყებულია, აშკარაა, პროგრესისტები უფრო ზომიერები არიან, ვინემ ძველი დემოკრატები, და უფრო მოწინავე, ვინემ ახალი ლიბერალები. პირველთაგან ძირიანათ განსხვავდებიან, მეორეებთან კი მჭიდროთ არიან შეკაშირებული, მაგრამ რადგანაც ამ ბატონებმა თავიანთ თავს პრგრესისტები დაარქვეს, რა გაეწყობა, ჩვენც ეს სახელი უნდა ვიცნოთ, თუმცა დემოკრატებთან შედარებით რეაქციონერები არიან.

ასე თუ ისე, ახალი პროგრესიული პარტია შედგა. ამ გარემოებამ აამოძრავა კონსერვატორები და გამოაქვეყნეს თავიანთი პროგრამაც. აი ეს პროგრამა: 1) გერმანიის ერთობა, მაგრამ არა როგორც იტალიისა, სისხლით და ცეცხლით, არამედ მეფეთა, მმართველთა და ხალხთა შეერთებით, უფლებების და უფროსობის განმტკიცებით... 2) წარსულთან კავშირის დაცვა, ქრისტიანული სახელმწიფო, ძლიერი მხედრობა; არც პარლამენტალური წყობილება და არც მინისტრთა პასუხის მგებლობა. მეფობა მოწყალეებითა ღვთისათა და არამოწყალეებითა კონსტიტუციისა. ქრისტიანული სკოლა, ქრისტიანულ უმცროს უფროსობა და მორჩილება... 3) დაცვა პატიოსანი

შრომის, ქონების უფლების და წოდებისა. არ მიენიჭოს უპირატესობა ფულს, ხელოსნობა და მამული არ შეიქნეს კაპიტალისტთა მსხვერპლათ“ და სხ.

ამნაირათ, საარჩევნო მოედანზე სამი პარტია გამოვიდა: კონსერვატორები, ლიბერალები, (სამინისტროს მომხრენი) და პროგრესისტები. 6 დეკემბრის არჩევნებმა დაამარცხეს კონსერვატორები (15 აირჩიეს) და გააძლიერეს პროგრესისტთა დასი. სხდომა გაიხსნა იანვარში და მარტში ისევ დათხოვნილი იქნა, რადგანაც დეპუტატთა უფლება ბიუჯეტზე მთავრობამ არ იცნო. ლიბერალთა სამინისტრო გადადგა და მიწვეული იქნა ისევ კონსერვატორები. 6 მაისს მომხდარმა არჩევნებმა საშინლათ დაამარცხეს მთავრობის მომხრენი, გააშავეს ყველა მინისტრები, კონსერვატორთა ბელადები, შეამცირეს ძველი ლიბერალები და აირჩიეს ოპოზიციის უმრავლესობა. სექტემბერში გაიხსნა სხდომები. დეპუტატებმა დაამტკიცეს სახელმწიფოს ჩვეულებრივი გასავალი და უარჰყვეს არა ჩვეულებრივი. მაშინ კი კონსერვატიული სამინისტრო იძულებული გახდა გადამდგარიყო. აი ეს ოპოზიციის პირველი გამარჯვებაა. 24 სექტემბერს შედგა ისევ კონსერვატიული სამინისტრო ბისმარკის თავმჯდომარეობით. ბისმარკმა მაშინვე ხერხი იხმარა და დეპუტატთ განუცხადა: ხარჯთ-აღრიცხვა (ბიუჯეტი) უკანვე გამაქვს და ამ-გაისს შემოვიტან განსახილველათაო. ამით სურდა შესწორებული ბიუჯეტი სისრულეში არ მოეყვანა და მით ეს მთავრობისთვის სავალდებულო არ შექნილიყო. მთავრობას სურს ბიუჯეტი დეპუტატებმა არ შეასწორონ, არამედ მხოლოდ განიხილონ და დაამტკიცონ. ბატონებთა საკრებულომ უარ-ჰყო დეპუტატთა მიერ შესწორებული ბიუჯეტა და მთავრობამ მიიღო. ამას გამო დეპუტატებმა დაადგინეს: ბატონთა საკრებულოს განაჩენი კონსტიტუციის წინააღმდეგია და არავითარი ძალა არ აქვსო. ხოლო მთავრობას უფლება არ აქვს დეპუტატთა მიერ უარ-ყოფილი ხარჯი დაამტკიცოსო. ოკტომბერში სხდომები შეწყდა.

მთავრობამ დევნა დაუწყო მოწინააღმდეგეთ. განსაკუთრებით იმ დეპუტატთ, რომელნიც რაიმე სახელმწიფო სამსახურში იმყოფებოდნენ. დათხოვნილ მოხელეთა სასარგებლოთ ხალხმა ფული მოკრიფა. იანვარში ისევ გაიხსნა სხდომა. დეპუტატებმა პროტესტი განუცხადეს სამინისტროს და მოთხოვეს კონსტიტუციური თავისუფლების და წეს-რიგის აღდგენა. ბრძოლა გამწვავდა პოლონიის კითხვის გამო. იმ წელს რუსეთის პოლონია აჯანყდა, პრუსიის მთავრობამ პარლამენტის დაუკითხავათ პოლონიის საზღვრებზე ჯარი ჩააყენა და რუსეთთან კავშირი შეჰკრა აჯანყებულთა წინააღმდეგ. (8 თებერვალს 1863 წ.) დეპუტატებმა უარ-ჰყვეს, როგორც ჯარის გადასაცემი ხარჯი, ისე რუსეთთან ხელ-შეკრულობა. ამის პასუხათ მთავრობამ პარლამენტი (ამას აგრეთვე **ლანდტაგს** ეძახიან გერმანიაში) დაითხოვა და ხელ-ახალი არჩევანები დანიშნა. მიუხედავად ბევრნაირი შევიწროებისა და დევნისა, არჩევნებზე ოპოზიციამ გაიმარჯვა და სხდომის გახსნისთანავე დაადგინა: მთავრობის მიერ გამოცემული ბექვდის შემავიწროებელი კანონი უკანონოთ იქნას ცნობილიო. ამით ხელ-ახალი ბრძოლა დაიწყო.

ამ სახით 1849 წ. წამოყენებული კითხვა: მეფე თუ ხალხი, მთავრობა თუ პარლამენტი, მესამოცე წლებშიაც გადაუქრელი დარჩა. დეპუტატთა ყველა პროგრესიული განაჩენი უარ-ყოფილი იქნა მთავრობისაგან, მთავრობის ყველა რეაქციონური განკარგულება უარ-ყოფილი იქნა დეპუტატებისაგან, ეს შეჯახებ-შეჯახებაა დაუსრულებელი. ორივე მხარე ერთმანეთ ებრძვის უფროსობისათვის. ორი უფროსის ერთათ მოთავსება შეუძლებელია: ან ერთი უნდა იყოს, ან მეორე. რომელი მათგანი გაიმარჯვებს? რომელს დარჩება უფროსობა? აი ამის გარშემო ტრიალებს მთელი პოლიტიკური ცხოვრება. ხალხი, მიუხედავად მთავრობის ძალდატანებისა, ყოველთვის ოპოზიციის წევრთ ირჩევს და პარლამენტში გზავნის, მთავრობა ისევ უკან აბრუნებს, ჩემი მომხრე აირჩიეთო.

ხალხი მამნც წინაღმდეგთ ირჩევს და ასეა მუდამ. რით უნდა დასრულდეს ეს ბრძოლა? პარლამენტის გაუქმებით? ეს ხომ სრული თვით-მპყრობლობის აღდგენაა და მაშასადამე მეორე აჯანყების გამოწვევაა. მთავრობას ამის ღონე არ აქვს. მისი მიზანია ხალხში თავისუფლების წყურვილი მოჩვენებითი თავისუფლებით დააკმაყოფილოს, ისეთი კონსტიტუცია განამტკიცოს, სადაც ხალხის წარმომადგენლობაც იქნება, ხალხის სურვილიც გამოაშკარავდება, მაგრამ ყველა ეს მოჩვენებათ უნდა იყოს, გავლენა არ ქონდეს, ძალა არ მიეცეს, გასაღალი არ დაურჩეს. მეორე მხრით, ხალხს სურს მთავრობის ძალა იყოს მოჩვენებითი, შეზღუდული და ერთიანათ პარლამენტისაგან დამოკიდებული. ორი მოწინააღმდეგე სურვილი, ორი მოპირდაპირე მიდრეკილება! სად არის ხსნა? არსად მანამდი, სანამ ხალხი საშინაო პოლიტიკაზე ფიქრობს, სანამ კონსტიტუციონალური კითხვები გადასაწყვეტი აქვს და მთელ თავის ძალ-ღონეს ამას ანდომებს. ეს კიდევ ცოტაა, ხალხს ამოდრავებდა არა მარტო კონსტიტუციონალური კითხვა, არამედ ნაციონალურიც. 1848 წელს ნაციონალური მოძრაობა რეაქციამ მოსპო, ძალათ გააქრო. მესამოცე წლებში ეს პრინციპი ისევ წამოდგა და ერის ყურადღება მიიპყრო. ათასობით დააარსეს ეგრეთ წოდებული „ნაციონალური საზოგადოებები“, რომლებმაც ნაციონალური გაერთიანების აზრი გაავრცელეს მთელ გერმანიაში, გააღვიძეს ყველა მივარდნილი კუთხე, ამოდრავეს ყველა შორეული სოფელი და გერმანიის ყველა ნაწილი. მთავრობა ამას მუდამ წინ ელოდებოდა და ებრძოდა, მაგრამ ამის ჩაქრობა ყოვლად შეუძლებელი შეიქნა.

ცხადია ხალხის გულში ორი კითხვა დაიბადა: კონსტიტუციონალური და ეროვნული. ორივე მჭიდროთ შეკავშირებულია ერთმანეთთან. ხალხს არ შეუძლია ერთ კითხვაში გაიმარჯვოს ისე, რომ მეორეშიაც გამარჯვებული არ დარჩეს. მისი გამარჯვება მთავრობის დამარცხებაა. ხალხი დგას თა-

ვისუფლების და გაერთიანების დედა-აზრზე, მთავრობა არც ერთზე: ორივეს უარ-ჰყოფს. მაგრამ ამასთანავე კონსერვატორთ სურთ ხალხის მოძრაობა მოსპონ და თვითონ გაბატონდნენ. რანაირათ შეიძლება ეს? სად არის საშუალება? საშუალება ერთათ-ერთია: გაერთიანების საქმე იცნას მთავრობამ და მის სისრულეში მოყვანას თვითონ შეუდგეს. თუ მან აქ გაიმარჯვა, კონსტიტუციურ დავაშიაც გამარჯვებული იქნება. ბრძოლა მოქალაქობრივი თავისუფლებისათვის არის ბრძოლა შინაური, ერის ნაწილთა შორის. ეს შეიძლება შეწყდეს ან შესუსტდეს მაშინ, როცა მთელ ერს რაიმე საფრთხე მოეღის. ასეთი საფრთხეა ომი. მაშასადამე პრუსიის ხალხის თვალის ახვევა, მისი ყურადღების გარეთ გატყუება კონსერვატორთა მიზნათ უნდა გადაქცეულიყო. აშკარაა თავის ხალხზე გამარჯვება მთავრობას შეეძლო უცხო ხალხზე გამარჯვებით; ნაციონალური გრძნობების დაკმაყოფილება უცხო ნაციის დამცირებით, პრუსიის გაგერმანელება გერმანიის გაპრუსიელებით. ამისათვის კი მახვილია ხელში ასაღები—ეს მახვილის პოლიტიკაა.

მაგრამ ყველა ამავების მოსააზრებლათ და ცხოვრებაში გასატარებლათ საჭირო იყო ერთი კაცი. ეს ვერ იქნებოდა პროგრესისტი, ვინაიდან პროგრესისტები საშინაო კითხვებს აქცევდნენ უმთავრეს ყურადღებას, თხოულობდნენ ჯარის და სამხედრო ხარჯის შემცირებას. მათ სურდათ გერმანიის გაერთიანება არა ომიანობით, არამედ ხალხთა სურვილით და პარლამენტალური წყობილებით. ეს კაცი ვერ იქნებოდა ლიბერალი, ვინაიდან ვერასოდეს ლიბერალებმა საკუთარი პოლიტიკა ვერ აწარმოეს. მაშ ვინ უნდა იყოს ის? არავინ, გარდა ერთი კეთილშობილი მემამულისა, არავინ, გარდა ერთი კონსერვატორისა, რომელიც თავიდანვე უკიდურეს მემარჯვენეს ეკუთვნოდა, არავინ, გარდა იმ პირისა, რომელიც ხალხის ნაციონალურ მოძრაობას მუდამ ებრძოდა და რომელმაც 1850 წ. ქ. კრფრუტში მოწვეული გერმანიის რეიხსტაგზე (მთელ

გერმანიის პარლამენტს ეწოდება რეისსტაგი) ასეთი წინადადება წარადგინა: განიდევნოს ხმარებიდან სიტყვები— „გერმანიის სახელმწიფო, სახელმწიფო კანონი და რეისსტაგი, რადგანაც გერმანიის სახელმწიფო, გერმანიის სახელმწიფოს კანონი და რეისსტაგი ნამდვილათ არ არსებობენ. ამიტომ ამ არ არსებულის გამოძახატველ სიტყვებს ვსპობთ არა მარტო დროებით არამედ სამუდამოთ.“ აი ეს კაცი დღეს უნდა გამოსულიყო კონსერვატორთა მხსნელათ, პრუსიის მეფის გასაძლიერებლათ, პრუსიის ხალხისათვის თვალის ასახვევათ და გერმანიის გასაპრუსიელებლათ. მისი სახელია იტტო ბისმარკ-შონჰაუზელი ანუ მოკლეთ, ყველგან ცნობილი ბისმარკი.

ბისმარკმა, როგოც კი სამინისტროში შევიდა, მაშინვე დეპუტატებს განუცხადა: თანამედროვე დიდი კითხვის გადაწყვეტა სიტყვებით და პარლამენტალური უმრავლესობით კი არა, რკინით არის შესაძლებელიო (1861 წ. 30 სექტემბერ). ვისკენ უნდა მიემართა ეს რკინა! ვინ ყავდა ირგვლივ? ჩრდილოეთით დანია, სამხრეთით ავსტრია და გერმანიის წვრილი სამეფონი. დასავლეთით საფრანგეთი. აი ამათთან ბრძოლაში უნდა ჩაეთრია პრუსიის ხალხი და მით თვითონ ხალხიც კონსერვატიულ წყობილებაში ჩაება. ხალხი და მთავრობა ერთმანეთს ემტერებიან, ერთმანეთს დაუცხრომელათ ებრძვიან. მთავრობა ამ ხალხს შეატაკებს გარეშე მტერთ და მით იმარჯვებს შინაურ მტერზე! ეს ბისმარკის მოსაზრება გვარიანი, გენიოსური და ორგინალურიც იქნებოდა, რომ იმაზე ადრე ნაპოლეონ მესამეს არ გამოეგონებია და პრაქტიკაში არ შეეტანა. ბისმარკი ნაპოლეონის გზას დაადგა, განაპოლეონდა, მაგრავ ევროპა ორი ნაპოლეონისათვის ნამეტანი ვიწროა და რაღა გასაკვირველია ერთ-ერთი რომ გაშორებოდა.

ბისმარკის მოსაზრება თუ ორიგინალური არ არის, სამაგიეროთ მისი გატარება და განხორციელება სწორეთ რომ ორიგინალური და სამაგალითოც არის. საქმე მარტო მოსაზრებაში ხომ არ არის, ამასთანავე საქიროა

მისი განხორციელების საშუალებების გამონახვა. ამნაირ-
მა მოსაზრებამ, ნაპალეონის მიერ გატარებულმა, დასცა ნა-
პალეონი, ხოლო ბისმარკის მიერ გატარებულმა—ამაღ-
ლა ბისმარკი და გენიოსათ გამოაჩინა. ცხადია, მთელი
კითხვა ამ გატარების პროცესშია. ამის გამოკვლევა თავის-
თავათ დიდათ საინტეროსოა. ჩვენ კი აქ იმდენათ შევეხებით
ამას, რამდენათაც ის პარტიობას შეეხება. ამით, ჩვენ გვეო-
ნია, ამ პროცესის დედა-ძარღვიც თვალ-საჩინო იქნება. უწი-
ნარეს ყოვლისა ჩვენ დავიმახსოვროთ შემდეგი: ბისმარკი გა-
მოვიდა პრუსიის გაფართოების, გაგანიერების და გაძლიე-
რებისათვის მებრძოლათ. ეს შეიცავს ერთიანათ საგარეო პო-
ლიტიკას. ყველა პარტია, რომელიც კი ამას მიიღებს, უნდა
მიიღოს შემდეგიც: ძლიერი საგარეო პოლიტიკისათვის საჭი-
როა ძლიერი მხედრობა, ამისთვის საჭიროა დიდი ბიუჯეტი,
მაშასადამე, მთავრობის გაძლიერება და ხალხის წინაშე ყოვ-
ლათ შემძლებლათ გამოჩენა. ეს ისეთი ლოდიკაა, რომ მისი
დარღვევა არაფრით არ მოხერხდება. ეს ისეთი კლდეა, რომ,
რაც და ვინც უნდა მოხვდეს, უთუოთ უნდა შეასკტეს, მე-
ტი გზა არა აქვს. ეს ისტორიული ლოდიკა, შედეგი წისული
ისტორიული ლოდიკისა, შეიქნა მიზეზათ ყველა პარტიათა
არეგ-დარევისა და ოპოზიციის დამსხვრევისა.

ხალხისათვის ნაციონალური კითხვა შეერთებულია პო-
ლიტიკურ კითხვასთან. ის ორივესათვის იბრძვის. მაგრამ რა-
კი პირველი კითხვა ბისმარკმა თავის პროგრამაში შეიტანა, ამით
შეიტანა მეორეც. ეს განუყოფელია როგორც ხალხისთვის, ისე
ბისმარკისთვის. გარჩევა ამათ შორის ის არის, რომ პირველი
თავისუფლების და უმრავლესობის პრინციპზე დგას, მეორე
მთავრობის და უმცირესობის—კონსერვატორთა—პრინციპზე.
ამისათვის, ნაციონალურ გაერთიანება პირველ შემთხვევაში
ვერ შესრულდება ისე, რომ იმავე დროს ხალხის უფროსობა
ცნობილი არ იქმნეს, რადგანაც უკანასკნელი პირველის მი-
ზეზია. ნაციონალური გაერთიანება მეორე შემთხვევაში ვერ

მოხდება ისე, რომ იმავე დროს მთავრობის უფროსობა ცნობილი არ იქნეს, რადგანაც ამ გაერთიანებას მთავრობა ახდენს. ასეთია ამათი ძირითადი განსხვავება. კონსერვატორები არასოდეს არ ცნობდენ ხალხის არც ნაციონალურ და არც კონსტიტუციონალურ მოძრაობას; ეს სრული ლოლიკაა. ასეთ ლოლიკაში იქნება ოპოზიციაც, თუ ის კონსერვატორთა ნაციონალური ლტოლვილებას უარ-ყოფს. ამით ის უარ-ყოფს მის კონსტიტუციასაც, და რომ ეს ასე უნდა იყოს, ცხადია. კონსერვატორთ თავიდანვე სახელი გაუტყდათ და ხალხიც მათ აღარ ენდობოდა. მაშასადამე, ბისიარკი მარტო ამ სახელგატეხილ პარტიას ვერ დაეფუძნება, ხოლო მეორე მისი მომხრე პარტია ჯერ-ჯერობით არ სუფევს. საიდან უნდა გამოიჩეკოს ეს მომავალი დასი? რა უნდა ერქვას მას? რა სახელით უნდა გამოვიდეს?

ამას ჩვენ გავიგებთ, თუ ეკონომიურ პირობებს წარმოვიდგენთ. ინდუსტრიას და ვაჭრობის განვითარებამ განავითარა ბურჟუაზია, მისი განვითარებისათვის აუციელებელია ფართო ბაზარი, როგორც შიგნით, ისე გარეთ. პრუსიის გაგანიერება და გაძლიერება არის იმავე დროს ბაზრის გაგანიერება და ბურჟუაზიის გაძლიერება. ამიტომ ბურჟუაზია თავიდანვე იბრძოდა ხალხთან ერთათ ეროვნული ერთობისათვის. მაგრამ ახლა მას საიმედო მოკავშირე გამოუჩნდა, ეს არის მთავრობა ბისმარკში განხორციელებული. ამნაირათ, ბურჟუაზია მოშორდა ხალხს და მიემხრო ბისმარკს. მათი შემავრთებელი კითხვაა ნაციონალური პოლიტიკა. მაგრამ ბურჟუაზია იმავე დროს ლიბერალიც არის. მაშასადამე, ის პარტია უნდა იყოს ნაციონალ-ლიბერალი. ახლა ჩვენ გავარკვიოთ მისი წარმოშობა, გამძლავრება, და ის ყალბი მდგომარეობა, რომელშიაც ის ჩავარდა.

ნ ა ყ ი ო ნ ა ლ - ლ ი ბ ე რ ა ლ ე ბ ი .

დანიის მეფე გადაიცვალა 1863 წ. ბისმარკმა ისარგებლა ამით და ავსტრიის დახმარებით დანიას ორი დიდი პრავინცია—შლეზვიგ-პოლსტაინი—წაართვა და ვენის ხელ-შეკრულობით (30 ოქტომბერს 1864 წ.), ორივე მოკავშირეთა კუთვნილებათ შეირიცხა. მათ დაუკითხავათ და ნება დაურთველათ მთავრობის ასეთი მოქმედება პრუსიის დეპუტატებმა უკანონოთ აღიარეს. ბისმარკმა 12 მილიონი სესხი მოთხოვა პარლამენტს ომის გამოსაცხადებელათ, რაიცა უარ-ყოფილი იქნა. ომიანობის პოლიტიკის საწინააღმდეგოთ ხმის უმრავლესობით გადაწყვიტეს (14 იანვარს 1865): შემცირდეს სამხედრო ხარჯი, გაუმჯობესებულ იქნას სწავლა-განათლების საქმე, სოფლის მასწავლებელთ ჯამაგირი მიემატოს და სხვა. ყველა ეს მთავრობამ უყურადღებოთ დატოვა. ბისმარკს თავისთვის უნდოდა შლეზვიგ-პოლსტაინი, ხოლო იძულებული შეიქნა ავსტრიაც თანამოზიარეთ ეცნო. ბისმარკი ახალ მარჯვე შემთხვევას ეძებდა ავსტრიის დამარცხებისა და ნადავლი პროვინციების პრუსიისათვის ამოგებისათვის. ეს კი უომრათ შეუძლებელი იყო. ბისმარკობა—ეს ომიანობაა. ის თავის მოწოდებას ასრულებს. დეპუტატთა საკრებულო კი ყოველივე ზედ-მეტი ხარჯის, სისხლის-ღვრის და ომის წინააღმდეგია. ამიტომ ის 26 იანვარს მთავრობამ დახურა და დეპუტატთ გამოუცხადა: თქვენ-თქვენ საღში მიბრძანდით და, როცა დაგიძახოთ, მაშინ მობრძანდითო. პრუსიის ყველა ნაწილიდან მეფის სახელზე ურიცხვი ადრესები მოდიოდა: თხოვდნენ, ნუ დაარღვევთ მშვიდობიანობას, ნუ გამოიწვევთ ძმათა ომს, სისხლის-ღვრის მოსურნე სამინისტრო დაითხოვეთ და მშვიდობის მოყვარული კაბინეტი შეადგინეთო. რასაკვირვლია, ამან არ გაქრა. ოპოზიციამ გამოსცა პროკლამაცია, სადაც, სხვათა შორის, ეწერა: „სანამ ბიუჯეტზე დეპუტატთა უფლება სავსებით ცნობილი არ იქნება, მანამ არც ერთი სი-

ნიდისის მექონე ლანდტაგი მთავრობის ბიუჯეტს არ დაამტკიცებს... რადგანაც ომი აუცილებლათ გახადეს, მთელი ჩვენი ძალ-ღონე იმას მოვანდომოთ, რომ ამ შემთხვევით ვისარგებლოთ გერმანიის გაერთიანებისათვის, თავისუფლებისა და ხალხთა უფლების საფუძველზე, რისთვისაც ახალი კონსტიტუცია უნდა შევიმუშავოთ“. აქ მთელი კითხვა საშინაო პოლიტიკას შეეხებოდა. მოწინააღმდეგენი კი ერთხმათ გაიძახოდნენ: მთელი კითხვა საგარეო პოლიტიკისაგან არის დამოკიდებული, ამისთვის კი ძლიერი მთავრობა და მხედრობაა საჭიროო. ატყდა ომი და მეფის განცხადებაც გამოვიდა: შინაური პარტიობა ახლა უნდა დავივიწყოთ და ასეთ კრიტიკულ დროს სამშობლოს და სახელის დასაცველათ ყველანი უნდა შევეერთდეთო. ეს მოხდა, რაც უნდა მომხდარიყო. ოპოზიციას დაეკარგა ნიადავი და ხალხის თანაგრძნობა მთავრობისაკენ გადავიდა. როგორც კი პირველი ამბავი პრუსიელთა გამარჯვებისა მოვიდა წინათ ყოველთვის ოპოზიციონურმა ბერლინმა ახლა მეფეს და ბისმარკს გატაცებული ოვაცია გაუმართა (29 ივნისს 1866 წ.). ავსტრია დამარცხდა და პრუსიაში მთელი საზოგადო აზრი სამინისტროს სასარგებლო შეიქნა. ივლისის არჩევნებზე ოპოზიციამ ნახევარი ალაგი დაკარგა.

მ აგვისტოს გაიხსნა დეპუტატთა არა-ჩვეულებრივი სხდომა. მთავრობამ მოითხოვა. სამხედრო გასაჯალის ცნობა და ბიუჯეტის ერთიანათ დამტკიცება. კენჭის-ყრაზე გამოჩნდა, რომ ოპოზიცია გაიყო და ერთი ნაწილი მთავრობას მიემხრო. ბიუჯეტი დამტკიცებულ იქნა.

პროგრესისტებმა და მოწინავე ლიბერალებმა, რომლებიც მთავრობას მიემხრენ და მით თავიანთ პროგრამას უღალატეს, გამოსცეს თავის გასამართლებელი პროკლამაცია, საიდანაც იწყება ნაციონალ-ლიბერალთა ისტორია, აქ ვკითხულობთ: „ჩვენი უმაღლესი მოვალეობა იყო მთავრობის საგარეო პოლიტიკისათვის სრული ნდობა გამოგვეცხადებია. ძლიერ-მოსილი ომი და გამარჯვება მიგვაჩნია ჩვენ პირველ სათავეთ გერმანი-

ის ერთობისა. პრუსიის საზღვრების გაფართოვება და ჩრდილო ნაწილის შემოერთება ჩვენ აუცილებელ საჭიროებათ მიგვაჩნია... იმ მთავრობამ, რომელიც მთელი თავისი საგარეო პოლიტიკით გერმანიის ერთობის ნიადაგს ამზადებს, ჩვენი სრული ნდობა დაიმსახურა... მაგრამ ძლიერ მხედრობასთან ერთათ საჭიროა თავისუფალი მართვა-გამგეობა. აი ამ ორი ელემენტის—ძლიერი საგარეო პოლიტიკისა და თავისუფალი მმართველობის—შეერთებით შესაძლებელია გერმანიაში პრუსიის უფროსობის განმტკიცება“. ამნაირათ შესდგა ახალი ჯგუფი.

ავსტრიაზე პრუსიის გამარჯვებას მოყვა ჩრდილო-გერმანიის შეერთება და პრუსიის მეთაურობით ერთი კავშირის დაარსება, ეგრეთ-წოდებული „ჩრდილო-გერმანიის კავშირი“. ამ ერთობის წეს-რიგზე დაყენებისა და სწერთო კანონების შემუშავებისათვის ბისმარკმა ორნაირი ორგანო დაარსა: წარმომადგენელნი თვითეულ მოკავშირე მთავრობისა—ბუნდესრათი (Bundesrath—მოკავშირეთა საბჭო)—და წარმომადგენელნი მთელი ხალხისა—რეიხსტაგი. ამნაირათ პრუსიის ლანდტაგის პარტიათა ბრძოლა რეიხსტაგშიაც გადადის. პირველი, აშენებული სამ-კლასიან საარჩევნო სისტემაზე, რასაკვირველია, ხალხის აზროვნებას ნამდვილათ ვერ გამოხატავდა. აქ ხმის უმეტესობა შეძლებულთ ჰქონდათ, ხოლო რეიხსტაგის არჩევანში თანასწორი ხმა მიეცა ყველა სრულწლოვან მამაკაცს (24 წლისას), რომელსაც კი სამოქალაქო უფლებები ჩამორთმეული არა ჰქონდა. კენჭის ყრა პირდაპირი და საიდუმლოა. აი ამას ეწოდება საყოველთაო, თანასწორი და პირ-და-პირი საიდუმლო კენჭის ყრის უფლება. მაშასადამე რეიხსტაგის პარტიათა განწყობილება ხალხის აზროვნების პირდაპირი გამომხატველია. ამიტომ ამიერიდან ჩვენ ვტოვებთ პრუსიის ლანდტაგს და გადავდივართ რეიხსტაგის პარტიებზე, რომელნიც იგივენი არიან, რაც ლანდტაგისა, ხოლო ბოლოს ერთი ისეთი პარტია ემატება, რომელსაც მომავალი ეკუ-

თენის და რომელსაც ლანდტაგში წარმომადგენელი ჰყავს¹⁾).

„ჩრდილო-გერმანიის კავშირის შექმნით“ კონსტიტუციური კითხვა ხელ—ახლა საჰირ-ბოროტო კითხვათ გახდა. საჰიროა ამ „კავშირის“ საერთო წყობილება შემუშავდეს. ვინ უნდა შეამუშაოს ეს? მთავრობამ თუ რეიხსტაგმა? კონსერვატორების აზრით, ეს საკუთრივ მთავრობის საქმეა, პრუსიის კონსტიტუცია გერმანიის კონსტიტუციით უნდა გახდეს და მეტი არაფერი. ამათ ასე მიმართეს რეიხსტაგის ამომრჩეველთ (20 დეკემბ. 1866 წ): „ჩვენი პროგრამმა მოკლე და ნათელია, პრუსიის სამეფო, როგორც შუა-გული ადგილი, დედაბოძი გერმანიის ერთობის და თავისუფლებისა, მეფის გერმანული პოლიტიკა, როგორც მეფის საკუთარი სურვილის გამოხატველი და გრაფ ბისმარკის მიერ წარმოდგენილი და ცხოვრებაში გატარებული—აი რას მიველტვით ჩვენ და რის სამსახური გვწადიან! „კონსერვატორები მთელი თავის მოთხოვნილებებით ლოლიკას მისდევენ, მართალია სიტყვა „თავისუფლება“ ენახე აკერიათ, მაგრამ ეს ნიშნავს მათ საკუთარ „თავისუფლებას“ და ხალხის შებოქვას. ამავე კითხვის შესახებ ნაციონალ-ლიბერალთა ახალ ჯგუფმა 12 ნოემბერს

¹⁾ ერთი კითხვაა: რატომ ბისმარკმა საყოველთაოდ თანასწორი კენჭის ყრა შემოიღო. აი ამის პასუხი. იმ დროს საყოველთაო კენჭის ყრა ნარტო საფრანგეთში არსებობდა. ნაპოლეონმა მის საშუალებით იშოვა ტახტი. დეპუტატთა არჩევანი პოლიციის ძალადობით ხდებოდა, ხალხს მთავრობის მომხრე კანდიდატებს ამოარჩევენებდნ ხოლმე. ბისმარკს მაგალითი ჰქონდა თვალ-წინ და მეც ასე ვიზამო იფიქრა, ხალხსაც მოვიმადლიერებ და ძალ-დატანებით ჩემ მომხრეთაც გავათეთრებინებო, რაც მართლა აასრულა. მაგრამ როცა მუშათა პარტია გამძლავრდა და ეს საყოველთაო კენჭის ყრა თავის სასარგებლოთ გამოიყენა, მაშინ კი ბისმარკმა მთელი პარტია კანონს გარეშე დააყენა, ხოლო როცა ამანაც არ გასტრა, ბისმარკი დაეცა და მუშათა პარტია უდიდეს პარტიათ გადაიქცა. ახლა ბისმარკი თავისი ორგანოთი „ჰამბურგის ცნობები“ Hamburger Nonvhihten მის მიერ შემოღებული კენჭის ყრის გაუქმებას ქადაგებს.

ასეთი პროკლამაცია გამოსცა: „პრუსიის მხედრობის გამარჯვებამ გამოააშკარავა, რომ გერმანიის მეთაურობისთვის პრუსიაა მოწოდებულიო. ამით ერთი დიდი ნაბიჯი გადავდგით იმ გზაზე, რომელზედაც კაი ხანია ნაციონალური პარტია მოღვაწეობს. მაგრამ პრუსიის მთავრობამ არ მოისურვა მთელი გერმანიის ერთობისაკენ ლტოლვილება მარტო მას განეზოციელებია. მან თავისი მოვალეობა ამით შეასრულა, რომ ჩრდილო-გერმანიის კავშირი დააარსა და ამისთვის ერთი რეიხსტაგი შექნა. ახლა ეს ხალხის საქმეა რეიხსტაგის საშუალებით ისე მოაწყოს, რომ ჩრდილო-გერმანიის ერთობა მთელ გერმანიის ერთობათ გადაიქცეს. ამისთვის აუცილებელია შემდეგი: ერთი მხრით, პრუსიის ტახტს მიენიჭოს ნამდვილი მთავრობის ძალა შესახებ მხედრობისა, დიპლომატიის, დამოყენის, ვაჭრობის და მისვლა-მოსვლისა. მეორე მხრით, რეიხსტაგს მიენიჭოს უაღრესი უფლება ბიუჯეტზე და კანონმდებლობაზე. ხალხს მიეცეს სრული მოქალაქობრივი უფლება და ადგილობრივ საქმეებში თვით-მართველობა. გერმანიის ერთობა, თავისუფლება და განდიდება — აი რა არის ჩვენი მიზანი“.

დეკემბრის 17 გამოცემულ პროგრამაში ჩამატებულია: რეიხსტაგს უნდა მიეცეს უფლება გადასახადების აკრეფაზე ნება-დართოს და განაწესოს. „ჩვენ მოვთხოვთ რეიხსტაგს, ფრანკფურტის პარლამენტის მიერ შემუშავებული „ძირითადი უფლებები“ (1848—49 წ. წ.) განახორციელოს და საყოველთაო, თანასწორი და პირდაპირი არჩევნის უფლება საიდუმლო კენჭის ყრით დაიცვას“.

ასეთია ეს ახალი პარტია. მისი მიმართულება ორ-ნაირია: ნაციონალური ან la ბისმაკი, იგი მთავრობის და კონსერვატორების გზაზე დგას. ის არის ამასთანავე ლიბერალი, ამით ის დგას იმ გზაზე, რომელზედაც ბურჟუაზია უნდა იდგეს. ამ სახით, ერთი მხრით, მას სურს მთავრობას რაც შეიძლება მეტი ძალა ქონდეს, მეტი მხედრობა ჰყავდეს, მეტი

ბიუროკრატია, პოლიცია და მათი ამყოლ-დამყოლი, მეორე მხრით, ხალხს, რომელსაც არც მხედრობა, არც ბიუროკრატია და პოლიცია ჰყავს, ბევრი უფლება ჰქონდესო. ეს არის ერთ და იმავე დროს, ერთ და იმავე ალაგას ორი მოპირდაპირის—მთავრობის და ხალხის—უფროსობის განმტკიცება, მაშინ, როდესაც მთელი კითხვა იმაშია, თუ ეს უფროსობა რომელ ერთს დაარჩება. ხალხის პრინციპია უმრავლესობა და თავისუფლება, მთავრობისა—უმცირესობა და ბრძანებლობა. მაშ რანაირათ შეიძლება ერთი და იგივე პარტია ამ ორ მოწინააღმდეგე პრინციპზე დადგეს? ის ამაგრებს მთავრობის ავტორიტეტს და თანაც ხალხის თავისუფლებას ეძიებს. მთავრობის გაძლიერება საშიშარი არ არის ხალხის უფლებებისათვის მხოლოდ იქ, სადაც ეს მთავრობა პარლამენტისაგან—მაშასადამე, ხალხისაგან არის დამოკიდებული, როგორც ინგლისში და საფრანგეთში. აქ მთავრობა ხალხისაგან მომდინარეობს. გერმანიაში კი მთავრობა სრულიად დამოუკიდებელია პარლამენტისაგან, ესენი ერთმანეთს ებრძვიან და ასეთ გარემოებაში გამოდის ერთი პარტია და სასწაულთ-მოქმედებას ჩემობს: ორივე მეტოქეს ერთი რეცეპტით დავაკმაყოფილებო. ამით ნაციონალ-ლიბერალთა დასი საშინელ ლოდიკურ უკუღმართობაში ჩავარდა. იმას სწამს ბისმარკის საგარეო პოლიტიკა, მისი ნაციონალიზმი და არა სწამს მისი საშინაო პოლიტიკა, მისი კონსერვატიზმი, მაშინ, როდესაც ესენი ერთმანეთთან მჭიდროთ შეკავშირებულია და ერთი მეორიდან გამოდის. კონსერვატორთ სწამთ ორივე და ლოდიკა მათ რჩებათ; ლიბერალთ სწამთ პირველი, უარჰყოფენ მეორეს და მით ლოდიკურ ნახტომს აკეთებენ. ეს ლოდიკა რომ პიროვნული იყოს, კიდევ არაფერია, დიდი ძალა არ ექნება, მაგრამ ის ისტორიული ლოდიკაა, ნაშობი ისტორიული განვითარებისა და ამიტომ მისი ძლიერება აღამიანთა ყოველივე ძალ-ღონეს აღემატება. ის შეურყეველი ბოძია, პიტალო კლდეა, რასაც ვერაფერი ვერ გაარღვევს, ერთ ქვასაც ვერ მოაგდებიებს.

მაგრამ შეიძლება ნაციონალ-ლიბერალები მართლა სასწაულ-მოქმედნი იყვნენ? ავამეტყველოთ საქმენი მათნი.

12 თებერვალს (1867) არჩევანებმა მოგვცა ასეთი რეიხსტაგი: 99 კონსერვატორი ¹⁾ 79 ნაციონალ-ლიბერალი, 15 ძველი ლიბერალი 19 პროგრესისტი, 27 კლერიკალი, 13 პოლონელი და მრავალი „გარეული“ კონსერვატიული მიდრეკილებისა, სულ 297 დეპუტატი. ამათ უნდა შეემუშავებიათ ახალი კონსტიტუცია. მაგრამ ბისმარკმა ამათ მის მიერ შემუშავებული კონსტიტუცია წარმოუდგინა და მოთხოვა დამტკიცება. აქ, რასაკვირველია, არ იყო ის, რაც კონსტიტუციის სულს და გულს შეადგენს: „ძირითადი უფლებები“ მინისტრთა პასუხის-მგებლობა, ბეჭდვის სრული თავისუფლება და სხ. ოპოზიციის წინადადება—განსაკუთრებითი კომისიის არჩევა „ძირითადი უფლებების“ შესამუშავებლათ—გაშავებულ იქნა კონსერვატორთ და ნაციონალ-ლიბერალების მიერ. აგრეთვე მეორე წინადადება, პრუსიის მეფეს აღმასრულებელი უფლება აქვს პასუხის მგებელი სამინისტროს საშუალებითო, უარყოფილ იქნა. ასე ყველა პროგრესიული წინადადება გააშავეს და 10 აპრილს მთავრობის მიერ წარმოდგენილი კონსტიტუცია დიდი უმრავლესობისაგან მიღებულ იქნა. უმცირესობას ეკუთ-

¹⁾ კონსერვატორთა პარტია გაიყო ორათ: კონსერვატორები და თავისუფალი კონსერვატორები. ამათ შორის ასეთი განსხვავებაა: პირველი დაფუძნებულია მხოლოდ მამულზე, მეურნეობაზე, მეორეთ ხელი მოკიდეს აგრეთვე მრეწველობას, მთა—მადნის წარმოებას და სხვ. ესენია კეთილ-შობილნი კაპიტალისტნი. როგორც კეთილშობილი, ისინი ნამდვილ კონსერვატორთ ეკუთვნიან, ხოლო, როგორც კაპიტალისტნი—ლიბერალო. მათი ლიბერალობა მდგომარეობს ეკონომიურ თავისუფლებაში, „Laissez faire“, მათი კონსერვატორობა კი პოლიტიკურ თავისუფლებაში, ბისმარკობაშია. მათ არ ეხერხებათ ყველა კითხვაში კონსერვატორთ მიემხრონ და ამიტომ თავიანთ თავს უწოდეს თავისუფალი კონსერვატორები ე. ი., როგორც საჭიროთ დაინახვენ, ისე მოიქცევიან, ამიტომ მათ არც პროგრამმა აქვთ, მათი მეთაურია შტუმი და სხვა მილიონერი აზნაურები.

ვნოდენ პროგრესისტები და ერთი ნაწილი კლერიკალთა და პოლონელთა. ერთმა პროგრესისტმა, ვალდეკმა, ასე განმარტა თავისი მოქმედება: „ამ კონსტიტუციის ძალით მხოლოდ კანცლერია (პირველი მინისტრი) პასუხის მგებელი, მაგრამ ეს არავითარ პასუხის მგებლობას არ შეიცავს, ვინაიდან ყველა არსებითი კითხვაში პასუხის გებისაგან თავისუფალია. არ არის მისაღები ისეთი ცენტრალური მთავრობა, სადაც პასუხის მგებელი სიმინისტრო არ არსებობს და უიმისოთ კონსტიტუციაც ფუჭი სიტყვაა: უფლება ბიუჯეტზეც არაფერ უფლებას არ შეადგენს თუ პასუხის მგებელ სამინისტროზე არ არის დამყარებული.

ამ ნაირათ მთავრობის პირველი დიდი გამარჯვება ეს მის მიერ წარმოდგენილი კონსტიტუციის დამტკიცება იყო. ბისმარკი ამბობდა: მე ვიღწვი გერმანიის გაერთიანებისათვის, როცა თქვენ ჩემ კონსტიტუციას უარჰყოფთ, მით უარჰყოფთ სამშობლოს ერთობასაცო. აქ ის სრულ ლოდიკაშია. მისი მოწოდება სწორეთ იმაში მდგომარეობდა, რომ გერმანიის ერთობა შექნილიყო არა ხალხის, დემოკრატიის მიერ, არამედ მთავრობის და ისიც პრუსიის მთავრობის მიერ, ხოლო ეს მთავრობა იბრძოდა კონსერვატიული წყობილებისათვის. რაკი ნაციონალ-ლიბერალები ბისმარკის ნაციონალურ შეხედულობაზე დადგენ, ცხადია მისი კონსერვატიული შეხედულობაც უნდა მიეღოთ. ნამდვილათ კი ბისმარკისაგან საშინაო, ლიბერალური პოლიტიკა მოითხოვეს, მაშინ როდესაც მთელი კითხვა იმაშია, რომ ეს პოლიტიკა კონსერვატიული დარჩეს აი, ამას ლიბერალნი ვერ მიხვდენ თუ არ მიხვდენ და ჩაცვინდენ ყალბ, ორ-პირ და ულოდიკო მდგომარეობაში. ბისმარკის ლოდიკას ისინი ველარ უმაგრდებიან და იძულებულნი არიან, რასაც ერთ დღეს მოიმოქმედებენ, მეორე დღეს უარჰყონ. ეს აშკარაა 1870 წ. რეიხსტაგის გაზაფხულის სესიიდან. წინადადება იყო სიკვდილით დასჯა მოისპოსო. პირველ კენჭის ყრაზე მიღებულ იქნა, უმცირესობას ეკუთვნოდენ მხოლოთ

კონსერვატორები. მეორე კენჭის ყრაზე კი ბისმარკმა განაცხადა ამ წინადადების მიღება შეუძლებელიაო, დასამტკიცებლათ წარმოთქვა ერთი გრძელი სიტყვა გერმანიის ერთობის შესახებ. ნაციონალ-ლიბერალები ველარ გამაგრდნ და პირველათ მათ მიერ გათეთრებული წინადადება მეორეთ გააშავეს. ასეთი ბედი ხვდა ყველა წინადადებას და ბოლოს პრუსიის ყველა რეაქციონური კანონები მიღებულ იქნა მთელი ჩრდილო გერმანიის კავშირის კანონებით. (ამათში პირველი ალაგი უჭირავს სახელმწიფოს სამსჯავროს **Staatgerichtspof**— პოლიტიკურ დამნაშავეთა გასამართლებლათ შემოღებულს 1853 წ. რეაქციის მიერ).

კონსერვატორთა ასე ზედი-ზედ გამარჯვებამ ხალხში უკმაყოფილება დაბადა, მოსალოდნელი იყო ოპოზიციის ხელ-ახალი შედგენა და გაძლიერება. მაგრამ სწორეთ ამ დროს კონსერვატორთ მხსნელი მოვევლინათ. ეს არის ბისმარკის ცნობილი „რკინა და სისხლი“— ომი საფრანგეთთან. პრუსიაში ისევ იფეთქა პატრიოტიზმმა და გადახეთქა საფრანგეთის საზღვრები. საფრანგეთის დამარცხებას მოჰყვა მთელი გერმანიის გაერთიანება პრუსიის წინამძღოლობით, ესე იგი ჩრდილო გერმანიის კავშირში უნდა შესულიყო სამხრეთი გერმანიაც და დაარსებულიყო ერთი გერმანიის იმპერია. ოპოზიცია ერთ თავის პროკლამაციაში თხოულობდა ახალი გერმანიის კონსტიტუციას ხალხის წარმომადგენელთა მიერ შემუშავებას. ეს კონსტიტუცია პრუსიის მთავრობამ ომის ველზე— ვერსალში— შეადგინა და შემდეგ რეიხსტაგს მზა-მზარეული წარუდგინა, ეს იგივეა რაც ჩრდილო გერმანიის კონსტიტუცია, არც მეტი და არც ნაკლები. ბისმარკმა ასე დააყენა კითხვა რეიხსტაგში: ეს კონსტიტუცია ან ერთიანათ უნდა მიიღოთ და ან ერთიანათ უნდა უარ-ყოთო, დიდი დავიდარაბის შემდეგ 195 ხმით წინააღმდეგ 32 ხმისა ერთიანათ, **en bloc**, მიღებულ იქნა. ამით დასრულდა ომების პოლიტიკა და დაიწყო მშვიდობიანობის

დაცვის პოლიტიკა, ე. ი. მილიტარიზმი. მთავრობამ ის, რაც შეიძინა, გაამაგროს, საჭიროა ძლიერი მხედრობა, ძლიერი პოლიცია, ბიუროკრატია და სხ. ხოლო ყველა ამებისათვის ფული და ფული, რაიცა ხალხის ჯიბიდან უნდა ამოვიდეს. მაშასადამე, მთელი კითხვა გადასახადების გარეშემო დატრიალდა. ამ კითხვას კი შეუძლია მთავრობა და რეიხსტაგი ერთმანეთს შეაჯახოს. აი, ამის თავიდან ასაცილებლათ ბისმარკმა წარადგინა სამხედრო კანონ-პროექტი, რომლის თანახმათ სამხედრო ხარჯი გადაწყვეტილი უნდა იყოს არა რეიხსტაგისაგან ყოველ წლივ, არამედ ერთხელ და სამუდამოთ— „კანონით“. აი, ეს რეაქციონური წინადადება 1877 წ. რეიხსტაგმა მიიღო და მით თავის თავიც მოკლა, ხალხის უფლება ბიუროკრატის მხვერპლათ შესწირა. ამით გერმანიის პარლამენტი მივიდა *ad absurdum*, ამას იქით წასავალი აღარ არის...

ასე და ამნაირათ 1848 წ. დაყენებული კითხვა — ხალხი თუ მთავრობა, პარლამენტი თუ სამინისტრო მე—70 წლებში გადაწყდა უკანასკნელის სასარგებლოთ. ხალხმა მხიარულობით მიიღო ის, რის წინააღმდეგ წინათ ისე მედგრათ იბრძოდა. კონსერვატორები და ლიბერალები—რევოლიუციამდი ერთმანეთის დაუძინებელი მტერნი—ახლა ერთად შეერთდენ და გერმანიის ხალხს დაეპატრონენ. ლიბერალები, ისტორიულათ ყალბ მდგომარეობაში ჩაყენებული, იძულებული შეიქნენ პოლიტიკაში კონსერვატორთ მიმხრობოდენ. სამაგიეროთ მათ დარჩათ ეკონომიური სარბიელი. გამდიდრება, ქისის გატენა, *enrichissez vous*—აი რა დააწერეს თავიანთ დროშას. ყველა ეს უპოლიტიკოთ, უთქმელათ, *sans phrase*. ამ გზით, მემამულენი გაბატონდენ პოლიტიკაში, ბურჟუები ეკონომიაში. პირველნი გაკოტრდენ ეკონომიურათ, მეორენი პოლიტიკურათ. აი, ამ ორ გაკოტრებულ პარტიას შორის ჩადგა ბისმარკი და რაც უნდა, იმას შვრება. ბისმარკი ამ პარტიებს შვენივრათ შეეწყო. კონსერვატორი პოლიტიკაში

გალიბერალდა ეკონომიაში. ის გამოვიდა პირველ მომხრეთ ეკონომიური თავისუფლების, *Laisser faire*, ე. ი. ღარიბის მდიდრისაგან თავისუფლათ გაყვლეფის. ამით ბისმარკმა ორივე პარტია დააკმაყოფილა, ის ორივეს მიემხრო, ორივეს მეთაური შეიქნა. მარჯვნივ კონსერვატორები, მარცხნივ ლიბერალები, ¹⁾ შუაზე ბისმარკი, აი, გერმანიის *generalmarsch*. ბისმარკის მიერ აწყობილ საკრავზე გერმანიამ დააღიღინა: *Deutschland Deutschland ueber alles, ueber alles in der Velt* და სხ.

აი, ასე ჩინებულათ გაკეთდა გაბატონებული პარტიების საქმე. აზნაურული და ბურჟუაზიული გერმანია ხელი-ხელ გაყრილი მოედანზე გამოვიდნენ და ამჟამათ გამოაცხადეს: ჩვენ ვართ მოვლენილი სამშობლოს საბედნიეროთ და საპატრონოთ, ხალხის წინამძღვართ და გზის მიჩვენებლათ, სარწმუნოების, ზნე-ჩვეულების და წეს-რიგის დასაცავათ და გასამტკიცებლათ, მაშ ჩამოდექით, გზა დაგვითმეთო და ქვეყანა გახარებული, აღფრთოვანებული აქეთ-იქით მიდგა-მოდგა, რომ ბატონებს თავისუფალი სათარეშო ასპარეზი დარჩენოდა. და ასე ეს უპატრონო მოედანი მათ მფლობელობაში გადავიდა, ისე, როგორც მამის ნაანდერძევი შვილზე გადავა ხოლმე. მათი მამა—ეს ისტორიაა, რომელიც ზევით აღვნიშნეთ და რომელმაც ეს ორი დიდი პარტია შექნა, აღზარდა, გაწვრთნა და თვითეულ მათგანს შესაფერი ალაგი მიუჩინა. ერთს უთხრა: ცხოვრებდე და განაგებდე მემამულეთა საქმეს, დარაჯათ იდგე კეთილშობილებისა და ძველი კაი ღროისა; შენი ბინა სოფელია, შენი ხელობა ხენათესვააო. ხოლო მეორეს უთხრა: შენ წარმოადგენდე უმა-

1) ლიბერალები ამ მარცხენობას არ ყაბულობდნენ, მარჯვენობა სურდათ, რის გამო დიდ ხანს ეკამათებოდნენ კონსერვატორთ, ბისმარკი უფრო ლიბერალია, ვინემ კონსერვატორიო! ასეთ საბრალო პარტიებს შორის ბისმარკი რომ გმირი გამოჩენილიყო, რა გასაკვირველია.

შულოთა, მარა ფულიანთა ინტერესებს, შენ გამორჩილებდნენ უფულონი და შენგან ეძებდენ წყაროსა ცხოვრებისასა, შენი ბინა ქალაქია, შენი ხელობა მრეწველობა და აღებ-მიცემობაა. ბოლოს ორივეს ერთათ ასე მიმართა: მართალია, თქვენ შთამომავლობით, აღზრდით, განვითარებით და ინტერესით ერთმანეთს ძირიანათ ეწინააღმდეგებით, წასულში მუდამ ერთმანეთს ებრძოდით და ასე გასინჯეთ ქუჩაზე ერთმანეთის სისხლიც კი დაღვარეთ, მარა ყველა ეს ამიერიდან დავიწყებულ უნდა იქნეს, ერთმანეთის დაახლოვებით და შერიგებით იბრძოდეთ საერთო აწმყოსათვის და საუკეთესო მერმისისათვის. სამშობლოს მეთაურობდეს ორივე, ხოლო ეს იმნაირათ, რომ ერთს ჰქონდეს პოლიტიკური ძალა, ქვეყნის მართვა-გამგეობა, მეორეს კი ეკონომიური ძალა, ქვეყნის მოქალაქეობა. აი, ამ განაჩენით დასრულდა ბრძოლა კონსტიტუციისათვის. აი, ეს განაჩენი შეადგენს საძირკველს გერმანიის პოლიტიკური წყობილებისას და სწორეთ ამით განირჩევა ის დანარჩენი ევროპის წყობილებისაგან.

ამნაირათ გერმანიის პოლიტიკური წყობილება არის, ასე ვთქვათ, პოლიტიკური *medioerite*—საშუალება. ის არის ერთ და იმავე დროს ჰო და არა, აქეთაც და იქითაც, წასულიც და აწმყოც. ის საერთოთ აღებული კონსერვატიული ხასიათისაა, მარა მისი ზოგი ნაწილი ლიბერალურია. წარმოიდგინეთ მატარებელი, რომლის ლოკომოტივი კონსერვატორ მაშინისტის ხელშია, ხოლო ვაგონებში ლიბერალნი და მასთან ერთათ მთელი ხალხი სხედან. აი, ეს მატარებელი გერმანიაა, ეს ლოკომოტივი მისი მართვა-გამგეობა. ლიბერალთა ისტორიული მოწოდება იმაში იყო, რომ ეს ლოკომოტივი, ეს მართვა-გამგეობა თავიანთ ხელში მოექციათ. მაგრამ

„Das Wort Klang prächtig,
Doch die Tat blieb Kläglich“¹⁾

¹⁾ ე. ი. ჩვენებურათ, სიტყვით მამაცი, საქმით ზარმაცი.

როგორც მათ ჰერვეგი იხსიათებს. მათ ძლიერ მე-40 წლებში წარმოადგენდნენ დემოკრატები, მე-60 წ.წ. პროგრესისტები, მე-70 წ. წ. ნაციონალ-ლიბერალები და ასე: პირველი პარტია მეორეში გადავიდა, მეორე მესამეში, ხოლო მესამემ ბისპარკის წინ მოიყარა მუხლი და, რადგანაც ამას იქით წასავალი აღარ იყო, სამუდამოთ მუხლ-მოყრილი დარჩა. აი, როგორ დახურდავდა გერმანიის ბურჟუაზია! აი, გერმანიის ლიბერალაზმი!

რაკი ბურჟუაზია კონსერვატორთ შეურიგდა და მით თავისუფლების დროშა ხელიდან გააგდო, ცხადია პოლიტიკური ასპარეზი მებრძოლთაგან დაიკალა და ახალი პარტიისათვის სარბიელი გაფარსოვდა. ეს პარტია ლიბერალთა მიერ მიტოვებულ დროშას უნდა დაპატრონებოდა. მასზე თავისი საკუთარი მოთხოვნებიც მოექარგა და პოლიტიკური მოძრაობის სათავეში ჩამდგარიყო. საიდან უნდა დაბადებულიყო ეს პარტია? რა სახელი უნდა ღარქმეოდა?

ბურჟუაზიის განვითარება ნიშნავს მრეწველობის და ვაჭრობის განვითარებას. მარა მრეწველობას ის თავის ხელით კი არ ქმნის, არამედ მხოლოდ შეთაურობს და თავის სასარგებლოთ განაგებს. შემქნელთ, საქონლის დამმუშავებელთ ეწოდება მუშა ხალხი. პირველი წარმოადგენს კაპიტალს, მეორე შრომას. შრომა ქმნის და კაპიტალი პატრონობს, მუშა შრომობს და ბურჟუა სარგებლობს. მათი ინტერესი ერთმანეთს ძირიანათ ეწინააღმდეგება. ამ წინააღმდეგობის შეგნება და გამოაშკარავება მუშა-ხალხის საქმეა. მაშასადამე ეს ახალი პარტია უნდა მოგვცეს მუშა-ხალხმა, ის უნდა იყოს მუშათა პარტია, ამნაირათ ჩვენ მივადექით შრომის პოლიტიკურ მოძრაობას.

მე-70 წლამდე გერმანიის პოლიტიკური ცხოვრება ბურჟუაზიის გარეშემო ტრიალებდა, ხოლო მას შემდეგ კი ის მუშა ხალხის გარეშემო ტრიალებს. პირველი ჩვენ ზევით შევისწავლეთ ახლა შევისწავლოთ მეორეც-

მუშათა პარტია.

საიდან იწყება მუშათა პარტიის შედგენა? რას ნიშნავს მუშათა პარტია?

მუშა ხალხის განვითარებაში ორი ხანა არის საყურადღებო. პირველი — ეს ის დროა, როცა ის თავის თავზე ძრიელ დაბალი შეხედულების არის. ის თავის თავს უყურებს, როგორც საწყალ არსებას, ერის უდაბლეს და უმნიშვნელო ნაწილს, რომელიც დახმარებას, ქველ-მოქმედებას და შეწევნას საჭიროებს. ის მხოლოდ მოვლენილია სამუშაოთ, სატანჯველათ, რომ მით უმაღლეს წოდებებმა ნებივრათ იცხოვრონ. მან უნდა დღე და ღამ ოფლი ღვაროს, შრომას თავი ვერ აართვას და თანაც მუდამ გაღარიბებული და გაჭირვებული იცხოვროს. ეს მისი აზრით მუდამ ასე ყოფილა და ასე უნდა იყოს. ეს მუშა-კაცის ბედია, ის ამ დღეზე დაბადებულა და მაშისადამე ასე უნდა ატაროს წუთი სოფელი, საზოგადოებისაგან ის არაფერსა თხოულობს გარდა განკითხვისა, შეცოდებისა და მადლის გულისათვის დახმარებისა. მას ეზიზღება თავის თავი, — რატომ ასე გამაჩინა ღმერთმაო. მას სცხვენია, რომ ის მუშაა და არა ერთი ვინმე შეძლებული. ის ცდილობს საზოგადოებაში თავისი ნამდვილი ვინაობა დამალოს, გადაასხნავფეროს, რომ მით პატივი მოიპოვოს და თავ-მოყვარეობა დაიკმაყოფილოს. მას საზოგადოებაში არავითარი ხმა და გავლენა არ უნდა ჰქონდეს. ეს აუცილებელია, უამისოთ ცხოვრება შეუძლებელია. მას, როგორც დაბალ მოდგმას, დიდი ღირსება და პატივი არ ეჭირვება. მას ყველა შეურაცხობს, შეაგინებს, მის პირადობას ფეხ ქვეშ გაიგდებს, მოკლეთ — ყველას საჯეკნი დაბალი ღობეა. აი ასეთი წარმოდგენის არის მუშა ხალხი თავის თავზე და, სანამ ის ასე ფიქრობს, ასე ფიქრობს მასზე საზოგადოებაც.

მეორე ხანა მაშინ იწყება, როცა მუშა ასეთი დამამცი-
რებელი შეხედულებისაგან თავისუფლდება და იგნებს თავის
მნიშვნელობას, ძალას და მოწოდებას. მას ახლა პირ-იქით,
თავი მოაქვს, ამაყობს, რომ ის მუშაა, რომ უმისოთ ცხოვ-
რების მსვლელობა შეუძლებელია, მთელ წყობილებას მისი
მაჯა ასაზრდოებს, ის ცხოვრების მიუცილებელი ელემენტი-
ა, მაშასადამე, ის ერის უდაბლესი კი არა, უმაღლესი და
უპირველესი ნაწილი უნდა იყოს. მასში ძლიერდება თავმო-
ყვარება, იღვიძებს მიძინებული თვით-ცნობიერება და ცხოვ-
რების შეგნებულ პირათ ხდება. ის არავისაგან არ თხოუ-
ლობს სამოწყალოსავით დახმარებას და შეწყენას. ის მხო-
ლოდ თავის თავზე, თავის ძალაზე, მთელ მუშა ხალხის
შეერთებაზე და საერთო ძალ-ღონით ცხოვრების გაწაღდაზე
ამყარებს ყველა იმედებს, წინსვლას და ნეტარებას. ის ახლა
ქველ-მოქმედებას აღარ თხოულობს. ის მხოლოდ თხოულობს
იმას, რაც მას უნდა ეკუთნოდეს და რასაც არ ანებებენ. ის
იმას კი აღარ ამბობს, რომ ეს ასე ყოფილა და ასე უნდა
იყოსო, არამედ იყო დრო, რომ ეს ასე არ იყო და იქნება
დრო, როცა ასე არ იქნებაო. ის იგნებს, რომ შესაძლებე-
ლია ცხოვრების სხვაფერ, უფრო სამართლიანად მოწყობა და
აქტუკენ მიისწრაფის; მას სურს ისეთი საზოგადოება, სადაც
ყოველივე შრომით განიზომება და არა შთამომავლობით და
ფულით. აი ასეთი შეხედულება მას ანთავისუფლებს ზნეობ-
რივ დამცირებისაგან და ანიჭებს ადამიანურ ღირსებას: თავ-
მოყვარებას, ამპარტავნობას და გულდილობას. ერთი სიტ-
ყვით, მუშა ხალხი თავის თავს უტკეერის, როგორც ისეთ
კლასს, რომელმაც ცხოვრება თავის სახისამებრ უნდა გარდაი-
ქმნას. და აი სწორეთ, სანამ რომელიმე კლასი თავის თავზე
ასეთი მაღალი შეხედულების არ არის, სანამ მასში კლასიური
თავმოყვარება გაძლიერებული არ არის, მანამდის მას არაფ-
რის დიდი და სახელოვანი საქმის გაკეთება არ შეუძლია,
მანამდის ის მონაა, მონა თავისი ილიუზიისა, მონა საზოგა-

დღებრივი წყობილებისა. მისი პირველი ენის ამოდგმა ეს მისი გაამპარტავენებაა, გაამპარტავენება არა პირადი თვისებებით, არამედ იმით, რომ ის ამა თუ იმ კლასის წევრია, ამა თუ იმ ისტორიული დანიშნულების მატარებელია. ეგ სულიერი ემანსიპაციაა, ძველი ილუზიების დარღვევა, და ახალი აზროვნების შეთვისებაა, გრძნობების გაწმენდა და გაფაქიზებაა, გონების ამაღლება და განვითარება — აი ეს ყველა კლასის, ყველა პარტიის და ყველა მოღვაწეთა ჯგუფის მიუცილებელი საჭიროებაა. ამათ თავის თავზე დიდი წარმოდგენა უნდა ჰქონდეთ, რომ დიდი საქმე გააკეთონ. თავის მოქმედებაში დარწმუნებული უნდა იყვნენ, რომ ნაყოფი გამოიღონ. ხოლო ვისკენაა სიმართლე, ვისი თავმოყვარეობაა სასარგებლო და პროგრესიული, ამას ისტორია სწყვეტს. ვისკენაც თვითონ ცხოვრება დგას, ის იმარჯვებს და თავისი გააქვს. გერმანიის მუშა-ხალხი დღეს ამ მეორე ხანაში იმყოფება, მარა იყო დრო, და მას აქეთ არც ისე დიდი ხანია, როცა ის პირველ ხანაში იმყოფებოდა. ეს იყო რევოლიუციამდი. მეორმოცე წლებში გერმანიის მწერლობაში მუშათა კითხვას საპატიო ალაგი უქირავს. ჯერ კიდევ დავაა იმის შესახებ, თუ რას ქვია მუშა, არსებობს პროლეტარიატი თუ არა? ზოგან, განსაკუთრებით ლიბერალი ბურჟუები, ამტკიცებენ, რომ პროლეტარიატი მარტო ინგლისშია და საფრანგეთში. ჩვენ სამშობლოში, მადლობა ღმერთს, არ გვყავსო. მაგ. ასე სწერდა 1945 წ. პროფესორი ეკონომისტი როშერი, რამაც გამოიწვია მოწინააღმდეგე ბანაკში პოლემიკური სტატიები. ვინ იყო მოწინააღმდეგე? ამ დროს ჩვენ ვხედავთ რამოდენიმე ჟურნალს, რომელნიც განსაკუთრებით მუშათა ინტერესებს იცავენ. ამათში უპირველესი ალაგი ექირა „ვესტფალის ორთქლმავალს“¹⁾, რომლის თანამშრომლები იყვენ თანამედროვე მუშათა მოძრაობის მეთაურნი — კარლ მარქსი და ფრიდრიხ

¹⁾ თვიური ჟურნალი 1845 წ.

ენგელსი. მთელი რედაქცია ახალგაზდა მარქსის გავლენის ქვეშ დგას და თითქმის ყოველ წერილებში ვხედავთ კვალს იმისას, რასაც დღეს მარქსიზმს ვუწოდებთ. ამიტომ საინტერესოა ვიცოდეთ, როგორ უცქეროდა მაშინდელი ჟურნალი მაშინდელ ჯერ კიდევ განუვითარებელ ეკონომიურ ცხოვრებას. ერთ წერილში ჩვენ ვკითხულობთ: ვინ შეადგენს მუშათა კლასს? ვინ და ის მუშები, რომელნიც დღიური შრომით გამოდიან, რასაც დღეს მოიძუწავენ, მას ხვალვე ხარჯავენ. ასეთ ხალხს ეკუთვნიან: მოჯამაგირენი, ხელოსნები, ფაბრიკის მუშები და ყოველნაირ დღიურ ქირაზე მომუშავენი. რანაირათ გაიგნოს მან გზა? როგორ მიეშველოს თავის თავს მას აკლია ცოდნა, აკლია საშუალება ცოდნის შესაძენათ და აკლია ღრაც. აი აქ საჭიროა მისი მიხმარება, რომ იგი თავის თავს მიეხმაროს. ამის მაგიერ კი აქ მას ღვდლები უჩიჩინებენ მოთმენას, ყოველივეს ატანას, როგორც ეს სამწუხაროთ ფაბრიკიან ადგილებშია. რა არის სიღარიბის მიზეზი? — ბურჟუაზიული წყობილებაო, გვეუბნება ჟურნალი.

დღევანდელი საზოგადოების საძირკველი ეგოიზმია. მისი ფორმის განვითარება ერთი-მეორის მტრობაა. მისი დედა აზრია — თვითოული თავისათვის და თვითეული ყველას წინააღმდეგ. ყველა ეს იხატება თავისუფალ კონკურენციაში. ეს ეგოიზმის უმაღლესი წერტილია. ამას ქვეით წასვლა შეუძლებელია. აღარც უკან დაბრუნება შეიძლება...

მომავალი საზოგადოების საძირკველი სიყვარულია, მისი ფორმა — ასოციაცია, ძმური შეერთება, ერთათ მოქმედება. მისი დედა-აზრია — თვითოული ყველასათვის ყველა, თვითოულისათვის. ბურჟუაზიის ბატონობა ეგოიზმის ბატონობაა, ცხადია ბურჟუაზიული პარტიისაგან მუშა ხალხი არავითარ შველას არ უნდა მოელოდეს... პოლიტიკურ რადიკალიზმმა დაარღვია ფეოდალური წყობილება თავისი პრივილეგიებით და წოდებებით და შექნა სარბიელი ადამიანთა თავისუფალ მოძრაობისათვის. აი ეს არის მისი ისტორიული მნიშვნელობა. მან

დაანგრია ბატონ-ყმობა. მარა როცა მან მოქალაქე თავისუფალი გახდა, ადამიანი განათვითა და თავისუფალი კონკურენციით ერთმანეთს გადაამტერა. მან განათავისუფლა მოქალაქე აზნაურთა ბატონობისაგან და გადააქცია ფულის მონად. მუშა ხალხმა უნდა შეიგნოს, რომ ის ერთი განსაკუთრებული კლასია. მისი და ბურჟუაზიის ინტერესები ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. პოლიტიკურ თავისუფლებას იმდენი მნიშვნელობა აქვს, რამდენათაც თავისი ინტერესების დასაცველათ გამოიყენებს. (გვ. 167 და სხ.)

ასეთია „ვესტფალის ორთქლ-მავალის“ მოძღვრება. ამასთანავე ჟურნალმა წამოაყენა პრაქტიკული კითხვებიც, სახელდობრ — მუშათა სხვადასხვა ნაირი საზოგადოების დაარსება თვით მუშათა მიერ. მხოლოდ ისეთი საზოგადოება მოიტანს სასურველ ნაყოფს, სწერს ის, რომელიც თვითონ მუშათა ხელში იქნება და რასაც ეწინააღმდეგებოდნენ მაშინ სხვები. 1844 და 47 წწ. პრუსიაში მართლაც მრავალი საზოგადოებები დაარსდა. მათი სახელი ყველგან ერთი და იგივეა: მუშათა დახმარების და განათლების საზოგადოება. ბერლინში, ბრესლავეში, კელნში, ვესტფალას ქალაქებში და სხვაგან ასეთი საზოგადოებები იმართება, მარა არა მუშების, არამედ მოხელეთა და ქველ-მოქმედთა მიერ. მუშები აქტიურ როლს არ თამაშობენ. იმათ მხოლოდ დაუარსებენ, წესდებას შეუდგენენ, ფულს შეუკრებენ და სხვა. მარა მუშები რო თვითონ გამოვიდნენ სარბიელზე, თვითონ გამოიფიქრონ, იმსჯელონ, შეერთდნენ და სხვა, აი ეს მათთვის მიუწოდომელია. მუშა მათთვის ბავშვია, რომელიც ობეკუნობას საჭიროებს ყოველგან და ყველაფერში. ვესტფალის ერთი ასეთი „საზოგადოების“ სხდომაზე „ვესტფალის ორთქლ-მავალის“ რედაქტორის წინადადება: „საზოგადოება ისე მოეწყოს, რომ სხვადასხვა წოდებები ერთმანეთს ხვდებოდნენ“ გაშავებულ იქმნა. ერთი სიტყვით, ეს ბატონი ბიუროკრატები და ქველ-მოქმედნი თავს სდებენ მუშათათვის; მხოლოდ მათთან შე-

ხვედრას, ლაპარაკს და განწყობილებას ერიდებიან. ეს მათ ეთაკილება.

თავის-თავათ ცხადია, რომ ასეთ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ პირობაში მუშათა ვათვითცნობიერება ძრიელ ნელი ნაპიჯით მიდიოდა. სამაგიეროთ გერმანელ ჰუშებს ხშირი მიმოსვლა ქონდათ უცხოეთთან, შვეიცარიასთან და საფრანგეთთან და აი აქ თავისუფლათ ეცნობოდნენ სხვადასხვა პოლიტიკურ მოძღვრებას. ამ დროს შვეიცარიაში დაიწყო პროლეტარიატის მოძრაობა ცნობილი მუშის, ვეიტლინგის, მეთაურობით, ხოლო პარიზში ფეხი აიდგა ბლანკის საიდუმლო საზოგადოებამ. ორივე ეს ადგა კომუნისტურ მიმართულებას, ე. ი. სრულ ეკონომიური თანასწორობის მოძღვრებას. მაგრამ ამას ასაბუთებდნენ ხალხის გაქირვებით, ადამიანის ბუნებრივი უფლებით, კეთილი სურვილებით, ვინემ რაიძე მეცნიერული საბუთებით, ეკონომიური და კლასიური განვითარებით. ისინი ხშირათ სახარებითაც კი ამტკიცებდნენ კომუნისტების სიმშვენიერეს და საჭიროებას. გერმანელი მუშები ყველა ამ მოძრაობაში მონაწილეობას იღებდნენ და მისი აზრები სამშობლოშიაც გადაქონდათ. ამ მხრით საყურადღებოა გერმანელ მუშათა საზოგადოება, რომელიც პარიზში დაარსდა ამ სახელით: „მართალთა კავშირი“. ამის წევრება და დამაარსებლნი იყვნენ გერმანელი მუშები, უმთავრესათ თერძები (ქარგლები) და შეადგენდნენ ბლანკისტთა ორგანიზაციის ერთ განყოფილებას, რომელიც ბლანკისტთა აჯანყების დამარცხებასთან ერთათ დაირღვა და მისი წევრები გაიბნენ (1839 წ.). ზოგი ამათგანი გადავიდნენ ლონდონში და შეეცადნენ კავშირის განახლებას. და ასე შაპერის (ასოთ ამწყობი), ბაუერის (ხარაზი) და მოლის (საათის მკეთებელი) მეთაურობით საზოგადოება განახლდა. „კავშირის“ განყოფილებები დაარსდა პარიზში, შვეიცარიაში და აქა-იქ გერმანიაშიაც. მოძრაობა დაიწყო 1847 წ. შაპერმა მიმართა საზოგადოების სახელით ენგელსსა და კ. მარქსს

და სთხოვა „კავშირში“ შემოსვლა და შიგნით მუშაობა. ესენი დათანხმდნენ და გადაწყვიტეს ამ კომუნისტთა შორის თავის მეცნიერული შეხედულებების გავრცელება — კომუნიზმის ისტორიულათ და ეკონომიურათ დასაბუთება, სოციალიზმის კლასთა ბრძოლასთან შეერთება. ამ დროს ყველა სოციალისტი და კომუნისტი თეორეტიკები წინააღმდეგნი იყვენ კლასთა ბრძოლის, პროლეტარიატის ცალკე პარტიათ გამოყოფის და ფიქრობდენ „კაცობრიობის განთავისუფლებას ყველა კლასების თანხმობით და მომხრობით. მეორე მხრივ მუშათა მოძრაობა კი უფრო და უფრო შორდებოდა სხვა კლასებს, მათ შორის არსებულ წინააღმდეგობას აღრმავებდა, კლასიური ბრძოლა ძლიერდებოდა.

მარქსს და ენგელსს ის მთავარი ღვაწლი მიუძღვის, რომ მათ აი ეს მუშათა მოძრაობა იცნეს და ის გაიხადეს თავისი მოძღვრების ღერძათ, ისინი ერთიანათ დადგენ პროლეტარიატის შეხედულობაზე და ეგვევ მოითხოვეს ყველა სოციალისტისაგან. ეს აზრები მოეწონა „მართალთა კავშრს“, სადაც უკვე მრავალი უცხოელი მუშები ჩაეწერენ და ასე ის გადაიქცა ინტერნაციონალურ საზოგადოებათ. იმავე წელს (1847წ.) მოხდა კავშირის ორი კონგრესი. პირველზე მოახდინეს „კავშირის“ ხელ-ახალი ორგანიზაცია, წინანდელი უსაშველო ცენტრალისტური და დიკტატურული (მალლიდან) ორგანიზაცია გააუქმეს და მის ალგას შემოიღეს სრული დემოკრატიული ორგანიზაცია, რომლის ადგილობრივი და ცენტრალური დაწესებულებები ირჩეოდენ ერთი წლით და ყოველ ჟამს შეიძლებოდა მათი გადაყენება ამრჩეველთა მიერ ხოლო მეორე კონგრესზე (ნოემბერში) „კავშირმა“ ათი დღის დებატების შემდეგ მიანდო მარქსსა და ენგელსს კრებაზე გარკვეული და მიღებული აზრების შემუშავება, ანუსხვა და კომუნისტების სახელით მანიფესტის სახით გამოცემა. და კიდევაც წლის გასულს გამოვიდა ცნობილი „მანიფესტი კომუნისტური პარტიისა“.

ამნაირათ, სამშობლოში მცხოვრებნი გერმანელი მუშები დიდათ ჩამორჩენილნი და განუვითარებელნი იყვენ; სამაგიეროთ უცხოეთში მყოფნი ეცნობოდენ სხვა-და-სხვა პოლიტიკურ აზრებს და სამშობლოში გადმოქონდათ. ასეთ მდგომარეობაში მოუსწრო მათ 1848 წ. რევოლიციამ. ბევრი უცხოეთში მყოფი გერმანელი მუშები დაბრუნდენ სამშობლოში და მოძრაობაში ჩაერინენ.

ყოველგან მუშებმა თავი წამოყვეს და თავის საკუთარ საქმის გაწყობას შეუდგენ. „შრომის მოწყობა“ „შრომის უზრუნველ ყოფა“, „შრომის სამინისტრო“, „შრომის უფლება“ და სხვა ამისთანაები—აი რა ისმოდა გერმანიის ყველა ქალაქებში და კუთხეებში. მუშათა კითხვა დღიურ კითხვათ გადაიქცა. მარა რევოლიუციას ჩქარა რეაქცია მოყვა და კონსერვატიული მიდრეკილება მთელ თავის ძალაში შევიდა. გერმანიის შეერთებულ მთავრობისაგან მუშათა საზოგადოებები ცნობილ იქნა საშიშარ დაწესებულებათ და 13 ივლის 1854 წ. მათი არსებობა შემდეგი მუხლით აკრძალეს: „საერთო მშვიდობიანობის დასაცველათ, ვალდებულია ყოველი მოკავშირე მთავრობა არსებული მუშათა საზოგადოებები, რომელნიც სოციალისტურ თუ კომუნისტურ მიზანს მისდევენ, ორი თვის განმავლობაში გააუქმოს და ხელახლა შედგენა აკრძალოს“. ხოლო მუშათა კოოპერატიული საზოგადოებები სასტიკ განვითარების კალაპოტში ჩააყენეს და პოლიციის ზედმხედველობის ქვეშ დააყენეს. ¹⁾ 6 ივლის 1854 წ. გამოვიდა მეორე კანონი რომლის ძალით პერიოდულ გამოცემების ნებართვისთვის 5000 ტალერი გირაო და სხვა სასტიკი შემავიწროებელი წესები დაწესდა. ასეთი დევნით და შევიწროებით მუშათა მოძრაობა მიყუჩდა. მათი საზოგადოებები მოიხსნა. მათი ორგანოები დაიხურა. აღდგა ძველი წესები. რევო-

1) ამ რეაქციონურ კანონის შემუშავებული იყო, სხვათა შორის, ბისმარკიც.

ლიუციური პროპაგანდა შესაძლებელი შეიქნა მხოლოდ საიდუმლო ორგანიზაციით, როგორც ეს 1848 წლამდის იყო. მრავალი რევოლუციონერი მუშები უცხოეთში გადაიხვეწენ და იქიდან დაიწყეს მოქმედება. შვეიცარიაში დააარსეს 16 „მუშათა საზოგადოებები“, მაგრამ პრუსიის მთავრობის მოთხოვნით შვეიცარიის მთავრობამ აკრძალა და 226 გერმანელი მუშა თავის საზღვრებიდან გადაევა. მთელ ევროპაში რეაქცია გამეფდა და მუშათა მოძრაობას დევნიდნენ. რაკი პოლიტიკური ასპარეზი ასე შევიწროვდა, მუშები შედგენ ეკონომიური გაუმჯობესების გზაზე და გერმანიაში დააარსეს მრავალი მუშათა ლეგალური საზოგადოებები. მათ შორის მრავალი იყო განსაკუთრებით ვეიტლინგის მიმდევრები. ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა მესამოცე წლამდე, როცა კონსერვატორთა დაეკარგათ ძალა და პოლიტიკურ ცხოვრებაში ახალი ხანა დადგა. პოლიტიკური ცხოვრება ისევ განცხოველდა და მასთან ერთად თავი წამოყო მუშებმაც, ლიბერალ რეჟიმმა მათ ცოტაოდნად ხელ-ფეხი გაუხსნა, რამდენიმე თავისუფლება მიანიჭა და, რასაკვირველია, მოინდომა ეს მისი ცხოვრებაში გამოყენება. 1762 წ. ლეიპციგის ერთმა მუშათა საზოგადოებამ გადაწყვიტა მთელ გერმანიის მუშათა წარმომადგენლების კონგრესის მოწვევა და საერთო კითხვის საერთო გადაჭრა. ამ აზრის წინააღმდეგ გაილაშქრეს ლიბერალებმა და პროგრესისტებმა, რადგანაც, მათი აზრით, მუშათა განსაკუთრებითი ორგანიზაცია და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლა რეაქციისაკენ მიგვიყვანსო. მათი შეხედულებით მუშებმა კოოპერატიულ დაწესებულებებით თვითონ უნდა გაიუმჯობესონ თავისი მდგომარეობა, რისთვისაც არავითარი პოლიტიკა და ცალკე პარტიები საჭირო არ არის. ამ მიმართულების წარმომადგენელია პროგრესისტთა პარტიის მეთაური შულცე—დელიჩი. პირველათ მან თავის სოფელში, დელიჩში, გახსნა პატარა შემნახველ-გამსესხებელი ბანკი და შემდეგ სხვა ადგილებშიაც. ეს ბანკები დამყარებულია იმ დედა აზრზე, რომ გამოსცეს რაც შეიძლება

წვრილი აქციები, რის ყიდვა ყველა მუშებს შეეძლოს. ამით კოლპერატული საზოგადოების დაარსება, წარმოების აღორძინება და მითსხვილი კაპიტალისათვის კონკურეციის გაწევა — აი მუშათა კითხვის გადაჭრის საშუალება. ამნაირად სოციალური კითხვა ბანკთა კითხვით გადაიქცა და, სანამ ეს ასეა, მართლაც არავითარი პოლიტიკა საქირო არ არის.

მიუხედავად შულცე დელიჩის ავტორიტეტისა, ლეიბციგის მუშათა საზოგადოება მაინც თავის აზრზე დარჩა და კონგრესის მოსაწვევით ცენტრალური კომიტეტი განაწესა. 1863 წ. თებერვალში კომიტეტმა ასეთი წერილი მისწერა ახლათ გამოსულ მოღვაწეს ფერდინანდ ლასალს: „თქვენი წიგნი — „შესახებ განსაკუთრებითი კავშირისა თანამედროვე ისტორიული ხანისა და მუშათა წოდების იდეის შორის“ — („მუშათა პროგრამა“) აქ ყველა მუშების მიერ დიდი აღტაცებით მიღებულ იქნა და ცენტრალური კომიტეტი თქვენი დედა-აზრის მომხრე შეიქნა. — მეორე მხრით, აქა-იქ ძლიერი ეჭვი აღიძრა იმის შესახებ, რომ შულცე-დელიჩის ასოციაციები საკუთრებას მოკლებულ მუშას სარგებლობას ვერ მოუტანს და მისი მდგომარეობა სახელმწიფოში არ შეიცვლებაო. ცენტრალური კომიტეტი იმ აზრასაა, რომ დღევანდელ პირობებში ასოციაციები სასურველ ნაყოფს ვერ მოიტანენ, მაგრამ, რადგანაც შულცე-დელიჩის აზრები ყველა ადგილებში გავრცელებულია და მუშა-ხალხისთვის, — რომლითაც ჩვენ ვგულისხმობთ ხალხის ყველაზე უფრო შევიწროვებულ ნაწილს, — საუკეთესო საშუალებათაა მიჩნეული და რადგანაც ჩვენ გვგონია შეიძლება უფრო უკეთესი გზის გამონახვა და ახალი საშუალებების ჩვენება მუშათა პოლიტიკურ მატერიალურ და გონებრივი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლათ, ამისათვის ცენტრალურ კომიტეტმა ათ თებერვალს ერთხმით გადასწყვიტა გთხოვას თქვენ გამოთქვით თქვენი შეხედულება მუშათა მდგომარეობის და იმ საშუალებების შესახებ, რომლითაც იმათ უნდა ისარგებლონ და

აგრეთვე ახსნათ ის, თუ სახსარმოკლებულ ხალხის ნაწილი-სათვის რა ღირსება აქვს ასოციაციებს“. ლასალმა დიდი სიამოვნებით მიიღო ეს მოწოდება და პასუხათ გამოაქვეყნა: „ღია საპასუხო წერილი ლეიპციგის ცენტრალურ კომიტეტის მიმართ“. ამით ჩაყარა საძირკველი მუშათა პარტიისა.

ფერდინანდ ლასალი.

ლასალი ჩამომავლობით ებრაელი, დაიბადა 11 აპრილს 1825 წ. ქ. ბრესლაუში. სწავლობდა განსაკუთრებით ფილოლოგიურ და ფილოსოფიურ საგნებს. 1848 წ. რევოლუციაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო. ძრიელ დაახლოებული იყო მარქსის და ენგელსის წრესთან, რომელიც კიელნი გაზეთსა სცემდა და რევოლიუციისათვის სოციალისტურ—რადიკალური ხასიათის მიცემა სურდა. ლასალი ამ დროს ფართო ასპარეზზე არ გამოსულა, ის იყო მხოლოდ დიუსელდორფის მუშათა მეთაური და ადგილობრივ რევოლიუციონურ მოძრაობის ხელმძღვანელი, შემდეგ რევოლიუციის დასრულებისა, ლასალი სამართალში მისცეს და ექვსი თვე ნაობახი მიუსაჯეს. ის 1875 წლამდე დიუსელდორფში ცხოვრობდა. მის ბუნებას ეს პატარა ქალაქი ვერ აკმაყოფილებდა და ბერლინში გადმოვიდა. ვინ იყო ფერდინანდ ლასალი? რით დაიმსახურა მუშათა ყურადღება? რას მისდევდა? რა აზრს ემსახურებოდა? ფერდინანდ ლასალი არ იყო გამოჩენილი ფილოსოფოსი, რაიმე ახალი სისტემის და კანონების აღმოჩენი, მეცნიერების გადამტრიალებელი და შესანიშნავი მოძღვრების მამა-მთავარი. ის ვერ იყო ისეთი ღრმა მოაზრე, როგორც, მაგალითათ, მარქსი, მაგრამ რაც ის იყო, რაც მას ახლდა, ყველა დანარჩებს აკლა, მის მზგავსს ჩვენ ვხედავთ მხოლოდ ძველ საბერძნეთში და მათი რიცხვი ათ თითზე ჩამოითვლება. ლასალი იყო შესანიშნავი მკერმეტყველი, გამჭრიახი და ტაქტიკის კაცი. მთელი მისი არსება იყო ცეცხლ-მფრქვეველი მთა, საიდანაც ერთი ამოვარ-

დნლი ხმიანობა მთელ არე-მარეს შესძრავს. მისი სიტყვა—
 ეს არის ადამიანის გულიდან ამოვარდნილი ქუხილი. მისი
 ნაწერი—ეს არის ელექტრონის ძალა, რომელიც ადამიანს ყველა
 ძარღვებში უვლის და სამუდამოთ იმორჩილებს. მთელი მისი
 ხანმოკლე მოღვაწეობა—ეს არის აზვირთებული ზღვა, აბობოქ-
 რებული ტალღები, რაჟაც მოსვენება, დაწყნარება არ იცის.
 ლასალი ერთ საათს, ერთს წუთსაც ვერ მოისვენებდა. მას რამე
 დიდი საქმე უნდა ეკეთებია, ქვეყანა უნდა გაენძრია, ყველას
 ყურადღება უნდა დაემორჩილებია. მასში სისხლი კი არ მოძრა-
 ობდა, როგორც ჩვეულებრივ ადამიანში, არამედ დულდა, დე-
 ლავდა თავის კალაპოტში ვერ ეტეოდა და გარეთ გადმოხეთქას
 ლამობდა. მისი ნერვები, მისი აგებულება ძრიელ სუსტი და
 ვიწრო იყო შიგ მოთავსებულ ენერჯის, მხნეობის და გამბე-
 დაობისათვის. ერთ დღეს, ერთ საათს იმდენ ენერჯიას დახარ-
 ჯავდა, რის დახარჯვა სხვას ათ წილსაც არ შეუძლია. შეიძლება
 მასში ბევრი ენერჯია არ იყო, მარა ის, რაც იყო, წარმოა-
 დგენდა ერთათ შეკუმშულს, მოწურულს ინტენსიურს და ამიტომ
 მედგარს, უძლეველს და არა ჩვეულებრივს. ის მოვლენილი იყო
 იმიტომ, რომ რამოდენიმე ათი წლის ცხოვრება სამ-ოთხ წლის
 ცხოვრებათ ექცია, მთელი თავისი ძალ-ღონე, რაც შეიძლება
 ადრე დაეცალა. ის, რასაც სხვა ათ წელს გააკეთებს, ერთ კვირას
 გაეკეთებია და ისევ ჩქარა ამ ქვეყნიდან წასულიყო. —(დუელში
 მოკლეს 1864წ). ლასალი იყო ბუნებით გაუჩერებელი, დაუ-
 ლალავი, მუდამ მოძრავი, მუდამ მომქმედი. მისი ბუნება—ეს
 დელვაა, რევოლიუციაა, რომელიც ცხოვრებაში ვერ ეტევა,
 ატმოსფერა სასუნთქავათ არ ყოფნის და გული უცემს, სული
 ეხუთება, ხან აქეთ ეცემა, ხან იქით, რომ ვიწრო საზოგადო-
 ებრივი ბორკილები დაამტრიოს, დაანგრიოს და მით თავი-
 სუფალი სამოძრაოსივრცე შექნას. ლასალი გერმანიის ცხოვრე-
 ბაში—ეს ნიშნავს მდევის აკვანში ჩაწვენას და, რასაკველია,
 რომ აკვანში ვერ ძლებდეს, ვერ იცდიდეს, და მუდამ დაუ-
 სრულებრივ აჯანყებას ახდენს. დიახ, ლასალის ცხოვრება—ეს

რევოლიუციას, ხელო ყოველივე მის გარშემო მკვდარი, უძრავი და უსულო სხეულია. წარმოიდგინეთ ლომი რკინის გალიაში, მარა არა ჩვეულებრივი ლომი, რომელიც გალიას თავის ნებით ურიგდება, არამედ ისეთი, რომელიც ომობს, იბრძვის, გალიას ამტვრევს, რომ გარეთ გამოვიდეს. აი ეს ლომი ლასალია, ეს გალია გერმანიაა. „მომეცით ხუთასი ათასი გერმანელი მუშა და რეაქცია ფეხზე ვეღარ დამაგრდება“ შეჰყვირა მან ფრანკფურტის ერთ ყრილობაში. აი სად ეძებს ის ამ გალიის დასამსხვრევ იარაღს, აი სად ხედავს ის ქვეყნის გადამატრიალებელ ღერძს.

რევოლიუციის შემდეგ, როგორც ვიცით, კონსტიტუციური ბრძოლა დაიწყო. მთავრობის და ხალხის უფლება ერთმანეთს შეეტაკა. აი ამ დაუსრულებელ კონფლიქტში ჩაერია ლასალი (1861) თავისი წიგნით: „სისტემა შეძენილ უფლებებისა“ და ქვეყანას აუწყა: ნამდვილი უფლება მის ხელშია, ვის ხელშიაც ძალაა. მაშასადამე ბრძოლა უფლებებისათვის ნიშნავს ბრძოლას ძალის შეძენისათვის. ვისკენაც ეს უკანასკნელია, მისკენ უნდა იყოს პირველიც და რადგანაც დღეს ეს ძალა მთავრობის ხელშია, ცხადია მის ხელშია უფლებაც. აი დედა-აზრი ამ თხზულებისა. კონსერვატორებმა ტაშის ცემით მიიღეს—ეს ერთი ნიჭიერი კაცი მოგვემატაო. პროგრესისტებმა დევნა დაუწყეს, ერთი მტერი მოგვევლინაო. ორივე ეს პარტია იღმა ეგრედ წოდებული „უფლების ნიადაგზედ“ და აქედან ორივეს სხვადასხვა დასკვნა გამოყავდა: ერთი ამბობდა, მთავრობას უნდა მიეცეს უპირატესობაო, მეორე კი ხალხსო, და ასე დაუსრულებლივ მოდი, დაამტკიცე რომელია მართალი. ლასალიმა ეს შეაბრუნა. კითხვა დასვა არა უფლების, არამედ ძალის ნიადაგზე: ყველა უფლების წყარო ძალაა და ვისაც პირველი სურს, მეორე უნდა შეიძინოსო. მარა ეს იყო წმინდა თეორეტიული მოსაზრება, მეცნიერული გამოკვლევა და არა პრაქტიკული პროგრამა. კონსერვატორებმა ის აღიარეს თავის მომხრეთ, პროგრესი-

სტებმა მტრათ. ამ დავაში ჩაერია ის მეორე თხზულებით — „რა ეხლა“, სადაც პრაქტიკული დასკვნები გააკეთა და პოლიტიკური შეხედულება ნათლათ გაარკვია. ის სწერდა, მთელი ძალა, მხედრობა, მოხელენი, პოლიცია და სხვა მთავრობის ხელშია, ამიტომ პარლამენტმა, რაც უნდა ოპოზიციის გაუწიოს, მნიშვნელობა არ აქვს, რადგან მთავრობის ძლიერებას ვერ დაანგრევს. გადასახადის ნება-დაუბრუნებლობა ცარიელ ქალაქად დატოვდა: მთავრობამ ძალად აკრიფა ის. აქედან ერთ-ერთი გასავალია: მთავრობა უნდა იძულებული შეიქმნას პარლამენტს დაემორჩილოს, რაც შესაძლებელია ამ ნაირათ: ყველა დეპუტატი პარლამენტიდან გამოვიდეს და გამოაცხადოს, სანამ მთავრობა გარანტიას არ მოგვცემს ჩვენ გადაწყვეტილებას გასავალი ექმნას, პარლამენტში არ დავბრუნდებით. ამ შემთხვევაში ის ან უნდა დამორჩილდეს ან და ისევ თვითმპყრობელობა აღადგინოს. მეორეს ვერ იზამს ხელ ახალი რევოლუციის შიშით, მაშასადამე პირველი უნდა ქნას და მით ხალხის წარმომადგენლობა გაიმარჯვებს. აი ეს აზრი ახლა არც ერთ პარტიას არ მოეწონა, ნამეტანი რევოლუციონურიყო; ოპოზიციის უფლების ნიადაგიდან ჩამოსვლა არ სურდა. პროგრესისტებმა ბრძოლა გამოუცხადეს ლასალს, ის ბისმარკის „რკინის“ თეორიის მომხრეაო. გაზეთებმა ლასალს პასუხი არ დაუბეჭდეს და იძულებული იყო ცალკე წიგნათ დაებეჭდა „ძალა და უფლება“ და მით სამუდამოთ მოსცილებოდა პროგრესისტთა პარტიას. ის მედგრად იდგა თავისაზე: სანამ ძალას არ შევიძენთ, მანამდის ვერც უფლებას შევიძენთო. სად არის ეს ძალა? რომელი პარტია წარმოადგენს მას? არც ერთი: არც ლიბერალური, არც პროგრესიული. ამათ ყველაფერი კანონიერათ სურთ მოაგვარონ და ძალის თეორიას უარს ყოფენ. ძალა კონსერვატორთა ხელშია. მაშ სად უნდა მოვნახოთ ახალი ძალა, ახალი პარტია? აი ახლა პირველად გამოვიდა ლასალის როგორც მუშათა აგიტატორი. 12 აპრილს 1862 წ. ბერლინის ერთ ხელოსანთა

საზოგადოებაში წარმოსთქვა შესანიშნავი სიტყვა, სადაც განმარტა მუშა-ხალხის დანიშნულება და ისტორიული მოწოდება¹⁾. აქ მან ერთი დაკვრით მთელ თანამედროვე კლასთა შორის ყველაზე უმდაბლეს და უღარიბეს კლასს, მუშა-ხალხს უპირველესი როლი მიანიჭა. „თქვენ ხართ ის საძირკველი, რომელზედაც უნდა აშენდეს ეკლესია მომავლისა“ შესძახა მან იქ დამსწრე საზოგადოებას და მით ამ დაბეჩავებულ ხალხს მხნეობა, ენერჯია, თავ-მოყვარეობა, თავის პატივის ცემა სამუდამოთ ჩაუნერგა. ლასალი მაშინვე მიხვდა, რომ სანამ მუშა-ხალხს თავისი თავის რცხვენია, თავის ხელობა ეთაკილება, სანამ ის თავის თავზე დაბალი შეხედულების არის, მანამდის მისი მოძრაობაში მოყვანა შეუძლებელია. ამიტომ პირველი მისი სიტყვა უნდა ყოფილიყო გამამხნევებელი, აღმაფრთოვანებელი, რომელსაც ეს ეკონომიურად საზოგადოების უკანასკნელი ნაწილი გონებრივად უპირველეს ნაწილად უნდა გაეხადა, ქვევიდან მაღლა ამოეყვანა და ერის სათავეში მოექცია, აი აქ უნდა იყოს თქვენი ალაგი და არა იქ ჯურღმულშიო. ეს კი მთელი რევოლიუციაა, როვოლიუცია სულიერი. რა ნაირად შეეძლო ეს ლასალს მოეხდინა? უბრალო სიტყვების რახარუხით? თავმოყვარეობის სიმეზზე თამაშობით? არა, მან წარმოიდგინა მთელი ისტორიული ფილოსოფია, ის ფილოსოფია რომელიც მოკლედ „მანიფესტი“ გამოთქვეს მარქსმა და ენგელსმა, და რაც ახლა ლასალის წყალობით პრაქტიკაში უნდა გადასულიყო.

აი მისი დედა აზრი: ყოველ ისტორიულ ხანაში ერთი რომელიმე კლასი ბატონობს, ის განაგებს ქვეყანას და ყოველივეს აწყობს თანახმათ თავისი ინტერესისა და შეხედულებისა. საშუალო საუკუნეში ასეთი კლასი იყო თავად-აზნაურობა, რომლის ძალა მიწაზე ანუ ადვილ-მამულზე იყო დამყარებული, აქ მამული თამაშობს უპირველეს როლს. მაგრამ ამ

¹⁾ ეს დაიბეჭდა ამ სათაურით: „მუშათა პროგრამა“.

წყობილების ქერქში დაიბადა და ნელნელა გაიზარდა მეორე კლასი, კლასი ბურჟუაზიისა, რომლის ძალა მამულზე კი არა, ფულზე შეიქმნა დამყარებული. აი ამ უკანასკნელი კლასის განვითარება არის ახალი ხანის განვითარება. მან ნივთიერთ თანდათან დასცა მოწინავე წოდება და მთელი მატერიალური ძალა თვით დაისაკუთრა. მაგრამ ამავე დროს მთელი უფლება—უპირატესობა მოწინავე წოდებას ეკუთნოდა. ბურჟუაზიამ, გაღონიერებულმა ეკონომიურათ, მოინდომა უფლებებითაც გაღონიერება და ის იყო მოხდა საფრანგეთის დიდი რევოლუცია. მესამე წოდების ბატონობა საქვეყნოთ აღიარებული იქმნა. მაგრამ მესამე წოდება შეიცავდა ორ დიდ კლასს, რომელთა შორის ინტერესთა წინააღმდეგობაა. ეს კლასებია ბურჟუაზია და პროლეტარიატი. მართალია ბურჟუაზიამ აღიარა—ჩემი გაბატონებით ქვეყანა გაბატონდაო, მარა ადრე გამოჩნდა, რომ მუშა-ხალხი მის ყმათ გადაიქცა და მას თავის ნებაზე ყვლევს და ტანჯავს. 1848 წ. იენისში (საფრანგეთში) მუშა-ხალხი აღგა ბურჟუაზიის წინააღმდეგ და მით ქვეყანას დაუმტკიცა, რომ დღეიდან ერთათ-ერთ რევოლიუციონურ ძალას მუშა ხალხი შეადგენს. შრომის პრინციპი წამოდგა წინ და მოითხოვა ბატონობა. მუშა-ხალხის ბატონობა ეს თანასწორობის ბატონობაა, ვინაიდან ის განხორციელებული თანასწორობაა. ის მოკლებულია ყოველივე უპირატესობას და მაშასადამე მისი განთავისუფლება ნიშნავს ადამიანის განთავისუფლებას. მისი ბატონობა ეს ადამიანის ბატონობაა და არა მამულის თუ ფულის. „არ არის რომელიმე წოდებისათვის იმაზე უმაღლესი პატივი და ზნეობრივი ამაღლება, როგორც შეგნება, რომ ის მოწოდებულია შეიქმნას მოწინავე წოდებათ, გადააქციოს თავისი წოდების დედა აზრი მთელი თანამედროვე ხანის დედა აზრათ, თავისი იდეია მთელი საზოგადოების სახელმძღვანელო იდეიათ. ამ დიდმა პატივმა და მსოფლიო ისტორიულ დანიშნულებამ მთელი თქვენი აზროვნება უნდა მოიცვას, თქვენ არ შეგშენით უღელი

დაჩაგრულის, აზრების სიძაბუნე, თავისი თავის უმნიშვნელო არსებათ წარმოდგენა. თქვენ ხართ ის საძირკველი, რომელზედაც უნდა აშენდეს ეკკლესია მომავლისა“, დააბოლოვა თავისი სიტყვა ორატორმა.

აი ეს არის შინაარსი ლასალის „მუშათა პროგრამისა.“ ამ სიტყვას ისეთი გაღვენა ქონდა, რომ მთელი გერმანიის მუშათა ყურადღება მიიპყრო. დღე ამ სიტყვის წარმოთქმისა ითვლება დღეთ მუშათა პარტიის დაბადებისა. პირველათ, როგორც მოვეხსენიეთ ლეიპციგის მუშათა საზოგადოებამ ლასალის მხარე დაიჭირა და წერილით მიმართა რჩევისათვის. ლასალმა უპასუხა — „ღია საპასუხო წერილი ლეიპციგის ცენტრალურ კომიტეტის მიმართ,“ სადაც მან ეკონომიური და პოლიტიკური შეხედულება გამოთქვა. კითხვა იყო ასეთი: მუშა-ხალხს შეუძლია თავისი ძალ-ღონით შედგენილი ასოციაციებით მდგომარეობის გაუმჯობესება? ამის გადასაჭრელათ ლასალმა სამი თეორია წამოაყენა: პირველი — ქირის რკინის კანონი. მუშის დღიურ ქირას ბუნებრივი საზღვარი აქვს, რომელსაც ვერ გადასცილდება. დღევანდელი ცხოვრება თავისუფალ კონკურენციაზე არის დამყარებული. რამდენად მეტი მუშა ეძებს სამუშაოს, იმდენად მეტია იმათ შორის ერთმანეთის შეცილება. აი ამით ხელმძღვანელობს კაპიტალისტი და ქირაობს მხოლოდ იმათ, რომელნიც ყველაზე უფრო იაფათ თანმხდებიან. მაგრამ სოიაფეს საზღვარები აქვს. ეს არის მუშის უპირველესი და უსაჭიროესი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება, ჭამა, ბინა, ცოლ-შვილი და სხვა. თუ ის იმდენ ქირას ვერ იღებს, რომ ეს მოთხოვნილება დააკმაყოფილოს, მაშინ მათ შორის ჩნდება ავადმყოფობა, ხშირდება სიკვდილი, კლებულობს ქორწინება, და ამით მუშა-ხალხის რიცხვი მცირდება. რაკი მათი რიცხვი მცირეა, სამუშაოს მაძიებელნიც მცირეა, და მაშასადამე მათ შორის შეცილება სუსტია. ახლა კაპიტალისტთა შორის ტყდება შეცილება, თუ რომელი უფრო მეტ რიცხვს მუშას თავისკენ მიიზიდავს. მუშა, რასაკვირ-

ველია, იმას ეჭირავება, ვინც მეტს აძლევს. ამით მუშის დღის ქირა მალლა იწყება, ახლა მათ შორის მეტი ფული ტრიალებს, მაშასადამე უკეთ ცხოვრობენ. სიკდილი და ავთ-მყოფობა კლებულობს, ქორწინება მატულობს და ასე მუშა ხალხი ხელ-ახალა მრავლდება. ახლა ისევ ძრიელდება მათ შორის სამუშაოსათვის ბრძოლა და ეცემა დღის ქირა. იწყება ისევ პირველი პროცესი, პირველი პროცესი იწყებს მეორეს, მეორე პირველს და ასე მუდამ. დღის ქირა საშუალო რიცხვით იმდენი რჩება, რომ სული დეიპუროს, ელემენტარული მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს. აი ეს არის ქირის რკინის კანონი. მაშასადამე საიდან შეუძლია მუშას იმდენი იშოვოს, რომ კაპიტალი შეადგინოს, ეგ ყოლად შეუძლებელია, ეგ თვალის ახვევაა, გზა-დაბნეულობაა. მუშა-ხალხს შეუძლია ასეთი ასოციაციების გამართვა არა თავის ხარჯით, არამედ სახელმწიფოს, ხაზინის დახმარებით. მუშა ხალხი უნდა შეერთდეს და დაარსოს სამრეწველო ასოციაციები. მაგრამ ცარიელი ჯიბით ხომ მას არ შეუძლია ამის მოწყობა. მიეცით მუშა-პროლეტარიატს საბრძოლველი იარაღი და ის იბრძოლებს, მიეცით მას დიდი სესხი და ის გამოიყენებს თავის სასარგებლოთ. ერთი სიტყვით, მუშა ხალხმა, რომ თვითონ გააუმჯობესოს თავისი მდგომარება, საჭიროა სახელმწიფოს დახმარებით სამრეწველო ასოციაციების დაარსება და ის თანდათან მთელი ხალხის საკუთრებათ გადაიქცევა. შეუძლია კი სახელმწიფოს ასეთი დიდი დახმარების მიცემა? და რა არის სახელმწიფო? სახელმწიფო -- ეს თქვენ, მუშა და ღარიბი ხალხი ხართ. თქვენ შეადგენთ მის დიდ უმრავლესობას, მაშ დაპატრონეთ ამ თქვენ საკუთრებას, ხელში ჩაიგდეთ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა და გამოიყენეთ თქვენს სასარგებლოთ. რანაირათ შეიძლება სახელმწიფოს დაპატრონება? ამის საშუალება ერთათ-ერთია: პარლამენტში მხოლოდ თქვენი მომხრე დეპუტატთა გაგზავნა და იქიდან ბურჟუაზიის განდევნა. მაგრამ პარლამენტის არჩევანი დამყარებულია ქონებაზე.

ცენზზე, ის სამ კლასიანი სისტემით ირჩევა და სანამ ეს ასეა, მანამ მუშა ხალხს თავისი წარმომადგენელის ამოჩევა არ შეეძლება. აშკარაა, ამ სისტემის გაუქმება და პირდაპირი, საყოველთაო, ყველასათვის თანასწორი კენჭის უფლების შემოღება თქვენი ერთათ-ერთი პოლიტიკური მიზანი უნდა იყოს. აი, ეს არის თქვენი ერთათ-ერთი დროშა, ამით შეგიძლიათ გამარჯვება, სხვა სახსარი არ არსებობსო.

ამ ნაირათ ლასალმა ჩაყარა საფუძელი მუშათა განსაკუთრებული პარტიისა, რომლის ინტერესი ყველა დანარჩენ პარტიას ეწინააღმდეგება. რა დამოკიდებულება აქვს ამ პარტიას ოპოზიციურ პროგრესისტთა პარტიასთან? მუშათა პარტია ყოველგან დამოუკიდებელ და უექველათ მათგან განკერძოებულ პარტიათ უნდა გამოვიდეს. პროგრესისტთა პარტიას მხარს უჭერს მხოლოდ ისეთ საქმეში, რომელიც მისი სასარგებლოც არის, მაგრამ ის ებრძვის და განზე უდგება მაშინვე, როგორც კი ამ საერთო საქმეს დალატობს. ამით პროგრესისტებს იძულებულს ყოფს ან წინ წავიდენ და თანამდროვე ისტორიის შესაფერი როლი ითამაშონ, ან და უკან წავიდენ, უღონო და უმნიშვნელო პარტიათ გადიქცენ და წუმპიან ორმოში ჩაეშვან, რომელშიაც მუხლამდე უკვე ჩაიჩოქეს. აი როგორი უნდა იყოს გერმანიის მუშათა პარტიის ტაქტიკა პროგრესისტების მიმართ. ასეთია ლასალის სახელოვანი „ღია წერილი“.

ლეიპციგის ცენტრალურ კომიტეტმა დიდი ხმის უმეტესობით მიიღო ლასალის პროგრამა და შეუდგა მუშათა კონგრესის მოწვევას და მუშათა დიდი საზოგადოების დაარსებას. ამასთანვე ჰამბურგის, კიელნის და სხვა ქალაქებში ლასალის თანაგრძნობის ხმა გაისმა. მაგრამ ეს რა იყო წინაშე იმ ოპოზიციისა, რომელიც ლასალის წინააღმდეგ დაიძრა, ყველა პარტიებისა, საზოგადოებისა და ჟურნალ-გაზეთებისაგან! პროგრესისტებმა დასწამეს დალატი, მას სურს მუშები ჩვენ ჩამოგვაშოროს და მით ჩვენი პარტია დაასუსტოსო. კონსერვატორებმა მას უწოდეს ქვეყნის დამგრეველი ზე საშიშარი უტოპისტი.

მათ ანუგეშებდა ერთი გარემოება. მუშებმა ამ შავ და ლაჩარმა ხალხმა რა პარტია უნდა შეადგინოსო, განა ამისთვის მათ ჭკუა-გონება შესწევთო? მათ ეს დიდხანს სასაცილოთაც არ ყოფნიათ. ლასალის პასუხს არც ერთი გაზეთი არ ღებულა და იძულებული იყო ყოველგან კრებები ემართა და პირადათ დაეცვა აზრები. ლასალის მოგზაურობა და აგიტაცია—ეს წარმოუდგენელი ტრიუმფი იყო. ბოლოს ის და მისი მოწინააღმდეგე შულცე-დელიჩი მიიწვიეს ფრანკფურტის სახალხო მიტინგზე თავიანთი აზრების დასაცავათ. ლასალი წავიდა, შულცემ არ მცალიაო და აღარ წავადა. ლასალმა წარმოთქვა სიტყვა 500 მუშის წინაშე, რომელნიც წინედ შულცეს მომხრენი იყვნენ. 60 მუშამ დაიძახა გაუმარჯოსო შულცეს ღ ყრილობა დატოვეს. დანარჩენი ერთხმათ ლასალისაკენ გადავიდა. ასეთი აგიტაციის და მოქმედების წყალობით, მაისში 1863 წ. მოწვეულ იქმნა მუშათა კონგრესი, სადაც წარმოდგენილ იყო 11 ქალაქის მუშათა საზოგადოებები და დააარსეს „გერმანიის საყოველთაო მუშათა საზოგადოება“. ახლა რამდენიმე რედაქციამ ლასალს მხარი დაუჭირა და თავისი ორგანოები გაუხსნა. აი ამ „საზოგადოების“ ორგანიზაცია: წვერათ შეუძლია იყოს ყველა მუშას, რომელიც კი წვერობის სურვილს განაცხადებს. მას შემოსავლისთანავე ეძლევა ყველა ის უფლება, რაც სხვებს აქვს და შეუძლია წვერობას, როცა სურს, თავი დაანებოს. არა მუშის მიღების უფლება ეძლევა მხოლოდ ცენტრალურ გამგეობას. გამგეობას ირჩევს „საზოგადოების“ კრება, რომელიც ყოველ წლივ ხდება; გამგეობა შედგება 12 წევრის და თავმჯდომარისაგან. თავმჯდომარე ირჩევა ხუთი წლით, გამგეობის წევრები კი თითო წლით. ადგილობრივ წევრთა სათავეში დგას გამგეობის მიერ დანიშნული სანდო პირი, რომლის მოვალეობაა ახალი წევრების მიღება, ადგილობრივ წევრთა საზოგადო ყრილობების გამართვა, საწევრო ფულის მიღება და სხვა. მისი სამუდამოთ გადაყენება შეუძლია გამგეობას, ხოლო თავმჯდომარეს—დროებით. თუმცა ეს ორგანიზა-

ცია დემოკრატიულ საფუძველზეა, ადგილობრივ წევრთა არჩეული დელეგატები ირჩევენ გამგეობას, რომელიც, თავის მხრით ნიშნავს „სანდო პირებს“, მარა პირველსავე კრებაზე გაჩნდა კიდევ უფრო დემოკრატიული ოპოზიცია წინააღმდეგ თავმჯდომარის დიდი უფლებებისა. მაგრამ რადგანაც თავმჯდომარე, თავის თავათ ცხადია, ლასალი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მას ერთიანათ ენდობოდნენ, ოპოზიციაც სუსტი იყო.

ლასალმა მაინც არ მიიღო თავმჯდომარეობა მანამდის, სანამ მისი კრების მიერ არჩევა არ დაადასტურა „საზოგადოების“ ყველა წევრთა კენჭის ყრამ.

ამ ნაირათ ლასალი შეიქმნა „საზოგადოების“ ყველა წევრთა არჩეული მეთაური. იმავე წელს ლასალმა დაიწყო სააგიტაციო მოგზაურობა განსაკუთრებით რეინის პროვინციაში, სადაც მუშათა ცენტრები იყო. ყველგან გამოუთქმელი აღტაცებით და ვაშას ძახილით დებულობდნენ, ეს იყო მოციქულის მოგზაურობა ქვეყნის დასახსნელათ. მის პატივსაცემლათ სახლებში, ქუჩებში, გზებზე, ყველგან მანიფესტაციებს მართავდნენ. ყველა რკინის გზის სადგურები, სადაც კი ლასალი გაივლიდა, გაქედილი იყო ხალხით. ლასალი შეიქმნა ყველასათვის საინტერესო, მისი ნახვა და მისი სიტყვის მოსმენა ყველასათვის სანატრელი. სამაგიეროთ, ლასალის მდევნელი, გარდა ბურჟუაზიული პარტიისა, პოლიცია შეიქმნა. მისი მოღვაწეობა არის ერთი დაუსრულებული პროცესი სამსჯავროს წინაშე. მაგრამ მისი მჭერ-მეტყველური დაცვის წყალობით, ყოველთვის გამართლებული გამოდიოდა. ეს კიდევ უფრო აღელვებდა საზოგადოებას და ლასალს სახელს უზევქავდა.

ლასალის მთელი ყურადღება მიჰყრობილი იყო მუშათა პარტიის შექმნისაკენ. ეს კი ერთ უძნელეს საქმეს შეადგენდა. მუშები თავიდგანვე ბურჟუაზიულ პარტიებს ეკუთნოდნენ, განსაკუთრებით პროგრესისტებს. მუშებს ჯერ კიდევ ვერ წარმოედგინათ, თუ როგორ შეუძლიათ მათ საკუთათ-

რი გზით სიარული, საკუთარი პოლიტიკის წაყვანა და საკუთარი დროშის აღმართვა. ლასალს ყველგან აღფრთოვანებით ღებულობდენ, მარა ასე უცებ მათი სულიერი გადაქმნა, გადახალისება, შეუძლებელი შეიქმნა; ლასალს სურდა, „გერმანიის საყოველთაო მუშათა საზოგადოება“ მთელი გერმანიის მუშა-ხალხის შემართებელ ძალად გარდაქცეულიყო. მთელი მისი მქერმეტყველება წევრების გამრავლებაზე იყო მიმართული. მერე რამდენი წევრი ყავდა? 1864 წ. (ლასალს სიკვდილის წინა თვეში) „საზოგადოების“ წევრი იყო 4610, ამათგან 349 ლეიპციგიდან, 529 ბერლინიდან, 489 ჰამბურგიდან, 117 ფრანკფურტიდან და ასე სხვა და სხვა პროვინციის ქალაქიდან; ხოლო ბერლინიდან კი 35! ლასალის მუდმივი ზრუნვა იყო „ბერლინის დაპყრობა“, როგორც ის იტყოდა ხოლმე. ის ამბობდა: ათი ათასი წევრი ამ დედა-ქალაქში, პროვინციის ასიათასს სჯობსო. რამდენჯერმე სცადა ბერლინიდან პროგრესისტების გამოგდება, მარა ამაოთ, ამის მიზეზი პოლიციაც არის, რამდენიმეხელ ყრილობაში სიტყვა წაართვეს, და დექერილი სატუსალოში გაგზავნეს, ხოლო როცა სამსჯავრომ გაამართლა, მერე ადმინისტრაციის წესით ბერლინში ლაპარაკი აუკრძალეს. ასე თუ ისე ლასალის დაარსებულ პარტიამ პირველათ დათესა ის აზრი, რომ მუშებმა ცალკე პარტია უნდა შეადგინონ და ბურჟუაზიულ პარტიებს უნდა გამოსცილდნენო. მთელი მისი დამსახურება მუშა-ხალხის წინაშე აი ამაში მდგომარეობს. რა ვუყოთ, რომ მაშინ ხუთი ათასი შეადგენდა მუშათა პარტიას, დღეს მაგიერში რამდენიმე მილიონს შეადგენს. აზრი ნამდვილი და დროს შესაფერი ასე გაიმარჯვებს. ლასალას მიერ დაარსებულ პარტიას დაერქვა ლასალიანელები.

ლასალის ეკონომიური თეორია—საწარმოვო ასოციაციების დაარსება მუშათა კითხვას გადაწყვეტსო, რასაკვირველია, ყალბი იყო. ეგ მისი სრული შეცდომაა, მარა ისტორიულათ ადვილი ასახსნელია. ლასალს არ შეეძლო ეს კი-

თხვა უყურადღებოთ დაეტოვებია, როდესაც მთელ გერმანიაში მუშა ხალხს ეს კითხვა აღელვებდა; გამოსულიყო და ეთქვა: გიჟები ხართ, ეს კითხვა სულ უმნიშვნელოაო, ცხადია შესაფერ ნიადაგს ვერ იშოვნინდა და ბურჟუაზიულ პროგრესისტებს გაახარებდა; ამიტომ ის იძულებული შეიქმნა ეგვევკითხვა, კითხვათ მიეღო, მხოლოდ სხვაფერ დაესვა და მით ბურჟუებისაგან განსხვავებულიყო. მაგრამ ამის სისრულეში მოსაყვანათ მისთვის საჭირო იყო დამტკიცებია, რომ მუშას არ შეუძლია თავის ქირიდან რაიმე გადაარჩინოს და ასოციაციები გააკეთოსო. ამიტომ მან რიკარდოს დღის ქირის თეორია აიღო და თავისებურ მქერმეტყველებურათ განმარტა, რასაც რკინის კანონი უწოდა. მაგრამ ეს კანონიც ვერ კანონობს ვინაიდან მუშა ხალხის გამრავლება ემორჩილება საზოგადოთ ხალხის გამრავლების კანონს, მხოლოდ ხალხი მრავლდება იმდენათ, რამდენათ გროვდება მისი საწარმოვო ძალა. ამნაირათ ლასალი ისტორიულათ იძულებული შეიქმნა ამგზახე შემდგარიყო და მით მისი ეკონომიური მოძღვრება ვიწრო წმინდა გერმანიულ სოციალიზმათ გამოტანილიყო. ეს სოციალიზმი ეწინააღმდეგება მარქსის მიერ დაარსებულ მეცნიერულ და მაშასადამე ინტერნაციონალურ სოციალიზმს. მარქსის მოძღვრება არ არის არც გერმანიული, არც ფრანგული. ის საზოგადოა, საქვეყნოა, როგორიც უნდა იყოს ყოველივე მეცნიერება. მაგრამ მარქსსა და ლასალს შორის ის კავშირი იყო, რომ ორივე მუშა—ხალხს უყურებდა როგორც ერთათ ერთ რევოლუციონურ ძალას, რომელმაც მერმისი უნდა მოაწყოს, ორივე მასში ხედავდა ცალკე კლასს, რომლის ინტერესი ძირიანათ ეწინააღმდეგება ბურჟუაზიის ინტერესებს. ამიტომ ორივეს აუცილებლათ მიაჩნდა მუშათა პარტიის შედგენა, ბურჟუაზიულ პარტიების წინააღმდეგ ბრძოლა, ხოლო დანარჩენ შეხედულებებში განსხვავდებოდნენ. მუშათა პარტია უკვე დაარსდა, ახლა მხოლოდ მისი გაზრდა და გაღონიერებაა საჭირო. მაგრამ ეს პარტია ლასალის დაარსებულია და მით

ლასალის თეორიას აღიარებს, ის ლასალიანელია და არა მარქსისტი. ახლა განვიხილოთ, როგორ შეებრძოლება ლასალიზმი და მარქსიზმი ერთმანეთს და როგორ ნელ—ნელა ლასალიანელები მარქსისტებათ იქცევიან.

განხეთქილება მუშათა პარტიაში.

ჯერ კიდევ ლასალის სიცოცხლეში მუშათა საზოგადოებაში ექვი დაიბადა ხაზინის შემწეობით საწარმოვო ასოციაციების დაარსებაზე, განსაკუთრებით პროგრესისტები საშინელ დაცინვით და მასხრობით იხსენიებდნენ ამ პლანს. ეს არის თქვენი ასოციაცია? პოლიციიდან ვალს სესხულობთ და მერე პოლიციის ზედამხედველობით აწარმოებთ? ეს არის თქვენი სახელმწიფოს დახმარება? ეს გააბედნიერებს მუშას? მეტი არაფერი? ეს თქვენთვის მიჩუქებია!— ვკითხულობთ პროგრესისტთა ერთ პამფლეტში, მიმართულს ლასალიანელების წინააღმდეგ. ასეთი დაცინვით და ქადაგებით ლასალიანელებს ერთი ნაწილი ჩამოშორდა და პროგრესისტთა მეთაურობით 1863 წ. ფრანკფურტში დაარსეს „კავშირი გერმანელ მუშათა საზოგადოებების“—რომელმაც პროგრესისტთა მხარე დაიჭირა. ამ საზოგადოებას მთაურობდა პროგრესისტი, ცნობილი მწერალი ლანგე და მეტყავე მუშა ავგუსტ ბებელი. ლანგე ურჩევდა თავის ამხანაგებს ლასალის მოძღვრება უფრო საფუძვლიანათ და მეცნიერულათ გასაჯეთო, თორემ უბრალო დაცინვით სახელი წაგვიხდებოა¹⁾. ბებელმა ამავე წელს წარმოასთქვა ერთი დიდი სიტყვა ლასალის წინააღმდეგ. მაგრამ რომ უკეთ შეებრძოლებოდა ლასალიანელთ ხელი მიყო ლასალის ნაწერების შესწავლას და ამ შესწავლაში დარწმუნდა, რომ ლასალის მოთხოვნილება—თანასწორი, საყოველთაო და პირდაპირი საარჩევნო უფლება კანონიერია და საზოგადოთ ლა-

1) ეს მათ არ შეისმინეს და ლანგეს მოთხოვნს თავისი აზრის დასაბუთება. ამის პასუხათ მან დაბეჭდა ცნობილი წიგნი—„მუშათა კითხვა“.

სალის მოძღვრება ჰემმარიტი უნდა იყოსო. მხოლოდ რა-
მასში მართალი და რა ყალბი, ჯერ კიდევ ვერ გამოერკვია. აი
ეს ექვი და შეხედულება ბებელმა დათესა თავის ამხანაგებში,
რის გამო 1865 წ. შტუდგარტში „კავშირის“ კონგრესზე
გადაწყვეტილი იქმნა—საყოველთაო, თანასწორი და პირდა-
პირი საარჩევანო უფლებისათვის ბრძოლა. პროგრესისტებს ეს
რასაკვირველია არ ესიამოვნოთ. მაგრამ, რომ საქმე როგორმე
ძველებურათ მოეგვარებინათ, ამის წინააღმდეგ არაფერი თქვეს.
ამ დროს ლეიბციგში ბებელი გაეცნო ვილჰელმ ლიბკნეხტს,
მარქსის ახლო მეგობარს და მოწაფეს. ამ გაცნობამ ბებელზე
დიდი გავლენა იქონია. ის სამუდამოთ ლიბკნეხტის თანამოაზ-
რე და მეგობარი გახდა. „მუშათა კავშირი“, რომელსაც ვერც
ლასალის მოძღვრება და ვერც შულცედელიჩის წვერილი ბუ-
რჟუობა აკმაყოფილებდა, ახლა დაადგა მესამე მიმართულე-
ბას, მიმართულებას და მოძღვრებას მარქსისას.

მარქსის აზრები იმ დროს ისე გაძლიერებული იყო ევ-
როპაში, რომ 1864 წ. მისი ხელმძღვანელობით სხვადასხვა
ერის მუშებმა ლონდონში დააარსა „საერთაშორისო მუშათა
საზოგადოება“,—(ინტერნაციონალი), სადაც წარმოდგენილი
იყო ყველა ევროპის და ამერიკის უმთავრეს ერთა მუშა-
ხალხი. „ინტერნაციონალის“ მიზანი იყო მთელი ევროპის
მუშათა შეერთება და ბურჟუაზის წინააღმდეგ ბრძოლა. მისი
წესდების პირველი მუხლი ამბობს: მუშათა განთავისუფლება
უნდა მოხდეს თვით მუშათა მიერ. ლიბკნეხტი, წვერი „ინტერ-
ნაციონალისა“, პრუსიაში მოღვაწეობდა. მარა იქიდან მთავრო-
ბამ განაძევა და მოვიდა ლეიპციგში, სადაც დიდი გავლენა მოი-
პოვა. ამის შედეგი ის იყო, რომ 1866 წ. გერმანელ „მუ-
შათა საზოგადოების კავშირის კომიტეტმა გადაწყვიტა—
პროგრესისტებთან და მათ მეთაურ შულცე-დელიჩთან
კავშირის გაწყვეტა და საკუთარი გზით წასვლა. ამ ნაირად,
ესენი ჯერ ჩამოშორდნენ ლასალის მიერ დაარსებულ მუშათა
საზოგადოებას პროგრესისტებთან შესაერთებლათ, ხოლო

ახლა პროგრესისტებიც მიატოვეს და შედგენ ახალ, საკუთარ გზაზე. ამათ თანდათან მიიხზრეს პროგრესისტთა ბანაკში მყოფი მუშები და დიდათ გაძლიერდნენ. 1868 წ. მოხდა მათი კონგრესი ქ. ნიურენბერგში, სადაც პარტიის პროგრამა უნდა შემუშავებულიყო. კონგრესს დაესწრნენ 89 მუშათა საზოგადოების წარმომადგენელი, აგრეთვე წარმომადგენელი—სტუმრები შვეიცარიის და ავსტრიის მუშათა საზოგადოების და „ინტერნაციონალისა“. კომიტეტმა წინადადება შეიტანა „ინტერნაციონალის“ პროგრამა მიიღეთო, რომლის დასაცავათ ერთმა ლეიპციგის მუშამ დიდათ შესანიშნავი სიტყვა წარმოსთქვა. რამოდენიმე დღის კამათს შემდეგ წინადადება მიღებულ იქმნა 69 ხმით, წინააღმდეგ 46 ხმისა. უმცირესობამ პროტესტი განაცხადა და სხდომა დატოვა. აი ეს პროგრამა:

1. მუშა ხალხის განთავისუფლება უნდა მოხდეს თვითონ მუშათა მიერ. ბრძოლა მუშა-ხალხის განსათავისუფლებლათ არის არა ბრძოლა კლასთა უპირატესობისა და მონოპოლიისათვის, არამედ ბრძოლა თანასწორი უფლების, თანასწორ მოვალეობის და ყოველივე კლასთა ბატონობის გაუქმებისათვის.

2. ადამიანის ეკონომიური დამოკიდებულება შრომის იარაღთა პატრონისაგან არის საფუძველი სიღატაკისა, გონებრივი დაცემისა და პოლიტიკური დამოკიდებულებისა.

3. პოლიტიკური თავისუფლება არის აუცილებელი პირობა მუშათა ეკონომიურათ განსათავისუფლებლათ. სოციალური კითხვა განუყრელია პოლიტიკურისაგან. პირველის გადაჭრა დამოკიდებულია უკანასკნელზე და შესაძლებელია დემოკრატიულ სახელმწიფოში“.

აი ეს პრინციპები გახდა მათ სახელმძღვანელოთ, რის მიღება სავალდებულო შეიქმნა პარტიის წევრებისათვის. ის წევრები რომელნიც ამას არ დაეთანხმებოდნენ, პარტიიდან უნდა გასულიყვნენ. ამ მთავარ დედა აზრებს გარდა კონგრესმა მიიღო შემდეგი მოთხოვნილებანი: გაუქმება მუდმივი ჯარის

და მის მაგიერ ხალხის მილიციის შედგენა; შემოღება სავლის კვალობაზე გადასახდის და სხვა რეფორმები, რის მიღება სავალდებულო არ იყო წევრებისათვის. 1869 წ. შეიკრიბა ხელახლა კონგრესი აიზენახში. ამ კონგრესის პროტოკოლში ვკითხულობთ: წინა კონგრესზე მომხდარ უთანხმოების გამო მოწინააღმდეგე უმცირესობა „კავშირიდან“ გამოვიდა, ასე რომ 89 „საზოგადოება“ 72-ზე ჩამოვიდა. სამაგიეროთ წლის განმავლობაში 42 ახალი საზოგადოება მიემატა, სულ არის 109 საზოგადოება, რომლებსაც 10,000 წევრი ყავს. ამასთანავე ცენტრალურ საზოგადოებამ ყურადღება მიაქცია მუშათა ნივთიერ მდგომარეობის გაუმჯობესობას და დააარსა მანუფაქტურის, ფაბრიკების, მთა-მანძების და რკინის ქარხნების მუშების პროფესიონალური კავშირები. ჩქარა დაარსდება ხის მუშათა, ხელთათმანთა მუშების, ღურგლების, სახლის ამშენებლების და სხვათა კავშირებიც. კონგრესმა თავის პარტიას დაარქვა: „**სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია.**“ კონგრესმა დაამტკიცა თავის წინანდელ კონგრესის მიერ მიღებული პროგრამა, და მას მიუმატა შემდეგი პრაქტიკული მოთხოვნებიანი: საყოველთაო, პირდაპირი და თანასწორი კენჭის უფლება ყველა კაცისათვის, რომელსაც ოცი წელი შეუსრულდება, ლანტაგის, საბჭოების და სხვა წარმომადგენელთა არჩევისათვის წარმომადგენელთ ენიშნება შესაფერი ხარჯი.

2. ხალხის მიერ პირდაპირი კანონმდებლობა შ. გაუქმება ყველა უპირატესობის, წოდებათა, სარწმუნოებათა, შეძლებულთა და ჩამომავლობის. 4. ხალხის მილიცია მუდმივი ჯარის მაგიერ. 5. ეკლესიის განშორება სახელმწიფოსაგან, შკოლის განშორება ეკლესიისაგან. 6. სავალდებულო სახალხო შკოლა და უფასო სწავლა სახელმწიფოს ყველა სასწავლებლებში. 7. მიუდგომელი და დამოუკიდებელი სასამართლო, ნაფიცი მსაჯულები. მსჯავნი საზოგადო და პირადი. მუქთი სამართალი. 8. გაუქმება ბეჭდის, კრების და შერთების კანონებისა, შემოღება ნორმალურ სამუშაო დღისა, შემცირება ქალთა და

აკრძალვა ბავშთა მუშაობისა. 9. გაუქმება ყველა არა პირ გადასახადებისა და შემოღება ერთათ-ერთი შემოსვლის კვალობაზე გაწერილ პირდაპირ გადასახადისა. 10. კოოპერატიული საზოგადოებების მფარველობა სახელ მწიფოსაგან და სახელმწიფოს კრედიტი თავისუფალ საწარმოვო საზოგადოებებისათვის დემოკრატიული გარანტიით¹⁾.

ამ ნაირათ დასაბამი მიეცა მარქსისტურ, ანუ სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას. მისი მიზანია მოსპობა კაპიტალისტურ წყობილების, ხოლო ამისთვის საჭიროა გზის გაკაფვა—თავისუფალ სამოქმედო წყობილების შექმნა და ცხოვრების გაუმჯობესობა. სანამ მუშა ხალხი შებოროტდებოდა, თავისუფალი მოქმედების უფლება არ აქვს, მანამდის კაპიტალიზმის და მაშასადამე სიღარიბე—სიღატაკის დედა-მიწიდან აღგვა შეუძლებელია. აქედან რაც შეიძლება მეტი თავისუფალი პოლიტიკური წყობილება (მოთხოვნილება პოლიტიკური); მეორედ, სანამ მუშა მეტის მეტი აუტანველი შრომით წელში გატეხილია, ენერგია მოკლებულია, თავისუფალი, და მაშასადამე ფიქრის და განვითარების, დრო ცოტა აქვს, ცხოვრობს საწყლად, მანამდე მას არ შეეძლება კაპიტალიზმთან ბრძოლაში აქტიური შეიქმნეს, მანამ ის შეუგნებელი რჩება. აქედან, კანონით შემოკლება სამუშაო დღის, მფარველობა მუშა მამაკაცთა, დედა კაცთა, და სხვადასხვა (მოთხოვნილება ეკონომიური). ხოლო ყველა ეს არის იარაღი, საშუალება, რომლითაც მუშა ხალხი უნდა გაღონიერდეს, გამაგრდეს, და მოუღოს ბოლო ბურჟუაზიულ წყობილებას. როგორც ხედავთ, მუშათა პარტიას სურს ბურჟუაზიულ წყობილებაშივე ისე განვითარდეს, რომ ეგევე წყობილება დასცეს. აი ასეთია თანამედროვე მუშათა მოძრაობის ტაქტიკა და მიმართულება.

აიზენახის კონგრესის სხდომას ლასალიანთა წარმომადგენელნი არ დაესწრენ. მათ ერთი საქმე დაემართათ; ისინი ჩარ-

1) ესუკანასკნელი ლასალიანელების მისაზიდავათა შეტანილი.

ჩენ იმავე პროგრამაზე, რომელიც ლასალმა დაუტოვა მაშინ, როდესაც ცხოვრებაში ბევრი რამე შეიცვალა. მიუხედავად ამისა, იგინი დიდი ენერგიით ავრცელებენ თავიანთ მოძღვრებას. მათი შესანიშნავი მოქმედება არის 1869 წ. „ბერლინის დაპყრობა“. მათ ორატორებმა ერთ დიდ სახალხო ყრილობაში ერთიანად დაამარცხეს პროგრესისტთა ორატორნი და ყრილობამაც მათი მხარი დაიჭირა. ამ ნაირად ლასალიანელები და მარქსისტები თავთავის გზაზე ვითარდებოდენ და იზრდებოდენ. ისინი დაშორდენ ერთმანეთს როგორც ორგანიზაციით, ისე მოძრაობით. პირველნი ემორჩილებიან სასტიკ ცენტრალურ გამგეობას, — რომლის თავმჯდომარეს (თავმჯდომარეთ იყო შვეიცერი) დიქტატურული უფლება აქვს, მეორეს თავმჯდომარე არ ყოლია და გამგეობასაც დიდი უფლება არ მისცეს. აქ პიროვნება გამქრალია პარტიაში. არჩევნების დროს კი ერთმანეთს მხარს უჭერდენ და ბურჟუაზიის წინააღმდეგ თანახმად იბრძოდენ. აიზენახის პროგრამამ ლასალის მიმდევრებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. იმათ ერთმა ჯგუფმა მანიფესტით მიმართა თავის პარტიას და ითხოვდა მარქსისტებთან შერიგებას. ეგ სურვილი ორივე მხარეში იყო, მაგრამ დიქტატორობის და ბატონობის მოტრფიალეთა წყალობით (შვეიცერი და სხვა) ეს ვერ მოხერხდა. ამ შეერთებაში ისინი ხედავდენ ლასალიანელების მარქსისტებში გაქრობას და მასთან ერთად ყოველივე დიქტატორული უფლების დაკარგვას. ამასთანავე მათი მიზანი და მოძღვრება დიდათ ეწინააღმდეგებოდენ ერთმანეთს, და შეერთება, ერთ პარტიად გადაქცევა ასე ადვილი საქმე არ იყო. საჭირო იყო რამდენიმე ისტორიული გარემოება, რომ ეს შეერთება მომხდარიყო.

1870 წ. ომი გამოცხადდა პრუსიასა და საფრანგეთს შორის. მთავრობამ რეიხსტაგში მოითხოვა ამისთვის კრედიტი, რაც მთელმა რეიხსტაგმა აღტაცებით მიანიჭა. ამ საერო აღტაცებაში მხოლოდ ორ დეპუტატმა უარი სთქვა კრედიტ-

ზე და ასეთი მოსაზრება წარმოადგინა: „ეს არის ომი დინასტიური დიდი ხნით მომზადებული პრუსიის მთავრობის მიერ წინააღმდეგ საფრანგეთისა, ჰოვენცოლერთა ტახტის სასარგებლოთ და სასახლოთ. ჩვენ ასეთ მთავრობას ნდობას არ ვუცხადებთო“. ეს ორი პირი იყო სოციალ-დემოკრატები, მუშათა პარტიის მეთაურნი ბებელი და ლიბკნეხტი. ამ გარემოებამ პარტიაში უკმაყოფილება დათესა. ლასალიანელებმა ეს ხელზე დაიხვიეს და მარქსისტები სამშობლოს მოღალატეებათ დასახეს. თვით მარქსისტების ცენტრალურ გამგეობამ ლიბკნეხტსა და ბებელს უკმაყოფილება გამოუცხადა. მაგრამ ჩქარა ისე დატრიალდა საქმე, რომ პარტია მათ შეხედულებაზე დადგა. სექტემბერში აღებული იქმნა სედანი, ნაპალეონი დატყვევებული, პარიჟში რესპუბლიკა გამოცხადებული. ამით გერმანიის მთავრობას ომის გაგრძელების მიზეზი აღარ ქონდა, ვინაიდან ის თავის პროკლამაციაში აცხადებდა: მე ვებრძვი ნაპალეონს და არა საფრანგეთის ხალხსო. ეს ნაპალეონი უკვე დამარცხებული შეიქმნა და მაშასადამე ომიც უნდა გაჩერებულიყო. მაგრამ სწორეთ აქ უღალატა ბისმარკმა თავის სიტყვას და ჯარი გადაყვანილ იქმნა საფრანგეთის საზღვრებში. ახლა ომი გამოუცხადა საფრანგეთის ხალხს და რესპუბლიკას. მთელი გერმანია გამოუთქმელმა სიხარულმა და აღტაცებამ მოიცვა. ომი და ომი, აი რას იძახოდენ ყოველი მხრიდან. აი ამ საერთო სიმთვრალეში ხმა აღამალა გერმანიის მუშა-ხალხმა. სოციალ-დემოკრატის ცენტრალურ გამგეობამ გამოსცა მანიფესტი და თხოულობდა ომის შეწყენებას და რესპუბლიკასთან მშვიდობიანობის და ელზას — ლორენის არ შემოერთებას. ეს მოწოდება დარჩა ხმად მღალადებლისა უღაბნოსა შინა. 9 სექტემბერს გამგეობის წევრნი ბებელი და ლიბკნეხტი დაქვრილი იქნენ. მაგრამ, რადგანაც რეიხსტაგი იქმნა მოწვეული ახალი კრედიტისათვის, დაქვრილი დეპუტატებიც გაუშვეს. რეიხსტაგში ახალ კრედიტზე უარი სთქვეს არა მარტო მარქსისტებმა, არამედ ლასალიანთ დეპუტატებმაც.

მათ აგრეთვე უარყვეს წინადადება: პრუსიის ჰეფემ ხელმწიფის ტიტული მიიღოს და გერმანიის გამგეის შეიქმნესო... ყველა დანარჩენმა პარტიებმა მთავრობის წინადადება მიიღო.

რეიხსტაგი დაიხურა 17 დეკემბერს, ბებელი და ლიბკნეხტი ისევ დაიჭირეს და როგორც სახელმწიფოს მოღალატენი სამართალში მისცეს. 1871 წ. მოხდა რეიხსტაგის არჩევანი,—სადაც მუშათა პარტია საშინლათ დამარცხდა. არჩეულ იქმნა მხოლოდ ბებელი. მუშათა პარტიის კანდიდატებს ერგოთ 124 ათასი ხმა. 1872 წ. ლეიპციგის ნაფიც მსაჯულეობმა ბებელი და ლიბკნეხტი დამნაშავეთ იცნეს და ორი წლის ციხე გადაუწყვიტეს. პროცესმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ეს იყო პროცესი არა მარტო ბებელის და ლიბკნეხტის, არამედ მთელი პარტიის და „ინტერნაციონალის“. რა ხმაურობა და მითქმა-მოთქმა ატეხა ამან იქიდანაც სჩანს, რომ ერთის წლის განმავლობაში პარტიის წევრთა რიცხვი გაორდა და წინად სოციალისტების ცნობილი მოწინააღმდეგენი მუშათა პარტიისკენ გადავიდნენ. (მაგ იოჰან იაკობი და მრავალი სხვა).

ლიბკნეხტის და ბებელის დატყვევებამ პარტია უმეტაუროთ დატოვა. მოწინააღმდეგეთ ეგონათ, აი ახლა დაიფუშება ის, მისი დღეები დათვლილიაო. ლასალიანელების დიდი უმრავლესობა გადავიდა მარქსისტებისკენ, შვეიცერმაც თავი დაანება თავჯდომარეობას და მის ალღვას არჩეულ იქმნა სრულიათ უცნობი პირი. ამ დღეიდან ორივე პარტიის მორიგება და ერთათ გარდაქცევა დაიწყო. ეს დააჩქარა 1874 წ. რეიხსტაგის არჩევანმა. მუშათა პარტიას ერგო 350 ათასი ხმა. არჩეულ იქმნა 9—დებუტატი. ამათში იყო სამი ლასალიანი და ექვსი მარქსისტი. ახლა აშკარა შეიქმნა, რომ მარქსისტები თუმცა უმეტაუროთ დარჩენ, მარა მაინც გამძლავრებულან, და ლასალიანელებზე მეტი გავლენა მოუპოვებიათ. იმავე წელს, გაზაფხულზე ლიბკნეხტი განთავისუფლდა საპყრობილედან (ბებელი კიდევ დარჩა). სოციალისტ-

ების ასე გამრავლებამ გააკვირვა მთელი გერმანია, დაჰმინა ბურჟუაზია და მთავრობა. აქედან იწყება მათი დევნა და შევიწროება: სახლის ჩხრეკას, პროცესებს და სხვა ასეთ პოლიციურ ზომებს საზღვარი არ ქონდა. ამ გარემოებამ მუშათა პარტიის ორი ფრაქცია ერთმანეთს კიდევ უფრო დაუახლოვა და მეგობრული განწყობილება ჩამოაგდო. ახლა ორივესთვის აშკარა შეიქმნა ერთობის მნიშვნელობა და რეაქციის წინააღმდეგ ერთიან ბრძოლის საჭიროება. და აი, 1875 წ. თებერვალში ორივე ფრაქციამ მოახდინა საერთო კონფერენცია შვერთების პირობების შესამუშავებლათ. კონფერენციას დაესწრენ 18 წარმომადგენელი, თითო ფრაქციიდან ცხრა. ამ მოლაპარაკების შედეგი იყო ახალი ორგანიზაციის და პროგრამის პროექტი, რომელიც უნდა მიეღო ორივე ფრაქციის კონგრესს, რაც მოწვეულ იქმნა იმავე წელს მაისისათვის ქ. გოტაში. კონგრესის დელეგატთა არჩევის უფლება მიეცა ყველა იმ ამხანაგს, რომელიც ერთ-ერთ ფრაქციის სასარგებლოთ უკანასკნელ სამ თვეს ფუფუნს იხდიდა. ასეთები აღმოჩნდა 9 ათასი მარქსისტები, რომლებმაც გამოგზავნეს 56 დელეგატი და 15 ათასი ლასალიანელები, 73 დელეგატი. კონგრესმა მიიღო კონფერენციის მიერ შემუშავებული შემაერთებელი ორგანიზაცია და პროგრამა. ახალი წესდებით პარტიის წევრია ყველა ის, ვინც იღებს პარტიის პროგრამას და პარტიისთვის იღწვის შეძლების და გვართ, აგრეთვე ფუფუნის გადახდითაც. დიქტატურული მართველობა გააუქმეს: ცენტრალურ დაწესებულებებს ირჩევს კონგრესი ყოველ წელს. ასეთი დაწესებულებებია: ორივე ფრაქციის ორი ცენტრალური ორგანო, რომელიც ჯერ კიდევ რჩება ცალ-ცალკე, გამგეობა ხუთი წევრისაგან შემდგარი, და ზედამხედველი კომისია 7 წევრისაგან და საბჭო 18 წევრისაგან. გამგეობა და ზედამხედველი კომისია უნდა იყოს ერთ ალაგას. ხოლო საბჭოს წევრებს შეუძლია იყვენ სხვა და სხვა ალაგას. საბჭოს მოვალეობაა პირველ ორ დაწესებულებათა აზრთა სხვა და სხვაობის მორიგება,

შეთანახმება. რაც შეეხება პროგრამას—ეს ლასალის და მარქსის აზრების შერევა, მათი კომპრომისია. ლასალის „ქირის რკინის კანონი“ და ასოციაცია, სახელმწიფო კრედიტით, შეტანილი იქმნა პროგრამაში. ამ შემთხვევაში მარქსისტებმა სამაგალითო ტაქტიკა გამოიჩინეს. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ მათი შეხედულებანი ადრე თუ გვიან გაიმარჯვებს და ის ლასალიანელთა შეხედულებაც გადაიქცევა, საჭიროა მხოლოდ მათთან ერთად ერთ ორგანიზაციაში ყოფნა და ასე მათზე გავლენის მოპოვება. ამიტომ მათ პროგრამა ანაცვალებს ორგანიზაციას და ამაში არც შეცდნენ. თვით გამგეობაშიაც ბებელის წინადადებით სამი ლასალიანელი და ორი მარქსისტი აირჩიეს.

ამ ნაირათ, გოტის კონგრესმა შეაერთა ორი რაქცია, მისცა საერთო ორგანიზაცია და საერთო პროგრამა.

მუშათა პარტიის შემდეგი განვითარება

ორივე ფრაქციის შეერთებამ დიდად განავითარა პარტია. შეერთებამდე მათ ქონდათ 11 პოლიტიკური ორგანო. ერთი წლის შემდეგ (1876წ) 23, კიდევ ერთი წლის შემდეგ (1877) 41 (აქ ჩათვლილი არ არის სპეციალური ორგანოები რომელიც რიცხვი 12 იყო). პირველ წელს გამგეობის კასაში შევიდა 60,000 მარკა, მეორე წელიწადს ასი ათასამდე. აქ, რასაკვირველია, ნაანგარიშევი არ არის ადგილობრივ კომიტეთა შემოსავალი, რაც გამგეობას არ ეკითხვის. პარტია შეუდგა მომავალი 1877 წლის არჩევნების მომზადებას. გამგეობამ ჯამაგირი დაუნიშნა 6 აგიტატორს, რომელნიც ერთ კუთხიდან მეორეში გადადიოდნენ სოციალიზმის საქადაგებლათ. ამას გარდა მას ყავდა 18 აგიტატორი რომელნიც დრო გამოშვებით იგზავნებოდნენ სააგიტაციოთ და ჯამაგირს ღებულობდნენ. გადაწყვეტილ იქმნა პარტიის ყველა მოსამსახურე საარჩევნო ბრძოლაში შესულიყო. წამოაყენეს 175 კანდიტანტი. ერთი

სიტყვით, პარტიამ დიდი საქმიანობა და მამაცობა გამოიჩინა. გათენდა 10 იანვარი (1877წ) „ასეთი შავი ღღე გერმანიის შინაგან ისტორიას როგორც 10 იანვარი—არასოდეს არ ჰქონებია“, ამბობს ერთი ისტორიკოსი. რა მოხდა? რა და წინა დღის კენჭის ყრის შედეგი გამოცხადდა და მასთან ერთად ცნობილი იქმნა სოციალ—დემოკრატიკა ამომრჩეველთა რიცხვი. მათ კანდიდატებმა მიიღეს ნახევარი მილიონი ხმა, არჩეულ იქმნა 12 დეპუტატი¹⁾. მუშათა პარტია ერთი დაკვირვით ყველა ოპორტიონურ პარტიებზე უძლიერესი შეიქმნა. მოულოდნელმა გამარჯვებამ საშინლათ დააფრთხო ბურჟუაზიულ—კონსერვატიული პარტიები და ჩააფიქრა მთავრობა. ჩვენ ზევით დავინახეთ ამ პარტიების პროგრამა. სოციალურ კითხვას აქ აღვადი არ უჭირავს. ეს იმტომ, რომ ისინი ბურჟუაზიის წარმომადგენელი არიან, ხოლო ბურჟუაზიის სოციალური კითხვა არ აინტერესებს. ის თხოულობს მხოლოდ, მაცალეთ, ეკონომიური მოქმედების თავისუფლება მომეცით, დანარჩენი მე ვიციო. ეს თავისუფლება მას მიანიჭეს ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ—კანონმდებლობის უფლება თავის თავს მინიჭა, ის ცხოვრებაში განახორციელა და კანონათ გაიხადა. მუშას იმდენს ამუშავებს, რამდენიც სურს, როგორც უნდა ისე ყვლეფს; და აბა გიჟი ხომ არ არის, მუშათა კითხვა წამოაყენოს და მათი მფარველობა მოითხოვოს. არასოდეს მთელ ევროპაში მფარველი კანონები მუშათათვის არ გამოსულა მანამდე, სანამ თვითონ მუშა—ხალხი არ ამოძრავდა და თავისი ინტერესების დაცვა თვითონ არ იტვირთა. ასე იყო ინგლისში, საფრანგეთში და ასე მოხდა გერმანიაშიაც. სოციალური რეფორმები: მუშათა და მთელი ცოლ შვილთა კაპიტალისტთა ეკსპლოატაციისაგან მფარველ—

1) ხმის რაოდენობას არასოდეს დეპუტატთა რაოდენობა არ შეესაბამება, რადგანაც სარჩევნო კუთხეები მცხოვრებთ რაოდენობაზე არ არის გაყოფილი, მაგ. პროგრესისტებმა მიიღეს 100,000 ხმა, დეპუტატები კი 35!

ობა პირველათ მუშათა პარტიამ წამოაყენა, როგორც ზევით მოყვანილ პროგრამაში დავინახეთ. აი ახლა როცა სოციალ დემოკრატია გაძლიერდა, მთელი გერმანია შეინგრა, ენა ამოიღვა, — აი ამის შემდეგ გამობრძანდნ ბ. ბ. პროფესორები და მათაც სოციალური რეფორმები მოითხოვეს. ამ მოძრაობას დაერქვა პროფესორთა, ანუ კათედრის სოციალიზმი. პირველი კათედრ — სოციალისტური წერილი დაბეჭდა ბერლინის პოლიტიკურ ეკონომიის პროფესორმა შმოლდერმა 1875 წ. ავტორი მუშათა კითხვას განიხილავს განსაკუთრებით ზნეობრივ — მორალურის მხრით და ამტკიცებს, რომ გაბატონებული კლასების ზნეობრივი მოვალეობაა თავისი უმოწყალო ექსპლოატაცია რაიმე კალაპოტით შეზღუდონ. ამ მხრით ისინი ამართლებენ აიზენახის პროგრამის იმ მუხლებს, რომელიც შრომის მფარველობას მოითხოვს. ამ ნაირად მუშათა პარტიის ხმაურობა უნივერსიტეტის კათედრებს მიწვდა და პროფესორები გამოაღვიძა. ეს კიდევ არაფერი. მუშათა პარტიამ არივ-დარია დანარჩენი პარტიების ჩვეულებრივი მსვლელობა. ახლა ამათ გადახედეს თავიანთ პროგრამას და გამოჩნდა, რომ მუშების შესახებ არაფერი ქონდათ მოხსენებული. ესენი მუშა ხალხის ყურადღების ყოველ გვარ წვრილმან გარემოებაზე მიპყრობას ცდილობენ, ხოლო სოციალურ კითხვას მუდამ ავიწყებებდნ. ახლა კი გერმანიაში ნახევარი მილიონი კაცი დაინახეს, რომელიც მუშათა პარტიის დროშის ქვეშ დგანან და იძულებული გახდნ მისთვის ანგარიში გაეწიათ და კიდევაც შეუდგენ პროგრამის შემუშავებას.

კონსერვატორების მიერ გამოქვეყნებულ პროგრამაში 1876 წ. პირველათ მიეცა ალაგი მუშათა კითხვას. აქ ვკითხულობთ: „საფაბრიკო კანონებით მუშათა ზნეობრივი და ქონებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესობა“. 1878 წ. ეგვევ კითხვა პირველათ შეიტანეს პროგრესისტებმა და კლერიკა-

ლებმა ¹⁾ თავის პროგრამებში. პირველის პროგრამა ამბობს: „ეკონომიური კანონმდებლობა, განსაკუთრებით მუშა მამაკაცთა და დედა-კაცთა და ბავშვთა სიცოცხლის და სიმრთელის მფარველობა“. კლერიკალები სწერენ: „მუშა ხალხის კანონიერი მოთხოვნების დაკმაყოფილება და შესაფერი კანონების გამოცემა“. ხოლო საშვალო და სხვილი ბურჟუაზიის წარმომადგენელი პარტია ნაციონალ-ლიბერალები ამ კითხვას დღემდის ვერ შეურიგდენ. მათ პროგრამებში ყველაფერზეა ლაპარაკი: დამოყნა, ბაჟები, ვაჭრობა, მისვლა მოსვლა, ერთი სიტყვით ყველა იმ ზე, რაც მათ ჯიბეს აინტერესებს, ხოლო სოციალურ კითხვაზე კი არაფერია, სიტყვა „მუშაც“ არ არის მოხსენებული. მაგრამ ამასთანავე ყველა პარტია ენერგიულ ზომებს თხოულობს სოციალ-დემოკრატიის დასამარცხებლათ.

ამ ნაირათ მუშათა პარტიის გაძლიერებამ ერთიანათ არიდარია დანარჩენი პარტიები. ესენი იძულებული გახდენ პროგრამებში მუშათა შესახები კითხვებიც შეეტანათ და თუ ნამდვილათ არა თვალის ასახვევათ მაინც, სერიოზულათ მიელოთ. ეს კიდევ ცოტაა. კონსერვატორებმა მუშათა პარტიის დასამარცხებლათ სრულიათ ახალი პარტია დაარსეს, რომელსაც უწოდეს ქრისტიანულსოციალური პარტია. ეს განსაკუთრებით ბერლინის მუშებისათვის გამოიგონეს, რომ ამით ბერლინი სოციალდემოკრატიისთვის წაერთმიათ; მარა როგორც მისი დაარსება იყო სასაცილო, ისე სასაცილოდ ატარებს თავის ცხოვრებას. 1878 წ. 3 იანვარს მეფის მოძღვარმა

1) კლერიკალები ანუ ცენტრის პარტია შედგა სასულიერო მთავრობის უზენაეს მთავრობათ გამოცხადების ნიადაგზე. მათი აზრით პაპს ხელთ უპყრია როგორც სასულიერო, ისე სამოქალაქო ხელმწიფება და მას უნდა მოაჩილებდეს გერმანიის მთავრობაც. მაჰი მიმდევრებია კათოლიკე გლეხები უკან ჩამორჩენილ პროვინციებში. ბისმარკი ებრძოდა ამ პარტიას, რასაც დაერქვა „ბრძოლა კულტურისათვის“. ამ უკანათ ცენტრა მთავრობას ემხრობა და თავისი წინანდელი ოპოზიციური მიმართულება დაჰკარგა.

დებუტატ შტოკერმა მოიწვია ბერლინის ერთ ღარბაზში დიდი მიტინგი, სადაც წარმოსთქვა სიტყვა და განმარტა ახალი დაარსებული პარტიის პროგრამა. გაიმართა ცხარე კამათი, საიდანაც აღმოჩნდა, რომ ყრილობის დიდი უმრავლესობა სოციალ-დემოკრატია, და მოძღვარის პლანიც ჩაიფუშა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მოიწვია ხელახალი ყრილობა, მაგრამ არა საზოგადო არამედ კერძო, დახურულ კარებში, სადაც განსაკუთრებით ხელოვნები შეაგროვა და მოწინააღმდეგენი თავიდან მოიშორა. აი აქ, ამ დახურულ კარებში, დაარსდა ზემოთ მოხსენებული „ქრისტიანულ სოციალური“ პარტია. აი რა პროგრამა იქმნა აქ მიღებული:

I. ქრისტიანულ-სოციალურ მუშათა პარტია დგას ქრისტიანობის, მეფის და სამშობლოს სიყვარულის საფუძველზე.

II. ის უარყოფს თანამედროვე სოციალდემოკრატიათ, როგორც არა პრაქტიკულს, არა ქრისტიანულს და არა პატრიოტულს.

III. მისი მიზანია მდიდართა და ღარიბთა შორის უსწორ-მასწორობის შემცირება. შემდეგ აღნუსხულია რამდენიმე მოთხოვნილებანი, აი ზოგიერთი: აკრძალვა კვირის მუშაობის, გაუქმება ბავშვების და ქალიშვილების ფაბრიკაში მუშაობისა. ნორმალური სამუშაო დღე, თანახმად წარმოების დარგის მოთხოვნილებისა. ინტერნაციონალური მუშათა მფარველი კანონი. კანონმდებლობა ნაციონალური შრომის დასაცავათ. გადასახადის გაწერა შემოსავლის და კვლავ და სხვა. სამღვდელოების მოვალეობაა ხალხის ზნეობრივი და გონებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება. შეძლებული ხალხის მოვალეობაა ღარიბ ხალხს მოხედოს და მისი კანონიერი მოთხოვნილება, როგორც დღის ქირის აწევა და სამუშაო დღას შემოკლება, დააკმაყოფილოს. აი ახალი პარტია! ეს დაარსებულია ხუცეს—მემამულეთა მიერ, რომელნიც კაპიტალის ბატონობას დევნიან მხოლოდ იმიტომ, რომ თავიანთი ბატონობა განამტკიცონ. ამიტომ რა გასაკვირალაია, რომ ახალ

დაარსებულ პარტიას მუშებში ნიადაგი ვერ მოეპოვებია. მხოლოდ სახელით არის პარტია, თორემ საქმით ვერასოდეს ერთი თავისი კაცი დეპუტატათ ვერ აირჩიეს. მისი მომხრე ბერლინში მხოლოდ რამდენიმე ათასი ხელოსანი და წვრილი ბუჟუზიაა. შემდეგ ეს პარტია შტოკერითურთ კონსერვატორებმაც უარ ყვეს, ნამეტანი რევოლიუციონური ხარო. მეორეს მხრით, მომხრეთა ერთმა ნაწილმაც უარყო ნამეტანი კონსერვატორი ხარო და მღვდელ ნაუმანის მეთაურობით დააარსა უკიდურესი ქრისტიანულ-სოციალური პარტია...

ერთი სიტყვით, პარტიათა განწყობილება, მათი ჩვეულებრივი მიმდინარეობა შეარყია სოციალდემოკრატამ. მეორეს მხრით მთავრობას ენერგიული და რადიკალური ოპოზიცია გამოუჩნდა. საყოველთაო კენჭის ყრის უფლება, რომელიც ბისმარკა რეინსტაგსთვის შემოიღო, ვითომ მთავრობის ძალის გასაძლიერებლათ, მუშათა პარტიამ თავის სასარგებლოთ გამოიყენა და ის აგიტაციის ერთ უძლიერეს იარაღათ გაიხადა. აქამდი მთავრობა მუშებს უბრძანებდა და ვისაც სურდა იმათ გაათეთრებებდა. ახლა კი ეს ერთიანათ შეიცვალა. მუშები შეერთდენ და ეს შეერთებული ძალა აღარავის წინაშე ქედს აღარ იხრის. 1878 წ. დასაწყისში პარტიის კუთვნილებას შეადგენდა 16 კოოპერატიული სტამბა, სადაც 40 ასოთ-ამწყობი და სხვა საქირო მუშა მუშაობდა და ერთი მილიონი მარკის საქმეს აწა მოებდენ. ამას გარდა პარტიას ეკუთვნოდა ოცდა ექვსი მუშათა პროფესიონალური კავშირი (ტრედუნიონი) რომლის წევრთა რიცხვი 50,000 შეიცავდა. კავშირთა წლიური შემოსავალი უდრიდა ნახევარ მილიონ მარკას, გასავალი—350 ათას. დანარჩენს თავიანთი წრეების კეთილ დღეობას ახმარდენ, განსაკუთრებით, ავათყოფობის, სიბერას და დაშავებულთა სასარგებლოთ. მარტო ასოთ-ამწყობთა კავშირს 52,000 მარკა შემოსავალი ქონდა. ხოლო უბრალო საზოგადოებები, როგორც განვითარების, თეატრის, სიმღერის, კითხვის, ჟურნალ გაზეთების და

სხვა და სხვა უთვალავი იყო. ამას მიუმატეთ მრავალი მომხმარებელ-კოოპერატიული საზოგადოებებიც. აი ასეთი ძალა შექმნა მუშათა პარტიამ სულ მოკლე დროის განმავლობაში. ეს ასე ვთქვათ სახელმწიფოა სახელმწიფოში. ასეთი მოწინააღმდეგის გამოჩენამ ორ ნაირი მიდრეკილება დაბადა. ბურჟუაზიული¹⁾ პარტიები ერთმანეთს დაუახლოვდნენ საერთო მტრის დასამარცხებლათ, ხოლო ბისმარკმა მოინდომა სისასტიკით მისი გატეხა. 1876 წელს მან აკრძალა პარტიების მთელი ორგანიზაცია იმ მუხლის ძალით, რომელიც რეაქციის დროს (1854 წელს) მუშათა საზოგადოებების წინააღმდეგ იყო გამოცხადებული „აიკრძალოს პოლიტიკური საზოგადოებებიო“. რასაკვირველია, ასეთი საზოგადოებები ყველა დანარჩენ პარტიებს აქვს, რადგან შეუძლებელია უამისოთ პარლამენტალური წყობილება, მარა ეს კანონი მხოლოდ მუშების წინააღმდეგ იხმარეს. მაგრამ ამან ვერ შეაფერხა პარტია და ამიტომ ბისმარკმა განიძრახა უფრო რადიკალური ზომის მიღება, სახელდობრ პარტიის აკრძალვა, ნახევარი მილიონი ხალხის თავის ცოლშვილით კანონის გარეშე დაყენება. ასეთი ზომის ხმარა კონსტიტუციონალურ სახელმწიფოში ყოველივე თავისუფლების პრინციპს ეწინააღმდეგება და მისი განხორციელება დიდს რეაქციას მოასწავებს. მაგრამ „რკინის კანცლერი“ ხომ იმიტომ არის რკინის, რომ დაბრკოლებები დალევოს. 1878 წ. 2 მაისს ჰედელმა დამბაჩა ესროლა პრუსიის მეფეს. თუმცა მსროლელი გონება შერყეული აღმოჩნდა და არასოდეს სოციალდემოკრატი არ ყოფილა, მარა ბისმარკმა ამით ისარგებლა და ახალი კანონი-პროექტი წინააღმდეგ სოციალდემოკრატებისა წარმოადგინა. რეიხსტაგის უმრავლესობამ განაცხა-

1) რომ მკითხველი შეცდომაში არ შევიდეს უნდა აღნიშნოთ, რომ მუშათა პარტიის წინააღმდეგ ყველა დანარჩენი პარტიები ბურჟუაზიულია, ვინაიდან ყველა იცავენ კერძო საკუთრებას.

და, რომ სოციალდემოკრატიის მოძრაობა გონებრივ მოძრაობაა და მისი დამარცხება გონებრივი მოძრაობითვე, თავისუფალ აზრთა შეტაკებით, უნდა მოხდეს და არა პოლიციით და ჟანდარმებით. კანონის სჯაში სოციალდემოკრატებმა მონაწილეობა არ მიიღეს, მხოლოდ ლიბკნეხტის პირით განაცხადეს შემდეგი: „რადგანაც ერთი გაგიჟებულის მოქმედებას, რის გამოძიება ჯერ კიდევ არ დასრულებულა, რეაქციონური პლანების გასატარებლათ სარგებლობენ, რადგანაც ჰედელის დანაშაულობას მთელ ჩვენს პარტიას თავს ახვევენ, იმ პარტიას რომელიც ყოველივე მკვლელობას უარყოფს და ეკონომიურ და პოლიტიკურ განვითარებას თვითველ პირის სურვილისაგან დამოუკიდებლათ აღიარებს, ამისათვის იძულებული ვართ ჩვენ, გერმანიის სოციალდემოკრატიის წარმომადგენელი, შემდეგი განვაცხადოთ: თავის ღირსების შეურაცხყოფათ მიგვაჩნია ამ პროექტის სჯაში მონაწილეობის მიღება, ხოლო კენჭის ყრაში მონაწილეობას მივიღებთ, რომ ხალხის თავისუფლების ასე უმაგალითო შელახვა, ჩვენი ხმით წინააღმდეგეთ. დასთანხმდება ამას რეიხსტაგი? როგორც მას სურს, მხოლოდ გერმანიის სოციალდემოკრატია, მიჩვეული ბრძოლას და დევნას, ახალი ძალღონით დინჯათ მიექანება მომავალ ბრძოლისაკენ, ვინაიდან შეგნებული აქვს, რომ მიზანი კეთილი და დაუმარცხებელია“. რეიხსტაგმა უარყო პროექტი. მთავრობა დამარცხდა, მარა მის ბედათ, ხელ ახალი მიზეზი გამოუჩნდა: 2 ივნისს მეფე დასჯრა ნობლინგმა. 16 ივნისს ბისმარკმა მოწინააღმდეგე რეიხსტაგი დაითხოვა, 30 ივლისს მოხდა ხელ-ახალი არჩევანი, 9 სექტემბერს სხდომა გაიხსნა და წარმოადგინეს ახალი პროექტი სოციალდემოკრატების წინააღმდეგ. მეფის დამპყრელი ეკუთნოდა ვის? მეფის მოძღვრის შტოკერის ქრისტიანულ-სოციალურ პარტიას! ამის ჯავრი კი სოციალდემოკრატიაზე უნდა იყარონ! რეიხსტაგის ოპოზიცია ორ ბანაკათ გაიყო: ერთი ყოველივე განკერძოებულ ზომებს უარყოფდა,

ხოლო მეორე საზოგადო თავისუფლების შემავიწროებელ კანონის თანახმა იყო; პირველს შეადგენდენ სოციალდემოკრატიებს გარდა დანელები, კათოლიკენი, პოლონელები, ველფნი ¹⁾ და სამხრეთ გერმანიის დემოკრატები. დიდი სჯისა და დავიდარების შემდეგ მთავრობის პროექტი 221-თ წინააღმდეგ 149 ხმისა მიღებულ იქმნა. უმრავლესობას შეადგენდა კონსერვატორები და ნაციონალ-ლიბერალები, დანარჩენი პარტიები უმცირესობას.

აი ზოგიერთი მუხლი კანონისა:

I აიკრძალოს ისეთი საზოგადოებები, რომლებსაც სოციალ-დემოკრატიული, სოციალისტური, თუ კომუნისტური ზომებით არსებულ სახელმწიფო თუ საზოგადო წყობილების დანგრევა სურთ.

II აიკრძალოს ისეთი კრებები, სადაც სოციალ-დემოკრატიულ, სოციალისტურ თუ კომუნისტურ აზრებს ქადაგებენ.

III აიკრძალოს დაბეჭდილი გამოცემები, სადაც სოციალ-დემოკრატიული, სოციალისტური თუ კომუნისტური აზრებია გატარებული შესახებ სახელმწიფოს და საზოგადო წყობილების.

IV აიკრძალოს ფულის შეკრება სოციალ-დემოკრატიული, სოციალისტური თუ კომუნისტური მიმართულების გასაძლიერებლათ,

V ვინც აკრძალულ საზოგადოებას შესაკრებათ სახლს ათხოვებს დაისჯება სატუსალოთი ერთი თვიდან ერთ წლამდე; და სხვა და სხვა სულ 30 მუხლამდეა. განსაკუთრებით შესანიშნავია ერთი მუხლი, რითაც რამდენიმე ქალაქი ეგრედ წოდებულ „პატარა სამხედრო წესებზე“ დააყენეს, პოლიციას შეეძლო ანგარიშ მიუცემლათ სოციალდემოკრატიის აგიტატორთა ქალაქიდან გაძევება და მათი საცხოვრებელი ადგილის პროვინციაში დანიშვნა.

1) ჰანოვერის ნაციონალისტები.

პირველათ ამ სამხედრო წესებში ბერლინი და ჰამბურგი ჩააყენეს, შემდეგ ლეიპციგი, ფრანკფურტი და სხვა... აგიტატორები, ქალაქიდან პროვინციაში განდევნილი, იქ ავრცელებდნენ თავიანთ აზრებს, რამაც დიდათ ხელი შეუწყო პარტიის გაძლიერებას, კანონი ძალაში შევიდა სამ ოკტომბერს. ამით იწყება მუშათა პარტიის ორგანიზაციის დარღვევა. პირველათ დაიშალა ცენტრალური გამგეობა და 40 საზოგადოება, ახალი კანონის ძალით პირველ თვეს აიკრძალა 135 საზოგადოება; ამათში 21 მუშათა ყველაზე უფრო გავრცელებული— „კავშირი“ (თამბაქოს მუშათა, დურგალთა და ლითონის მუშათა, ხის მუშათა, მკერვალთა, მეწაღეთა, სახლის ამშენებელთა, და სხვა); 55 საარჩევნო საზოგადოება, 36 სასიმღერო, 4 სათეატრო, 1 კოოპერატიული საზოგადოება. აიკრძალა აგრეთვე 35 პარტიის ორგანო. მათ შორის ცენტრალური ორგანოც და 100 სხვა და სხვა არა პერიოდული გამოცემანი (წიგნები). პარტიის 93 დაუღალავი მებრძოლი, აგიტატორი, და მეთაური განდევნილ იქმნენ სამხედრო წესზე დაყენებულ ქალაქებიდან. ამ წესებში ჩაყენებულ მცხოვრებთა რიცხვი 4 მილიონამდე იყო.

ამ ნაირათ მუშათა პარტია კანონს გარეშე დააყენეს და მით იძულებული შეიქმნა კანონიც თავის გარეშე დაეყენებია, ე. ი. უკანონო გზით ემოქმედნა. გამართეს საიდუმლო ორგანიზაცია, ორგანოს და წიგნების ბეჭდვა საზღვარ გარეთ გადაიტანეს და შემდეგ საიდუმლოთ შემოქონდათ. ეს საქმე ისე მოაწყვეს, რომ წელიწადში 500 ათას აკრძალულ წიგნებსა და გაზეთებს ავრცელებდნენ. პარტია შედგა ახალ გზაზე. ის ჩქარა შეეწყო გარემოებას და მთელი თავისი ძალ-ღონე მოძრაობაში მოიყვანა. მას ყოველივე მოქმედება აკრძალული აქვს: კრება, ლაპარაკი, ორგანო და სხვა. მაგრამ წარმოიდგინეთ საყოველთაო განცვიფრება, როცა 1881 წ. რეისტაგის არჩევანებზე პარტიამ 312 ათასი ხმა და 12 დეპუტატი

მიიღო. და ეს იმ პარტიამ, რომელსაც არავითარი თავისუფალი ორგანიზაცია არ აქვს!

მუშათა პარტია და ბისმარკის პოლიტიკა.

ბისმარკი ეს მთელი სისტემაა, მთელი მოძრაობაა. მთავრობის და რეიხსტაგის ჩარხს ის ატრიალებს. ის იყო ოცი წლის განმავლობაში ახალი გერმანიის დიქტატორი, უიმისოთ არაფერი მოხდებოდა, მისი თანახმობით ყველაფერი კეთდებოდა. მისი მოქმედება არსებულ მდგომარეობის თავის პლანებისათვის გამოსაყენებლათ შეუდარებელია. როგორც ზევით ვთქვით, ის მოვლენილი იყო იმიტომ, რომ გერმანია პრუსიაში გაექრო და მით კონსერვატორული წყობილება დაემაგრებია. ერთათ ერთი პრუსია იყო კონსერვატორთა ბუდე და სიმაგრე, ამ სიმაგრის აღება ვერავითარ პარტიამ, და ვერავითარ რევოლიუციონურ მოძრაობამ ვერ მოახერხა. მაშასადამე გერმანიაში პრუსიის გაბატონება ნიშნავდა კონსერვატორიზმის გაბატონებას. აი ამ იდეალს ბისმარკი ერთხელაც არ ცილდება, ყველაფერს, უბრალო გარემოებასაც კი იყენებს ამ მიზნის მისახვევათ. ის მუშათა პარტიას პირველათ, ლასალის დროს, ლმობიერათ ეპყრობა. რატომ? — იმიტომ რომ ამით მაშინდელ პარლამენტალურ ოპოზიციის — პროგრესისტების — ძალის გაყოფას ფიქრობდა და მით თავის ბატონობის გაძლიერებას. ხოლო შემდეგ როცა პარტია გაძლიერდა და მის დიქტატორობას შეებრძოლა, მაშინ მას კანონის გარეშე აყენებს და ერთიანათ კრძალავს. ამ დღიდან ბრძოლა ბისმარკის პოლიტიკას და მუშათა პარტიას შორის გამწვავდა და აშკარა შეიქმნა. ახლაც ვნახოთ ვინ გამოვიდა აქედან გამარჯვებული.

1881 წელს გახსნილ რეიხსტაგში ასეთი სეფე — სიტყვა იქმნა წაკითხული: სოციალური წყლულის განკურნება მართო სოციალდემოკრატების დევნაში კი არ მდგომარეობს, არამედ მუშა ხალხის კეთილდღეობის აღორძინებაში. ამისა-

თვის მთავრობის მიზანია მუშათა დაზღვევა ავადმყოფობისა, დასახიჩრების და სიბერისაგან. ამასთანავე პირდაპირი გადასახადების შემცირება და სამაგიეროთ არა პირდაპირი გადასახადების ახალი წყაროების მოძიება. აქროგორც ხედავთ, ორი გზაა ნაჩვენები: მუშათა — ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესობა და მით სოციალდემოკრატიათვის ნიადაგის გამოცლა; მეორე მხრით სახელმწიფო შემოსავლის გაძლიერება. ეს ორ პიროვანი პროგრამაა. შემცირება პირდაპირი გადასახადის, რაც ხალხისათვის ყველაზე უფრო ადვილი დასანახავი და ნაკლებათ საგრძნობელია. ორივე შემთხვევაში ხალხის ჯიბიდან ამოდის ფული, იმ განსხვავებით რომ პირდაპირ გადასახადებს პოლიცია კრებს, არა პირდაპირს კი აქციზის მოხელენი. და ამავე დროს ხალხის კეთილ დღეობის გაუმჯობესება სურთ! რა ნაირათ უნდა მოხდეს ასეთი სასწაულება? ნუ თუ ბისმარკი ასეთი მეთილისმეა? გავსინჯოთ ეს თილისმა. მისი მიზანია როგორც ვთქვით მუშათა პარტიის გაქრობა, საშუალება კი მუშათა კეთილდღეობის აწევა. 1869 წლიდან, როცა ბურჟუაზია გაძლიერდა და ლიბერალებმა პარლამენტში უმრავლესობა მოიპოვეს, მათი პირველი მეცადინეობა იყო ლებერალიზმის განმტკიცება, თავისუფალი ვაჭრობის და გაცვლა-გამოცვლის დამყარება. ბისმარკიც თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე გამოვიდა. ამცირებენ სადამოყნო ბაჟთ და აადვილებენ მუშათა ქირაობა — გაქირავებას. ერთი სიტყვით ბურჟუაზიას მიენიჭა თავისუფალი ვაჭრობა ეკონომიურ სფერაში. ლიბერალებმა რაკი ეს ფულის საქმე ასე მოიწყვეს, პოლიტიკის საქმე ხელიდან გაუშვეს და ეს ბისმარკს მიანებეს, კონსერვატორთ დაუქვემდებარეს. ამ ნაირათ ეკონომიაში გაბატონდა ლიბერალი-ბურჟუაზია, ხოლო პოლიტიკაში კონსერვატორი-აზნაურობა. აი აქ არის ბისმარკის გამარჯვების საიდუმლოება. ბისმარკი ფეხ და ფეხ მიყვება ამ ორ პარტიას და თავის სასწორს ხან ერთისკენ გადახრის, ხან მეორესკენ. მათი მოთხოვნილებათა დროიანათ შეგნება და დაკმაყოფილება, — აი მისი პოლი-

ტიკა. აღებ მიცემობა, მრეწველობა განვითარდა და უმაღლეს ხარისხამდე ავიდა. ამას ზედ დაერთო საფრანგეთისგან აღებული ხარჯი—ხუთი მილიარდი და მრეწველობის საქმეც აყვავდა. მარა 1873 და 74 წ. წ. მოხდა დიდი სამრეწველო კრიზისი. გერმანიის მრავალი ფაბრიკა, ბანკები და კანტორები დაიკეტა. ბაზარი აივსო საქონლით, ამას მიუმატეთ უცხოეთიდან უბაჟოთ შემოტანილი საქონელიც, ამან საშინლათ დასცა ფასები. მეორეს მხრით, მრავალი მუშა უსაქმოთ და მამასადამე ულუკმა-პუროთ დარჩა, რის გამო სამეურნო ნაწარმოების ფასიც დაეცა. ამ ნაირათ წაბორძიკდა ნაწარმოების ორივე დარგი: საქარხნო სამრეწველო და სამეურნეო. ახლა კი წინანდელ ლიბერალებმა ხმა აიმაღლეს სადამოყნო ბაჟების აწვევისათვის და თავის წარმოების ფეხზე წამოყებისათვის. ბისმარკიც უცებ შემოტრიალდა და რეიხსტაგში განაცხადა: თავისუფალი ვაჭრობა ზარალია, პროტექციონიზმი სასარგებლოა ამ ნაირათ იწყება 1878 წლიდან ახალი საეკონომიო პოლიტიკა. დამოყნის კედლით შინაური წარმოების შემოზღუდვა და მით პურის, ხორცის, ტანისამოსის და ფეხ-საცმელის—ყველაფრის, რაც კი საჭიროა ადამიანისათვის—გაძვირება. ეს არის გაძვირების პოლიტიკა. მეურნეობამ თავისი ევოლიუცია გააკეთა, ის ახლა მსოფლიო ბაზარს აღარ ეძებს, შინაურ ბაზარს თხოულობს და მით კმაყოფილია. ასე და ამნაირათ, ეკონომიურ მსვლელობამ გაბატონებული პარტიები ბისმარკითურთ პროტექციონიზმის გზას დააყენა, რაც გამოიხატა რეიხსტაგის მიერ მიღებულ საბაჟო კანონებში 1879 წელს 12 ივლისს. უცხოეთის ხორბლის ბაჟმა 1879 წ. აღწია 14 მილიონ მარკამდე, 1883 წელს 19 მილიონ მარკამდე. 1885 წ. ხელ-ახლა ასწიეს ბაჟი, რადგანაც აშკარა იყო, რომ მიუხედავათ ბაჟისა, პური მაინც შემოდრიოდა. მაშინ კი ბაჟის ფული 30 მილიონამდე ავიდა. 1887 წ. კიდევ ასწიეს და ასე დაუსრულებრივ. ახლა ვიკითხოთ: აქვს ამას სოციალურ კითხვასთან და მუშათა პარტიასთან კავშირი? ძრიელ მჭიდრო.

მუშა ხალხს ცხოვრება ხელოვნურათ გაუჭირეს და მით
კვირებაში ჩააგდეს. მისი ჯიბიდან ახლა მეტი ფული უნდა
ამოვიდეს, რომ წინანდებურათ იცხოვროს. შინაურ მწარ-
მოებლებმა გარეშე მოცილენი მოიშორეს და მყიდველთა
ჯიბეს საკუთრათ დაეპატრონენ. ეს მყიდველი მუშა-ხალხია, ის
ხალხი, რომელიც არაფერს თავისას არ აწარმოებს და მაშა-
სადამე ბაჟების სარგებლობაში არავითარი წილი არ უდევს.
ეს ნიშნავს აი რას: დღეს გირვანქა პური ღირს 3 კაპეიკი; ხვალ
მოდის მეპურე ღ აცხადებს: პურის ბაჟები ასწიეს, უცხო ხორბა-
ლი არ შემოდის და ამისთვის სამი კაპეიკის მაგიერ ერთი შაური
უნდა გადაგახდევინო. ეს არის მუშათა კეთილდღეობის აღორ-
ძინება? ეს კიდევ ცოტაა. ბისმარკი სხვა გზითაც ფიქრობს მუშათა
პარტიას სამოქმედო ნიადაგი გამოაცალოს. ეს გზაა გადასახა-
დების მოწყობა. გერმანია გააერთიანა და მას ჯარიც უნდა
ყავდეს დარაჯათ. ხოლო ამისთვის ფულია საჭირო. ბისმარკი
თავიდანვე იმას ცდილობს, თუ ეს ფული საიდან გამოძებნოს.
1877 წ. ბისმარკმა შეიმუშავა ახალი პლანი გადასახადების
რეფორმების, რაიცა მდგომარეობდა იმაში, რომ რამე ნაი-
რათ ასი მილიონი შემოსავალი მეტი მიეღო. ეს რეფორმა
თამბაქოს მონოპოლიის შემოღება. 1878 წ. მთავრობამ გა-
მოსცა შეერთებული მთავრობის მიმართ ეგრედ წოდებული
დეკემბრის წერილი, სადაც 200 მილიონი ახალი გარდასახა-
დი მოითხოვა, რის განხორციელება 1879 წლიდან უნდა
დაიწყოს. პირველათ თამბაქოს ბაჟი 2 მარკიდან 45 მარკაზე
აიყვანეს (დოპელ-ცენტნერი), ამასთანავე უცხოეთის თამბა-
ქოს ბაჟიც ასწია. 1881 წელს შემოიღეს ბაჟები ლატარიაზე,
აქციებზე, და სხვა. ამ კანონს მიემხრენ კონსერვატორები,
ლიბერალები, და ზოგი კლერიკალებიც. ჩვეულებრივათ რა-
საც ნაციონალ-ლიბერალები გააშავებდენ, კლერიკალები ათე-
ორებდენ და რასაც უკანასკნელნი ეწინააღმდეგებოდენ, პი-
რველნი მოემხრობოდენ, ამით ყოველთვის ბისმარკის უმრავ-
ლესობა შედგა. ნაციონალ-ლიბერალებს გამოსცილდენ ზოგი

წევრნი და ბაჟების პოლიტიკასთან საბძოლველათ პროგრესისტებს შეუერთდნენ. აი აქედან დაიბადა ახალი პარტია. პარტია თავისუფალ მოაზრეთა, რომლის მეთაური ევგენი რიხტერი შეიქმნა. თავისუფალი მოაზრე იმიტომ ქვია, რომ პრუიის ლანტაგში ის მთავრობის საეკლესიო კანონების წინააღმდეგი შეიქმნა და მოითხოვა სარწმუნოების საქმეში მეტი თავისუფლება. ეკონომიურ საქმეში ის სრული თავისუფლების მომხრეა და ყოველივე ბაჟების და პროტექციონიზმის წინააღმდეგია. ეს პარტია უფრო ფინანსისტების, ბირჟის პარტიას შეადგენს, ამიტომ მას კონსერვატორები ურიების პარტიას უწოდებენ. ამათ 1884 წლის პროგრამაშია: თავისუფლება ბეჭედის, სიტყვის, ყრილობის. ყველა პირთა და პარტიათა თანასწორობა კანონის წინაშე, მუშა-ხალხის კეთილდღეობის გაუმჯობესობა, ბრძოლა სახელმწიფო სოციალიზმის წინააღმდეგ (ბისმარკის), ბრძოლა წინააღმდეგ მონოპოლიისა, ბაჟებისა და პროტექციონიზმისა. ეს უფრო გატარებული ლიბერალიზმია. ის იღვწის როგორც ეკონომიური ისე პოლიტიკური თავისუფლებისათვის. მიუხედავად ამისა 1884 წ. და შემდეგ ბაჟების პოლიტიკა უმაღლეს ხარისხს აღწევს. 1878 წლიდან 1879 წელს სახელმწიფო კასაში ბაჟებიდან შემოვიდა 242 მილიონი მარკა, 188¹/₈₂, 368 მილიონი, 188⁴/₈₅ წელს 375 მილიონი, 188⁷/₈₈ წ. 417 მილიონი, 188⁹/₉₀ წელს 629 მილიონ მარკა. ამნაირათ ხალხის ჯიბეს ამოდენა ფული ამოაცალეს. აი რაში მდგომარეობს არა პირდაპირი გადასახადი. გაძვირდა თამბაქო, სასმელი, (ლიქორი, არაყი, ლუდი, ღვინო და სხვა) საქმელი და ყველაფერი ეს მხოლოდ ხაზინას და მაწარმოებელთ (მემამულენი და ბურჟუაზია) სასარგებლოთ. აი თურმე ეს ასწევს მუშათა კეთილდღეობას, ეს გადასჭრის სოციალურ კითხვას! ათის წლის განმავლობაში თვითეულ სულზე არა პირდაპირი გადასახადი 5 მარკიდან 13 მარკამდე ასწიეს. ამასთანავე იწყება აგრეთვე პრემიების პოლიტიკა შაქრის, მაგარი სასმელების

და სხვა. ნაწარმოებების მწარმოებლებთ მიენიჭა ეგრედ წოდებული პრემიები იმ მიზნით, რომ საზღვარ გარეთ გაიტანონ და უცხოეთის ნაწარმოებთ კონკურენცია გაუწიონ. ხოლო შიგნით შაქრის აქციზი ასწიეს; აგრეთვე დაბაჟულია ქარხალი. ასე რომ შაქარი სამშობლოში გააძვირეს და ამავე დროს საზღვარ გარეთ გააიაფეს. ჩვენ აქ შორს წაგვიყვანს ყველა ასეთ ზომების ჩამოთვლა, საკმარისია ითქვას ის, რომ ეს გაძვირების პოლიტიკა სულს უხუთავს მუშა ხალხს და ამდიდრებს მწარმოებლებთ და ხაზინას. ეს პოლიტიკა შემთხვევითი კი არა, აუცილებელი მოვლენაა. გერმანიაში დღეს ორი კლასი ბატონობს: ბურჟუაზია და მემამულენი და ესენი ცდილობენ, რასაკვირველია, სახელმწიფოს ჩარხი თავის სასარგებლოთ გადაატრიალონ. მეორე მხრით სახელმწიფო მუდამ ფულს თხოულობს თავის მხედრობის, მოხელეების და სხვათა გასაძლიერებლათ. აი ეს ფული ხალხის ჯიბიდან ამოაქვთ სხვადასხვა შეგუმჩნეველი თუ შემჩნეული ფორმით.

ამ ნაირათ კაპიტალიზმი და მილიტარიზმი—ეს ორი და ძმანი ერთმანეთს ძირს უმაგრებენ და მხარს უჭერენ. მათ შორის მჭიდრო კავშირია. ისინი ან ერთათ უნდა დაინგრენ ან ერთათ უნდა დარჩენ. მათი დამნგრევი გერმანიაში დღეს ერთათ ართი პარტიაა—ის რომელიც კანონს გარეშე დააყენეს, ჯაჭვით კლდეზე მიაბეს. აი ამან ისევე უნდა აიწყვტოს და მოქმედების თავისუფლება მოიპოვოს. მაგრამ ეს ნიშნავს ბისმარკის რკინის პოლიტიკის დამსხვრევას და მით თვით ბისმარკის დაცემას. აქამდე ჩვენ დავინახეთ, ბისმარკი როგორ ართმევს ხალხს და აძლევს შეძლებულთ, ამას ეწოდება ბისმარკის არისტოკრატიული სოციალიზმი. მაგრამ მას კიდევ აქვს შენახული მეორე სოციალიზმი, სპეციალურათ ხალხისთვის, ეს იხატება ერთი სიტყვით: დაზღვევა. ეს დაზღვევის პოლიტიკაა. მუშა ხალხის სავალდებულო დაზღვევა დასახიზრებისა, სიბერის, ავათ მყოფობის და სხვა შემთხვევისგან.

ამის თანხა შედგება: მუშების, პატრონების და ხაზინის ჯიბიდან. მარა რადგანაც ხაზინის ჯიბე — ეს ხალხის ჯიბეა, რჩება ზედ მეტი პატრონები — კაპიტალისტები, რომელნიც მუშებს მთელს სიცოცხლეში ამუშავებენ და მათ სასარგებლოთ ორიოდ გროსს იმეტებენ. ეს ასე ვთქვათ მოწყალეობაა, მოწყალეობა კანონით სავალდებულო მუშამ სამოცდა ათ წლამდე ფული უნდა იხადოს, ხოლო შემდეგ კი დახმარებას მიიღებს. ეს-არის სიბერისაგან დაზღვევა. სოციალდემოკრატები ცდილობდნენ რეიხსტაგში, ეს 70 წელი 65 ზე მაინც ჩამოეყვანათ, რადგანაც მუშა იშვიათათ აღწევს 70 წელსაო. ეს რასაკვირველია, უარყოფილი იქმნა. ერთათ ერთი, მართლაც სასარგებლო დაწესებულება არის ავით მყოფობისაგან დაზღვევა, ამ შემთხვევაში ექიმი, წამალი და საავთმყოფო მუქთათ აქვს ავათმყოფ მუშას. მაგრამ ამ საქმისათვის კაპიტალისტები არას იხდიან. ეს ერთიანათ მუშათა ხარჯით იხახება.

მაგრამ ამ დაზღვევამ სხვა გავლენა იქონია, ვინემ ბისმარკს ეგონა. მუშა-ხალხი ამით დარწმუნდა, რომ მისი მოთხოვნილება და მოძრაობა კანონიერია, რომ თვითონ სახელმწიფო იძულებულია მუშათა პოლიტიკის გზაზე დაადგეს და სხვა. ერთხელ რეიხსტაგში ბებელმა სთქვა: სიმართლე მოგახსენოთ, სოციალისტურ მოძრაობას ძალიან ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ ბისმარკმა ზოგი ჩვენი სოციალური მოთხოვნილება იცნო. მხოლოთ ამ საქმეში ჩვენ ოსტატი ვართ და ის კი მოწაფე. და მართლაც მოწაფე აღმოჩნდა. ბისმარკმა, იმ მიზნით, რომ სოციალისტებს ნიადაგს გამოეცლიო, მუშებს იმედები გაუძლიერა. მათი ბედ-იღბლის შემსუბუქება კანონიერათ სცნო. სოციალური კითხვის გადაჭრა მოინდომა, მაგრამ ყველა-ეს გაძვირების პოლიტიკით ერთის მხრით და დაზღვევის პოლიტიკით მეორეს მხრით. ეს ორი ზომა ერთმანეთს ძირიანათ ეწინააღმდეგებიან. აი ამ წინააღმდეგობაში უნდა იტრიალოს ყველა დღევანდელ შემრიგებელ მოღვაწემ, იმათ, რომელთაც კაპიტალისტების და მუშების

ინტერესების შერიგება სურთ. ასეთი სკამზე 'ჯდომის' შედეგია ორივედან ჩამოვარდნა და მიწაზე ბრავანის მოდენა, ბისმარკის პოლიტიკა ამ ჩამოვარდნის გზაზე შედგა და რაღა გასაკვირველია, რომ „რკინის კანცლიერი“ ასპარეზს გამომშვიდობებოდა. და მართლაც, მუშათა მოძრაობა ვერც აკრძალვამ შეაფერხა და ვერც რეფორმებმა, პირიქით ის უფრო და უფრო გაიზარდა და გამძლავრდა. ცხადია. ბისმარკის „სოციალისტურ კანონმა“ მიზანს ვერ მიაღწია და ამიტომ რეიხსტაგს ის არა ერთხელ გაუუქმებია, მარა ბისმარკი მაინც არ აუქმებდა. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გააძლიერა მუშათა უკმაყოფილება, რასაც ყურადღება მიაქცია ახალ გამეფებულ ვილჰელმ მეორემ და გადასწყვეტა ბისმარკის ძალმომრეობის მოშლია და ხალხის დამშვიდება. ბისმარკი რასაკვირველია წინააღმდეგი იყო და იძულებული გახდა მთავრობას გამოშორებოდა 1890 წ. ბისმარკის დაცემა და „სოციალისტურ კანონის“ გაუქმება ერთათ მოხდა. მუშათა პარტია ცნობილი იქმნა კანონიერ პარტიათ და ასიც გამოვიდა თავის დაფარულ ადგილებიდან, შეიკმუშავა ახალი პროგრამა და მოაწყო ახალი ორგანიზაცია. ორივე ეს მან მოახდინა თავის კონგრესებზე ქალაქ ჰალეში 1890 წ. და ქ. ერფურტში 1891¹⁾. დაიბადა ერფურტის პროგრამა, რომელიც დღემდის სახელმძღვანელოთ აქვს არა მარტო გერმანიის, არამედ მრავალ სხვა ქვეყნის სოციალდემოკრატიასაც.

ამ ჟამათ გერმანიის სოციალ დემოკრატიულ პარტიაში ითვლება სამი მილიონი წევრი. ამომრჩეველი, ყავს 80 დეპუტატი რეიხსტაგში, აქვს მრავალი ჟურნალ-გაზეთები პარ-

1) პარტიის საორგანიზაციო წესდების პირველი მუხლი ამბობს: „პარტის წევრია ყველა ის, ვინც პარტიის პროგრამის დედა აზრებს იღებს და პარტიას შეძლების დაგვართ ემხრობა“.

ტრის ორგანიზაციათა წევრია რვაასი ათასი, რომელნიც რეგულიარულათ ეხმარებიან პარტიას ფულით და სხვა აქტიური მოღვაწეობით. ყველა პარტია კლებულობს როგორც რიცხვით, ისე სიძლიერით, წინ მიდის მხოლოდ მუშათა პარტია და ისიც მომავალს აღფრთოვანებით 'მეყურებს...

